

המכון ללימודי השואה

ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן,

ת.ד 9288, חיפה 31092

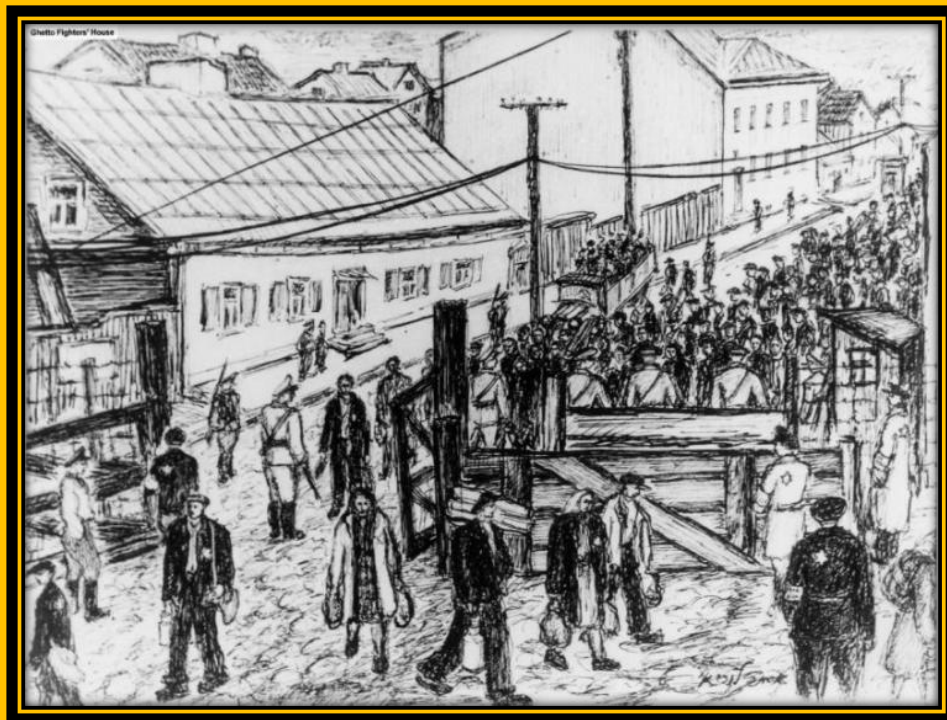
Bitan.shoa@gmail.com

בנתיבי הדמעות

**שירים, קינות, בלדות, פואמות ודברי פרוזה
שכתבו שרידי השואה ואחרים
כרך א'**

מבוא, תוספות, כינוס ועריכה: גדעון רפאל בן מיכאל

שער הכניסה לגטו קובנה. ציירה: אסתר לוריא

{מארכיון בית לוחמי הגטאות}

תוכן העניינים [כרך א']

עמודים

5 פתח דבר

בערים, בעיירות ובגטאות

19	משה זומרשטיין: השואה
23	א.אקנר: לזכרם של קדושי עירנו
24	יעקב שווארץ: חורבן ואובדן
25	{ללא שם מחבר} איכה
29	משה ויסברג: הגרמנים באים
32	אריה נוימן: הקיימת עוד הורודלה?
34	הרב אליהו כ"ץ: למזכרת גלות שרור
35	אברהם יצחק הולנדר: במצור ובמצוק
36	ד.ב. בויס: עלי חורבות אתהלך
38	גדליהו שטיין: בדד/אשוטט ברחובות
45	קלרה רייך – אלבוים: עיירתי היקרה
43	צבי חדש: עירי
47	חיים יניקלביץ: עיירתי
51	אליהו גלמן: לעיירתי
52	נעמי פוגלמן-גולדפלד: זריחה שחורה בקטוביץ
53	שמואל פארבער: חלום חלמתי
40	לאה גרשונוביץ: הגיטו
54	לאה גרברוביץ (הלפרן): שיר הגיטו
56	ראובן וינטרויב: גירוש
58	שפרה מנטל (נוסבוים): בימי הכיבוש והגירוש [עדות]
62	נחום דב. אמנותי (קונשט): שיר-תוגה על סוקולקה שנחרבה
64	אילה אמיתי (פייבושיץ): לובץ' עיירתי
67	משה ברנשטיין: געגועים לברזה

68	 אליעזר שמידט: לקדושי קהילת הורודלה
74	 נתן גרינבוים: דרכי פולין אבלות
77	 אריה נוימן: שבת בעיירה
80	 אפרים ליפשיץ: נשבו רוחות בשדרה
82	 חנה סגל: אחינו, עוד מזכורה!
84	 אהרון יוסף רוסק: החופש
86	 "יזכור" לטשנגר בחורבנה [אין שם מחבר]
89	 חיים חמיאל: יתגדל ... !
102	 מנשה בן-ישראל (יולביץ'): התל הגלמוד
104	 פראדיל שיפפר: תפילה בבור
106	 יהודה געסיק: ליל הקברים
111	 מרדכי ויסמן: ברחתי מבורות הירי [עדות]
123	 משה פיטובסקי: על קבר אבות
126	 י. ורמשטיין: כצאן לטבח
128	 מ.א. בן מאיר: ליל זוועה
133	 זלמן דוד: רכבות המוות מיאסי
139	 ללא שם מחבר – איש טורוביץ
140	 מ.מוסיגר: רודקי
141	 רות זלמנוביץ: "מן-גו יגך'ש"
144	 ראובן לב: יד ושם לקדושי סוקולי
146	 שבתאי אודריז'ינסקי: ההריגה הראשונה
150	 פראדיל שיפפר (פרלמוטר): חוויה עצובה
153	 שבתאי אודריז'ינסקי: ישגבוך שרידי יאנוב
155	 מלכה וייסבלום: למות כגיבורים רצינו
156	 אידל טראשצ'אנסקי (מ.ש. בן-מאיר): בית-הכנסת
159	 עדה יפה: ההיסטוריה לא תחזור
160	 שמחה לביא (לעקאר): עם סתימת הגולל
162	 זאב גרבובוב: רטנה

164	שבתאי אודריז'נסקי: התופת
169	ראובן רברמן: זעקת הנקם
179	יהודית גולן (רזנוקס): הכאב שבלב
180	אברהם קרמר: נקמת – מה
184	אנדלין נחמיה: ללגיונרים ביער
186	שלמה יהלומי (דיאמנט): עלי סף בית השחת
187	שיר שהושר ע"י חברי המחתרת בגטו ווילנה
190	שיר שאומץ ע"י יושבי גטו ווילנה
191	יעקב רזנבוים: שבעה שירים
196	תהלה לפשיץ: חזרתי, ידעתי לאן
200	וולדיסלב ברוניבסקי: ליהודי פולין
202	נוח שטרן: זמר-אמונה יהודי
204	יונה גנוט: אני מאמין
206	נטע גפני (לווינשטוק): ליום האזכרה תשכ"ט
208	צבי גובר: דרור

במחנות הריכוז וההשמדה

212	חביבה גסנר: בירקנאו
220	הינדה לוי-ליסנר: הקטן יהיה לאלף
	משה שמואל: לעמיתי היהודי-האשכנזי
224	שיחת פליט מכבשני אושוויץ
232	בעריש וויינשטיין: מידנק, אלוקים !
	סיפור גלגולו של הלחן שחובר למילים של "אני מאמין"
337	בתקופת השואה ע"י חסיד מודזיץ, ר' עזריאל-דוד פסטג
240	הרב אהרון הלוי: אני מאמין טרבלינקה
243	דולי פרידלר (קוץ): שחרור המחנה ברגן-בלזן
245	חווה ברונשטיין: פסח תש"ה ברייניקנדרוף
246	משה אבישי: כתנת פסים
248	אנדרה שוורץ: קדיש

פתח - דבר

יום עֲבָרָה, היום ההוא:
יום צָרָה ומצוקה,
יום שואה ומשואה,
יום חֶשֶׁךְ וְאֶפְלָה,
יום עָנָן וְעֶרְפֶּל.
[צפניה א, טו]

מי-יתן אִפּוֹ, וְיִכְתְּבוּן מְלִי:
מי-יתן בִּסְפָר וַיַּחֲקֹן.
בְּעֵט-בֶּרֶזֶל וְעוֹפֶרֶת לְעֵד,
בַּצּוּר יַחְצִיבוּן.
[איוב יט, כג-כד]

הספר "בנתיבי הדמעות" ביסודו מכנס בתוכו שירי זיכרון, בלדות, פואמות, קינות ודברי פרוזה שכתבו בעיקר ניצולי שואה וגם אחרים. הדברים שנכתבו ע"י הניצולים נבעו מהמיית ליבם, מזעקתם, מעצב רב, מגעגועים עזים - למשפחה, לעיירה, לכפר ולעיר שבה הם גדלו. ביניהם היו רבים שביקשו נקמה.

כינוס הדברים הם כעין "לוויה" אחרונה לנרצחים, לכן נמצא שירי "זכור", "אל מלא רחמים", "קדיש", שירי הספד ושירי ייסורים על שהנרצחים לא הובאו לקבר ישראל.

מוטיב הזיכרון הוא דומיננטי, מבחינת לזכור ולא לשכוח את הנרצחים - את עולמם הרוחני, התרבותי והחברתי שנגדע, געגועים עזים לבית אבא ואימא, לעיירה ולקהילה.

נמצא גם שירים שיש בהם שאלות קשות לבורא עולם. היו כאלה, שהתחזקה אמונתם והיו כאלה שאיבדו את אמונתם.

בתוך הספר, בין... לבין... שזרתי עדויות של ניצולי שואה שנכתבו בפרוזה, הנותנים ביטוי, משמעות ופשר לשירים, לקינות, לבלדות ולפואמות.

א.ל. בינות בעדותו: "עיירת¹" כתב:

"הגורל המר והנמהר שפקד את כל יהודי פולין ואירופה, לא פסח על הורינו ילדינו, נשותינו, אחיותינו, ואחינו. מעטים מבני עירנו ניצלו מן השואה – אלה שזכו לעלות ארצה לפני 'יום עברה... יום שואה ומשואה' כדברי הנביא צפניה (א', ט"ו) ואלה הבודדים, האודים המוצלים מאש, שהגיעו ארצה אחרי המלחמה לאחר סבל רב ועינויים, ויחד עם כל בית-ישראל, אנו מבכים את אובדן קהילתנו ומשפחותינו שנשמתם יצאו בטהרה על קידוש השם, וזכרם לא ימוש מלבנו לעולם.

ובהתעטף עלי רוחי ונפשי על שבר בני-עמי חוזר אני על דברי נעים זמירות ישראל: **'הייתה לי דמעת** לחם יומם ולילה, באמור עלי כל היום איה אלוקיך? אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי. הכאב הצורב דוחף ושואל את השאלה הנצחית: 'צדיק ורע לו, ורשע וטוב לו', מה חטאו ופשעו יקירנו שיצא עליהם הקצף? ואלה הצאן – הילדים הקטנים שלנו – מה חטאו? אשר שתנו מיד ה' את כוס חמתו, את קובעת כוס התרעלה? ותפילה חרישית יוצאת מן הלב 'אל תחרש ותשקוט אל, תשלם לרוצחי עמנו כגמולם'.

וכל זאת ולמרות זאת, אנו מרכינים ראשינו לפני הנעלם והנסתר מנגד עינינו ושפתינו לוחשות...

יתגדל יתקדש שמה רבא..."

* * * *

להערכת, מתחילת השואה ועד ימינו נכתבו אלפי שירים שעסקו בשואה. תוך כדי השואה הנוראה כבר נכתבו שירים רבים ובעיקר, אחרי תום המלחמה ע"י ניצולי השואה ואח"כ ע"י דור שני, ובשנים האחרונות גם ע"י דור שלישי ואחרים. דור ניצולי השואה כתב שירים רבים בשפת היידיש, שהייתה השפה המדוברת בקרב היהודים בפולין ע"י דתיים וחילוניים. בחיי היום-יום, וחיי הרוח שימשה שפת היידיש, שפה שהיהודים תיקשרו ביניהם. כמובן, גם בעברית נכתבו שירים רבים.

¹ ספר הזיכרון לקהילת מוסטי-ויאלקה-Velyki Mosty, עמ' 66.

בני נוער רבים, שחזרו ממסעותיהם בפולין כתבו שירים רבים. אביא שיר אחד.
רויטל וינר בעת היותה תלמידת כיתה י"ב בביה"ס למדעים ואומנויות
בירושלים. כתבה את השיר: **"השריד היהודי – טרבלינקה"** לאחר שובה
ממסע תלמידים לפולין, בשנת תשס"ה - אוקטובר 2004.

יושבת כאן מול אלפי קהילות,
קהילות של יהודים שהושמדו.

הן הושמדו עד האיש האחרון.
כמעט.

כי כמעט לכל קהילה יש את האדם שלה,
הקבוצה, אלו ששרדו, ניצלו, ברחו.

אני מקווה שלכל קהילה באמת נשאר שריד,
אך מה שבטוח, לקהילה היהודית נשאר שריד!

כי כל יהודי ששרד, הוא חלק מקהילה יהודית שלמה,
קהילה שהנאצים ניסו להשמיד, אך לא הצליחו.

הנאצים לא הצליחו להשמיד את כולנו,
כי כולנו ביחד היינו חזקים.

וגם אם לכל ניצול וניצול,
יש את הסיפור שלו,
כל הסיפורים יחד, משולבים לפאזל אחד,
שמשותף לכל העם היהודי,
זהו סיפור על מלחמה,
על אומץ,
על העזה.
סיפור על גבורה.

משה פראגר, ניצול שואה, סופר ועיתונאי חרדי, כתב עשרות מאמרים וספרים רבים שעסקו בגבורה הרוחנית-היהודית בשואה². הוא גם יזם את הקמת המוסד "גנזך קידוש השם".

כאמור, הוא עסק בכל מאודו בהנצחת זיכרון השואה. היה בו כוח פנימי של שליחות כדי לנחיל בני נוער ומבוגרים את המידע על הגבורה הרוחנית-היהודית בשואה.

משה פראגר הינו הראשון שכינס שירים רבים שנכתבו ע"י ניצולי השואה בספר שערך:

"מן המצר קראתי" - שירי הגיטאות, מחנות העבדות, חצרות המוות,

הפרטיזנים, הנקם והקרב, מוסד הרב קוק, תשט"ו-1956.

בספר כונסו 172 שירים שרובם נכתבו בשפת היידיש ותורגמו לעברית. מהם נכתבו בעת שואה וגם לאחריה. רבים השירים שנכתבו ע"י אלמונים. שמונה שירים בספר: בגיטאות פולין וליטא, בגלות טרנסדניסטרה, המחנות העבדות, בדרך האחרונה, בחצרות המוות, שירי נקם וקרב, תחינות ותפילות, ושירי ציון.

כמובן, שנמצאים עמנו גם שירים קנוניים העוסקים בשואה, ומועלים בדרך כלל בטכסי יום הזיכרון לשואה ולגבורה, למשל:

ולדיסלב שלנגל: **התחנה הקטנה טרבלינקה.**

הירש גליק [עברית: אברהם שלונסקי]: **שיר הפרטיזנים היהודיים.**

שמעקע קצ'רגינסקי [תירגם אברהם שלונסקי]: **פונאר.**

מרדכי גבירטיג: **העיירה בוערת.**

יעקב גלעד: **אפר ואבק.**

אבא קובנר: **נזכור.**

אברהם שלונסקי: **נדר.**

ספרי שירה נוספים:

ארנסט הורביץ, גיל אלדמע ושלמה אבן-שושן [עורכים]: **"מן המיצר" - שירים מן הגיטאות והמחנות ושירי מרד, בית לוחמי הגיטאות, תשמ"ז-1987.**

² בערך משה פראגר בויקיפדיה, ניתן למצוא את כל שמות הספרים שכתב.

בספר מובאים מגוון שירים, שרבים מהם נכתבו בידיש ותורגמו לעברית, מהם מהיוצרים הידועים: מרדכי גבירטיג, יצחק קצנלסון, אברהם סוצקובר, שמרקה ק'צרגינסקי, הירש גליק ועוד. המחברים צרפו תווי נגינה לשירים.

הינדה לוי-ליסנר כתבה שירים רבים בשפת היידיש, רובם נכתבו בעת היותה בתופת השואה וגם אחרי ששרדה ועלתה לארץ-ישראל כתבה שירים נוספים הקשורים לשואה. היא כינסה את שיריה בספר: **"אני מאמין"**, הוצאת אורה, תשכ"ו – 1966. השירים תורגמו מידיש לעברית ע"י אפרים תלמי.

* * * *

במסגרת עיסוקיי בחקר השואה, אני נמצא תדיר בספריות שונות. מעת לעת, בהיותי באחת הספריות, אני ניגש לארון הספרים בו נמצאים ספרי הקהילות, ספרים שהוציאו ניצולי שואה לזכר קהילותיהם שנכחדו בשואה. בדרך כלל ארון הספרים עומד בשיממונו. מעטים מעיינים בספרי הקהילות. המעיינים הם בדרך כלל חוקרים, סטודנטים, תלמידים העושים עבודות חקר על קהילות בשואה, וגם צאצאיהם של יוצאי קהילות המחפשים את שורשי משפחתם.

רבים מהדברים שהובאו בספר זה: "נתיבי הדמעות", נדלו ונלקטו מתהומות הנשייה של ספרי הזיכרון של קהילות ישראל.

בתחילת ספר הזיכרון לקהילת גורליצה כותב הוועד שהוציא את ספר הזיכרון את המניעים לכתיבת הספר. **וכך הם כותבים³:**

"ביד רועדת, מתוך רטט של קדושה ויראת כבוד, אנו מגישים לאחינו בני עירנו את ספר הזיכרון לזכר קהילת הקודש גורליצה, שהייתה ואיננה עוד ואשר בניה-בוניה עלו בלהבות על קדושת השם.

...הספר יספר לדורות על תולדות הקהילה המפוארת, על שירת החיים שלה מאות בשנים – חיים יהודים שוקקים, חיי דת ותרבות יהודית, שנמשכו במשך

³ מספר הזיכרון לקהילת גורליצה-Gorlice, כתב וערך: מ.י. בר-און.

דורות והטביעו את חותמן-רישומן על כל בית, על כל רחוב, על כל אבן בעיר הזאת.

הספר ישמש גלעד לזכר החיים ששירתם נפסקה עם הופעת חיות הטרף בדמות נאצים. הוא כולל פרקים על הגטו, על ה"אקציות" עקובות מדם... עד לאותו יום מר ונמהר בו חוסלה גורליצה היהודית.

תהא זו מצבת זיכרון של נייר, לזכר אלפי המצבות שנעקרו מ"בית החיים", בתוכן אוהלי צדיקים וקדושים

מצבת זיכרון לאלפים שנשרפו חיים, נהרגו ונחנקו בגטאות ומחנות המוות, בימי החושך של השואה אשר פקדה דורנו זה.

ספר יזכור וקינה על עיר שהייתה, על בניה שהוגלו והושמדו – ספר שנעשה על-ידי מתי מעט ששרדו לפליטה ואשר קיבלו עליהם להקים את מצבת הזיכרון".

* * * *

בספר הזיכרון לקהילת מייטשעט - Molcza בדברי הקינה "אלה אזכרה ואהמיה" נכתבו דברי ההסבר לכתיבת ספר הזיכרון⁴:

"אנחנו השרידים המעטים שנותרו בחיים, לא יכולנו זה שנים לקיים את צוואתם של הקדושים שנכתבה בדם ליבם: 'זכור ואל תשכח!...' לא זו בלבד, **ש"קריעה" לא קרענו ו"קדיש" לא אמרנו ובכלל לא קיימנו מנהגי אבלות כדת וכדין**, כי אנוסים היינו מבלתי יכולת, אלא אף לא הקימונו במשך שנים מצבת-זיכרון, נפש לנשמותיהם הקדושות והטהורות. אולם מעתה לא נצטרך עוד לייסר את עצמנו על המחדל הזה, שבידינו ובליבנו לעשותו.

ברצות האל תוקם עוד השנה מצבת-זיכרון ראויה לשמם **בצורת ספר**, המגולל פרשת חייהם היהודיים במשך דורות, מותם הטראגי על קידוש השם וישראל ופרשת גדולתם של הגיבורים בני מייטשעט, שהגנו בדמם על כבוד ישראל והגיעונו עד הלום.

הדברים מייצגים דברים דומים שנכתבו בספרי הזיכרון לקהילות ישראל שנכחדו בשואה, שיצאו לאור על-ידי שרידי השואה.

עלי לציין, שגם השתמשתי במקורות נוספים. המקורות כתובים בגוף הספר.

⁴ עמוד 368 בספר הנ"ל.

* * * *

שירי זיכרון, הבלדות, הפואמות, הקינות והדברים הנוספים מבטאים בתמציתיות את קורות העם היהודי בשואה. כדי להרחיב את היריעה, צירפתי לספר עדויות של ניצולים ומסמכים כדי שנחוש את הרקע לכתיבת הדברים הנ"ל.

* * * *

כאשר עיינתי במקורות לספר זה, לווה העיון בכאב נפשי רב. תודעת זיכרון השואה עמדה לנגד עיניי. **דמעות רבות נטפו מעיני הכותבים** אשר העלו על הכתב את כאבם, יגונם וזעקתם, לכן החלטתי לתת שם לספר וקראתי לו:

"בנתיבי הדמעות"

אביא מספר מקורות המספרים על הדמעות ונותנים ביסוס לשם הספר:

"על אלה **אני בוכיה עיני עיני ירדה מים** כי רחוק ממני מנחם משיב נפשי היו בני שוממים כי גבר אויב". [איכה א, טז]

* * *

"ואע"פ ששערי תפילה ננעלו, **שערי דמעות לא ננעלו**" [בבא מציעא נט, א].

* * *

חנה ברונשטיין בשירה על מחנה ברייניקנדרוף – פסח תש"ה, כותבת באחד מבתי השיר:

**"כיבדנו החדר, אף חמץ בדקנו,
סביב לוח עץ אל "סדר" הסבנו.
ללא יין ומצות אף ללא הגדות
את פתנו טבלנו בים של דמעות".**

ח.ש. רובין (אגשוביץ) כתב בקינתו "נזכור":

"...ובהגות נכאים יחד נלחש

יתגדל ויתקדש.

יתגדל ותקדש על גולגלות רסוקות,

בטנים רטושות, נאקה ויליל

תוך "שמע ישראל".

אל מלא רחמים, מי כמוך באילמים.

בנים ובנות לעמי הנידח,
דמעות לא תזילו לבטלה.
הן כוס הדמעות מאז נתמלא.
ניצוץ רמץ קדושים בל ידער,
יגדל ושלחב למדורות-מדורות
לדורכם ולאלף דורות,
כי עוד זרע השטן לשארית מתנכל,
תמוגר זרועו בעזרת צור ישראל..."

* * * *

מספר הזיכרון לקהילת דונאסרדאהלי {הקינה במלואה נמצאת בספר}. אני
מביא מספר ציטטות על הדמעות שכתב מחבר הקינה:
"...ועפעפי יזלו מים דמע להגירה, ואקונן מר עלי הרוגי דונאסרדאהלי
ומאגנדורף וסטריין וסביבותיהן...
עיני עיני יורדה מים כי נהפך לאבל משורר, ועגבי **לקול בוכים** מלהפיג
ולקרר, מי ינוד לי מחזיק להתעורר, חמה בי יצאה וסער מתגורר... על כן אמרתי
שעו מני אמרר, **בבכי דמעתי** על לחיי לצרב, **על בית ישראל ועל עם ה' כי**
נפלו בחרב..."

* * * *

קידוש על "כוס דמעות" באושוויץ

פ.פלאקסר מביא את עדותו של ר' שמעון צוקר מהעיר ולוצלבק בפולין אשר
שולח למחנה ההשמדה אושוויץ ושרד. בעדותו⁵ הוא מספר על ליל ראש השנה
באושוויץ:
"בליל ראש השנה נכנסו כמה עשרות יהודים בבלוק המחנה כדי להעלות
בליבם את זכר החג הקדוש. היו אלה נפשות שבורות ורצוצות. משפחותיהם כבר
נשלחו לתנורי הגז ויצר החיים כבר כבה בליבם.
במצב אחר היינו כולנו מכונסים עכשיו בבית הכנסת ומתפללים תפילת ערבית
חגיגית. אחר-כך היינו הולכים לבתינו, אל משפחותינו מסיבים לשולחן ערוך
מכל טוב. היינו מקדשים על היין, מברכים ברכת "שהחיינו" ונהנים משמחת

⁵ ספר הזיכרון לקהילת ולוצלבק והסביבה – Wloclawek, עמ' 913.

החג. עתה, אין בידינו לא יין לקידוש ולא כוס של ברכה וכל יקירינו נמצאים בעולם האמת.

הבה – קראתי בקול בוכים – **נשפוך כולנו את דמעותינו הניגרות מעינינו** לתוך ספלי התה שבידינו **ונקדש בכוס הדמעות** על החג, **למען יהיו דמעות** אלו עדים לפני כיסא הכבוד למה שעבר על עם ישראל בתקופה מרה ואכזרית זו.

מיד נתמלאו הספלים דמעות, והבכיות של הנאספים הרעידו את השמים והארץ.

* * * *

י. **רבינוב** כתב בקינת "איכה?" שחיבר:

"...ארץ פולסיה, נוף ילדותי, איכה שוכלת? איכה נהייה הדבר הנורא? איכה תשבי על רחבי אגמיך ואפרייך ובני עמי אינם, אינם עוד בתוכך? **מבעד לדמעות** רואה הלב את דרכיך האבלים ואת משכנותיך העזובים והוא תר לנפש מישראל..."

* * * *

זבולון פורן בשירו "ספר הדמעות כותב:

"...**ספר דמעות** מזכרת לדורות.

דמעה להורים – שכולים,

דמעה – לאחות ולאחים יתומים,

דמעה – לסב ישיש ולסבתא קשישה,

דמעה – לקהילה קדישא.

דמעה לרצח תינוק קטן –

קורבן רשעות בני השטן,

נפש קטנה שסועה

בפרפורי גסיסה..."

* * * *

הדברים המובאים בספר "נתיבי הדמעות" משקפים את קורותיהם ומאוויהם של בני-עמנו בשואה.

באים לידי ביטוי תיאורים ותחושות כמו: פחד, השפלות, רעב, רצח ללא רחמים, בורות ההריגה, מחנות ההשמדה ורכבות המוות, בריחה ליערות והצטרפות לפרטיזנים, מקומות המסתור בבתים ובמרתפים, הרצון למות מות גיבורים, הטלאי הצהוב, חזרה לעיירה לאחר השואה וההלם מהחידלון: עיירה ללא יהודים. פולין ריקה מיהודים. מתעורר רצון עז לנקמה בגרמנים והרצון הבלתי-נלאה – לזכור ולא לשכוח את הנרצחים בשואה. להקים להם מצבות וספרי זיכרון.

הרבה נוסטלגיה יש בדברים שהבאתי כמו, כיסופים לבית אבא ואימא, ההווי היהודי בעיירה, בתי המדרש ובתי-הכנסת, השבת, עולם התורה, תנועות הנוער והתנועות הציוניות, מוסדות צדקה, מוסדות תרבות, הנופים המוריקים של העיירה, דמויות ססגוניות מהקהילה כגון, רב העיירה, המורה, החזן, השוחט, שואב המים ועוד.

באים לידי ביטוי גם ייסורי המצפון על שההורים שנשארו מאחור ללא יכולת להושיעם.

הנה מספר קטעים המופעים בספר "נתיבי הדמעות" להמחשת הדברים שנכתבו:

ספרי הזיכרון כבתי עלמין לבני-עמנו שלא הובאו לקבר ישראל:

כי תפתח, הקורא, ספר-זיכרון זה, עמוד רגע דום.

תחוש נא בכל ישותך כי הנה פתחת את שערי בית-העלמין,

בו ינוחו יקירך, אבא, אימא, אחים ואחיות, נשים וילדים.

אשר לא זכו להיקבר בקבר ישראל.

כאן ינוחו הם, אשר נורו, נחנקו, הורעלו בגזים

והועלו חיים על המוקד.

כאן כרינו להם קברים אשר חצבנו בליבותינו.

הנה מרחפים כרגע מסביבך מיליוני נשמות מעונים,

אֲבֵל אתה לא רק על אובדן בני משפחתך אתה.

כי יתום אתה, בן לעם אשר מת מוות זוועה ופלצות,
אשר התבוסס בדמו ובעינוי שאול.
יתום אתה לעם אשר על החיים והמתים שלו
עלה הכורת כדי למחות את זכרם מעל פני האדמה.
**וכאן, בספרנו זה, אנו השרידים שנשארו לפליטה,
מביאים אותם לקבר ישראל.**

כאן בבית עלמין זה שלנו, לא תשיג יד כל אויב להורסו.

קברים אלה לא יוכלו נבלים ופושעים לחללם.
לא רק בימי זיכרון מיוחדים נפקוד את קברינו אלה.
יום יום ושעה שעה נראה אותם לפנינו,
שמורים יהיו איתנו במשכנותינו.
לזיכרון נצח יהיו הם לנו,
ולתביעה בלתי פוסקת כי נחיה ונחוש בדימוינינו
- ולו רק במידה כלשהיא - את מה שעבר עליהם.
תהי זאת מצבת נצח חרותה בליבותינו. לעולם לא נשכח!

* * * * *

דמויות בעיירה היהודית:

ר' לייזר הסנדלר,
הירשל זליקובסקי, הנגר,
שמואל-לייב, בעל התפילה,
ואלי-אברהם'ל שפירא, קריין המגילה...

* * * * *

הבית היהודי:

בביתנו הקט בעיירה,
מדי ערב שבת וחג - רבתה השמחה,
על היין קידש אבא,
על הנרות נשאה אימא ברכה.

* * * * *

תנועות נוער:

בין שורות "השומר הצעיר" התלכדו רבים
קראנו את ה"קאפיטאל", התגאינו בבני העניים,
התווכחו לילות וימים
על שוויון, בלהט נעורים.
לחמנו עבור תנאי עבודה הוגנים
הצלחנו וגברנו על המעסיקים.
רקמנו תוכניות על עלייה והגשמה
לארץ ישראל – ארץ הבחירה.

התאוה לחיים:

כשהמוות מולי,
לראשונה חשתי בתאוה לחיים,
ללחום, להיאבק, להוכיח, לחיות,
ולספר לעולם המאובן.
לאחר ארבעים שנה עודני רץ
ופסלי האדם: "אוזניים להם ולא ישמעו".

* * * * *

הרצון לנקמה:

ואדע כי אבי לי רומז ומצווה
לנקום נקמתו לא לתת לי רומז ומצווה
לנקום נקמתו לא לתת לי דמי
עד אקים מצבה לו, לאבי, לאבות,
לאימהות וורונובה, לאחים, אחיות,
ותהי מצבה זו תחליף לנקמה
כצור של חיים כצור נשמה.

* * * * *

בגלל היקף הרב של הספר, חילקתי את הספר לשני כרכים.

בכרך א' נמצאים הפרקים:

- פתח דבר.
- בערים, בעיירות ובגטאות.
- במחנות הריכוז וההשמדה.

בכרך ב' נמצאים הפרקים:

- פתח דבר.
- הורים, ילדים ומשפחות.
- קדיש, קינות, זיכרונות ויזכור.
- התרסה לאומות העולם.

קשה למדוד את כינוס הדברים בקנה מידה ספרותי, לכן הבאתי את ההגדרות הבאות לשימושם של הקוראים:

שיר - מנגינה עם מילים זמר. יצירה ספרותית שאינה פרוזה ונכתבת כל פי חוקי מקצב, חריזה וכדומה.

חרוז - צליל זהה או דומה בהברות אחרונות של שורות שיר.

קינה - שיר אבל.

בלדה - שיר סיפורי.

פואמה - יצירה ספרותית שהינה שיר ארוך במיוחד, לרוב בחרוזים.

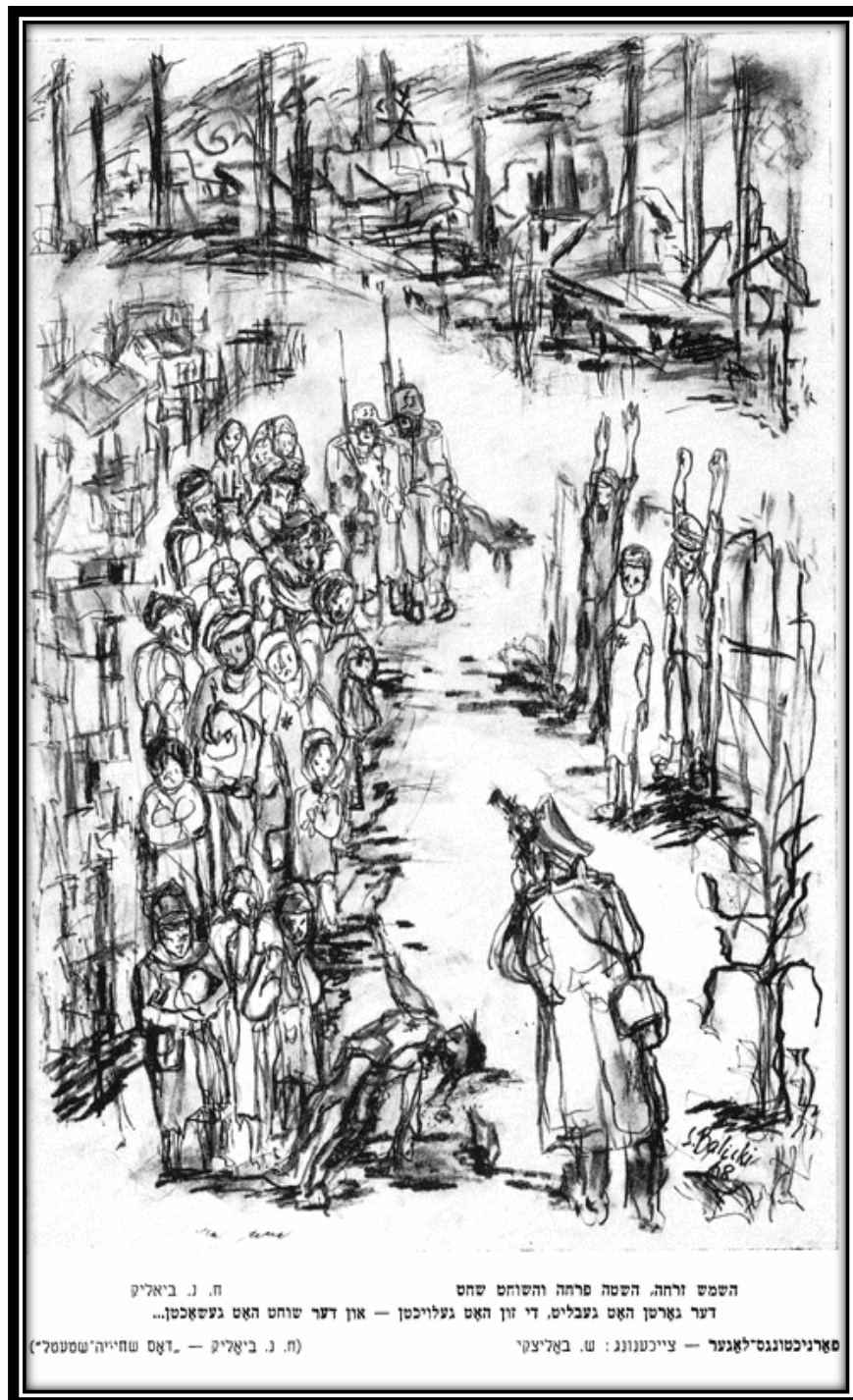
פרוזה - סגנון ספרותי לא שירי, סיפורת.

* * * *

ברצוני להודות לארכיון "יד ושם" ולארכיון "בית לוחמי הגטאות" שמארכיוניהם דליתי תמונות לספר זה.

3231 יפאן-מיכאל

בערים, בעיירות ובגטאות

מקור התמונה: ספר הזיכרון לקהילת דומברובה גוניצ'ה והסביבה Dabrowa Gornicza, עמ' 331.

משה זומרשטיין

השואה

.1

יום הבדולח שלושים ושמונה
ושנת הארבעים המרה
כל האנושות נחרדה
התחילה השואה.

.2

ימי איום ודאגות
ימי אינוס ורדיפות
ימי רעש וחרדה
התחילה השואה.

.3

ימי מלחמת העולם השנייה
אליה כל אירופה נגררה
ארץ אחרי ארץ נכבשה
התחילה השואה.

.4

כל עיר, עיירה וכפר
עולים באש ובאפר
פליטי דרך בשביל עפר
התחילה השואה.

.5

בורחים בדרך, לא דרך
אנשים, נשים וטף
מכל מקום וכרך
התחילה השואה.

.6

מלאות דרכים ורכבות
מלאות כלי רכב ועגלות
כולם למזרח פונות
התחילה השואה.

.7

ובפניהם של כולם חרדה
וכולם אוחזת רעדה
האם סוף העולם בא?
התחילה השואה.

.8

והפליטים בהרגשה
כי ימיהם תמו
כי לשונם נדמו
כי התחילה השואה.

.9

אלפי אלפים של עמנו נבקעו
נחלי דם אבינו נשפכו
גופת וגוויות נשרפו
בכבשונות האש נדמו.

.10

השתוללות הנאצית נגמרה
מלאכת הזוועה מרה
העלובים במחנות הפראים שאגו
השואה נמשכה.

.11

היהדות נחרבה
החיים נידומו
במים ובאש
בחנק ובמשרפות
בכבשני הגזים
בבונקרים ובשדה.
ביערות ובגטאות
הכול עלה בעשן וברעש
ולא נשאר זכר מנבזות המעש
כי השואה נגמרה.

.12

וברבות הימים, היום ומחר
ובכל הימים בהווה ובעתיד
יזכור העם את עמק הבכא
ולא ישכח דבר המצוקה
הכאב והסבל יישארו לנצח.

**לכן, זכור תזכור
את אשר עשה לך עמלק לעולם!**

מקור "השואה": מתוך ספר הזיכרון לקהילת זברז', עמ' 120 ואילך.
Zbaraz

מי יאמר למשחית: הרף! הלא יודעו מוסדות עולם!

הנצים התחילו בהשמדת-בזק של היהודים. הוקמה ועדת-השמדה. – רוצחים בהמונן.

הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים נתקבלו ממקורות מוסמכים ומתמימים ידיעות מפורטות על מעשי הרצח והסבת אשה נעשו ביהודי פולין וביהודי אירופה המרכזית והמערבית שגורשו לפולין.

לפי ידיעות אלו פתחו השלטונות הנאציים בפולין, לאחר ביקורו בוארשה של ראש ה"גיסטאפו" – הימלר, כאביב ש.ז. בפעולת השמדה שיטתית של האוכלוסיה היהודית בערי פולין ובעיירותיה. הוקמה ועדה ממלכתית מיוחדת להשמדת היהודים המכונה "איינזצוגס-קומיסיון". שכראשה הועמד הקומיסר פוי ועדה זו סוכבת בערי פולין ומנצחת על פעולת ההשמדה ונכים יהודים עד גיל 12 הוצאו להורג בהמוניהם וללא רחם גם זקנים הוצאו להורג.

הגברים היהודים המוכשרים לעבודה נרשמו ונשלחו קבוצות קבוצות ככונן בלתי ידוע ועקבותיהם נעלמו. במקומות שונים נאספו על-ידי השלטונות הנאציים הנשים היהודיות ואף הן נשלחו.

כך מופרים מפי עדי-ראייה שמגונו קיאלק, ששם נמצאו 30,000 יהודים, הוצאו לפני כחדשיים 27,000 יהודים לשם גירוש. תוך כדי ביצוע הגירוש נרצחו בו במקום 1,500 איש. לפי השמועות, נרצחו השאר בדרך, כבויסק-דליטא הושלכו אלפי יהודים על ידי הרוצחים הנאציים לנהר בוי וטבעו. בפויטרקוב, ששם היו 20,000 יהודים, נשארו עתה 2,600 בלבד, ומהם רק 160 נשים וילדים. בצ'אנסטוב נשארו מתוך 40,000 יהודים רק 2,000 איש בניגו ראדום נשארו 3,500 איש מתוך 32,500 שהיו שם קודם. אותו דבר נעשה ברוב הגיטאות היהודיים האחרים. בביאליסטוק הוכנסו על-ידי הנאצים לבנין בית הכנסת הגדול 1,500 יהודים ובית הכנסת הוצת באש והיהודים נשרפו חיים. רוב היהודים בעיירה טיקטין, נתפסו על ידי הנאצים ונקברו חיים.

ידיעות שנתקבלו מגיטאות וארשה ולודו מעידות על קיצוץ מבהיל שנעשה באוכלוסיה היהודית שם במסך החדשים האחרונים.

לפי ידיעות מאותם המקורות הולכים ונמשכים הגירוש והמוניים של יהודים מערי אירופה המרכזית והמערבית. בברלין נשארו עתה 28,000 יהודים בלבד.

הנהלת הסוכנות היהודית רנה בשיבתה אתמול בידיעות אלו והחליטה על שורה של פעולות ופניות לחוץ-לארץ בקשר למצבם של יהודי אירופה. גבתה ועדה מיוחדת שבגשה לביצוע הפעולות.

תכנית נאצית להשמדת-בזק של היהדות

מקורות אחרים מסרים, כי הנאצים עיבדו תכנית מפורטת להשמדת כל יהודי מזרח אירופה שבידיהם, והיא ידועה בשם "תכנית ההשמדה" (פערניסטוגס-פלאן). לרשות הועד המיוחד להשמדת היהדות בפולין עומד הקציב מסויים למטרה זו. פירוש הדבר: השמדת-בזק. בכמה נקודות בפולין אורגנו קרימאטוריות (בתים מיוחדים לשריפת גופות).

מה שראו עיני זר

נרצרי שבא בספטמבר 1942 בוארשה מספר: נודמן לי לא פעם לראות מחלוגי שברחוב מוקיטובסקה בקצה הדרומי חיספה של העיר, את מחנות היהודים היוצאים מן הגיטו למקום עבודות הכפית שמהן לעיר. המוני אדם קרועים ובלויים, כאילו יצאו מבית משוגעים, ונדע אני, כי אלפי יהודים אחרים, היו מאושרים לו ניתנה להם האפשרות לצאת לעבודה, כדי לזכות במעט אוכל.

והעולם שותק

**כך הגיעו הגיעו הדיווחים משם לארץ-ישראל
דווח בעיתון "דבר" - 23.11.1942**

א. אקנר

לזכרם של קדושי עירנו

**בחודש אדר, בזמן שמרבים בשמחה,
אסף הצורר את היהודים לתפילה,
עינה ורצח באכזריות פרועה
והציתם יחד עם ספרי התורה.**

**"שמע ישראל!" בקעו הצווחות
גווילין נשרפים – גופות חרוכות
נשמות ואותיות השמימה פוקחות.**

**נחל ראטא געש באפיקו זרם,
השלג ירד, האדמה כוסתה בצחור,
מי הנחל האדימו וגאו מדם,
ומעל לגוויות ריחף עורב שחור.**

**זועק הדם, ממעמקים בוקע,
מול שמש זוהרת הקדיר השכול.
זועק הדם ואינו רוגע,
טרי הוא הפצע כאילו אתמול.**

מקור "לזכרם של קדושי עירנו":
מתוך ספר הזיכרון לקהילת מוסטי-ויאלקה מאסט רבתי, עמ' 330.
Velyki Mosty

יעקב שווארץ

חורבן ואובדן

טומאשוב (לובלסקי)

ליום השנה ה-17 לעירנו שחרבה

* * * * *

בלחש ובבדידות אשפוך בתפילתי –
את יקוד האש של כל קהילתי.

שנים כבר חלפו, וכמו לא אירע דבר –
עיירתי לא ראיתי מאז ועד יום השנה השבעה-עשר.

לבטח לא הייתי מכיר את העיירה –
כי הכול גז, עלה באש הבעירה.

כאבה ואנחתה של האם הנלבבת –
שעלתה בייקר ובקדוש באש השלהבת.

אין עוד חנויות יהודים בכאן –
יהודי העיר היקרים אינם הולכים עוד לבית הבלן.

ביום שישי "לבית הכנסת" –
אין גג, אין דלת. בחלונות אין זכוכית, אין רשת.
הכתלים הקדושים נשארו מיותמים –
כל היקר שודד וחולל בידי חיות הדמים.

גברים, נשים, כמוטות רמים –
גוועו ברעב בצמא ביסורי-דמים.

אין עוד נוער יהודי שופע חדוות –
אפרם מפוזר ומפורד על פני שדות.

גזרות מרות וטבח אימים מדי שבוע בשבוע –
תבל החרישה לשברנו שקטה בלי נוע.

גם היום קיים **בטומאשוב** היריד של יום ה' –
אך אין עוד סוחרים אחר קציר הדמים והדווי.

אין שומעים עוד זמירות וחדוות ילדים –
ליקאן וזאבורסקי פשטו בחנויות יהודים.

יז'ק העקום כעכבר קטן –
דבר לא יאה לו רק בית בורנשטיין.

נאשינסקי קוטל החזירים בעל הטחנה היהודית –
לצערנו הרב את חפצו השיג.

יאנק הסנדלר ווויצק בארטיק –
הם מנהלים את המנסרה היהודית.

יקירינו אינם עוד, עצמותיהם היכן –
ביערות? בשדות? איש לא ידען.

אין מצבה בבית העלמין, חשיכה ואפרוריות –
מי ישא א-ל מלא רחמים, אם השמש איננו עוד.

ביראת הכבוד נזכור גיבורינו היהודים ברגע איום –
כשחיות היטלר בערו ושרפו וזרעו כיליון.

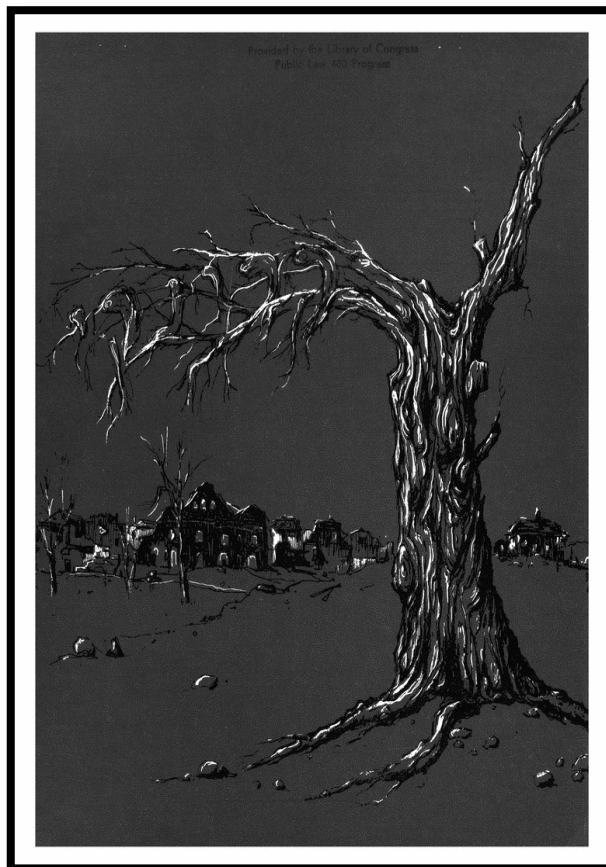
קשה, מאד קשה למצוא ניחומים –
על כל צעד ושעל מרחפים הצללים.

לא נשכח את השעות הנוראות –
את אביר, את אמך – את הבית שאיננו עוד.

אחותי את ילדייך זכרי !!! זעקתם האחרונה
מאש ולהבה לנקם –

אל נקמות - - - וינקום נקמת דם ...

מקור "חורבן ואובדן": מתוך ספר הזיכרון לקהילת טומשוב-לוב, עמ' 472 ואילך.
Tomaszow-Lubelski (1972)

איכה

איכה דלית, **דומברובה** מיהודיך?

– איכה הוגלו בנייך ובנותייך –

– נפלו בידי זרים זקנייך –

– נשדדו בצהרי היום סוחרייך –

נורו בידי הצורר חסידייך?

אי המשורר יקונן חורבנך?

– איך נדמו קולות דבית מדרשך –

שבתו תורת מלמדייך?

– טואטו בנים ובנות מרחובותייך –

הלכו בשבי בנייך.

היש אסון כאסונך?

– הבתים היו קברותייך –

וניפצו אל סלע עוללייך.

צור ישראל: נקום דם עבדך השפור!

ארץ: אל תכסי דמם!

יהודי דומברובה, מובלים על ידי הרוצחים הנאצים, בדרכם האחרונה לאוישביץ (בתחנת הרכבת)
דאמבראזער יידן אין זייער לעצטן וועג קיין אוישוויץ
אונטערן דרוק פון די נאציסע רוצחים — אויפן דאמבראזער וואקזאל

יהודים בני דומברובה מובלים לרצח בלוי אנשי אס"א לאוישביץ
דאמבראזער יידן ווערן דורך די עס"עס־מערדער געפירט צו דער באַן־סטאָנע אויפן וועג קיין אוישוויץ

מקור התמונות: ספר הזיכרון לקהילת דומברובה גוניצ'ה והסביבה, עמ' 333 ו-347.
Dabrowa Gornicza

משה ויסברג

גרמנים באים

כמו ארבה ממרחק הם באו,
שדים ירוקים כגלים נישאו.
קסדות לראשם, רכובי אופנוע –
פני ליסטים קודרים מרוע.
צחוק ורעש פיהם מריע,
דם ואש עינם תביע –
אש הצית מלוא עולם
תליין אחד עקוב מדם.

כנופיה פרועה פלשה העירה,
דוהרת, צווחה, זעומה החמירה
ארשת פרצופם, הושיטו
אל מקלעים כפם. הנחיתו
ידם על רימונים, בַּתְּלִי
האקדחים, דרוך כל כלי.
פושטים לסטים על עיר ורחוב
לשדוד יהודים, לענות, לסחוב.

גופת ישיש גיבן נסחבת,
זקנו מלבין ארוך, נרטבת
כל קומתו מדם. משעט
שדים ירוקים – פני-אדם פנימו
אל קיר רומסים יהודי תחתיו.

גוזזים זקנו: "זו, יודֶנְשׁוֹן,
פרלמוטר יודֶה, זו מוס זין..."
(גוזזים זקנו: יהודי ארוך,
חזיר יהודי, כן זה ברור...)
ניגר הדם על פני חזהו,
כי נס ומופת לליסטים הִנֵּהוּ.

אחד מהם מרחוק הופיע,
לרגליו תינוק מאי-שם הפקיע.
האם על ברכיים בעדו מתחננת,
אך רגל גאוזה דרסתהו סואנת.
קללה ממאירה בשפתו הטיח,
בקת של רובה ראש אם הבקיע,
ירק, פנה וייסוב ללכת.

ובעוד יהודים בטורים צעדו,
 ברד מהלומות אותם פקדו,
 תקעו לידם מעדר ואת
 לכרות קברם, בעוד איש לא מת.
 ראשי שיבה, זקן ונער,
 נקברו כולם חיים... כה יער
 הגרמני, בפולשו לעיר,
 שלטון אימים של זד יהיר.

מפולנית: י.נתנאלי

דובנא, יולי 1941

מקור "גרמנים באים": מתוך ספר הזיכרון לקהילת דובנא – Dubno,
 עמ' 452. התמונה מעמ' 285

החזן רייף ומקהלת בית הכנסת הגדול בדובנא

אריה נוימן

הקיימת עוד הורודלה?

הקיימת עוד הורודלה

עם יהודיה אנשים טובים ?

אם שוקמה כבר או עוד לא

מן המוות זרעו רובים ?

הנשאר שם משהו "ידיש"

כמו שהיה לפני שנים ?

השומעים ניגוני "חסידיש"

מה"שטיבל" בקול רנים ?

לא על "שטרימלעך" עתיקי-זמן,

אך מי יודע אם רואים שם קפוטה,

איש אדוק בעל זקן.

השומר מי את בית-העולם ?

מי יספר ימסור ידיעה,

אם אין זכר ואין יורש,

מי ואיפה הומת בירייה,

היכן קוברו כבמכתש ?

לא מסתפקים רוצחים שודדים,
כל העיירה גוזרים להשמיד,
למראה דם יהודי – מתגודדים,
בדם טהור יצרים להשקיט.

אם אחד העז והתחבא
במקום מחבוא הוא נעצר,
במרתף, ביער או בשדה
נחטף ובצינוק נאסר.

מהורדלה גורשו המה
ללא פרוסת לחם יבש,
במקום מים, דם וחמה.
נפלה עליהם אש.

איה למצוא עצמותיכם ?
איפה לפרוץ בבכי תנים?
אבוקות נשמה לפזורים,
יישאו עד סוף כל הזמנים.

תירגם: מרדכי פריינד

מקור "הקיימת עוד הורודלה?":
מתוך ספר הזיכרון לקהילת הורדולה , עמ' 230 ואילך.
Horodlo (1960)

הרב אליהו כ"ץ למזכרת גלות שרור

שאון בעיר וחריקת שיניים הקריה הומייה
ברחובות שרור, אוי ואבוי, תאניה ואניה.
רכבות משא נושאות משא-חי, אנשים בלי חייל,
מובילות את היהודים למוות בחשכת ליל.
ואימת מוות וחרדתו על ראש כולם מעופפת
רוח זלעפות ופלצות עליהם מרחפת.
רסיסי דמעה זולגים על לחיי האימהות והאבות
בלביטם על עולליהם האומללים, בעיניים כואבות.

ובר"ת ש'עת ר'חמים ו'עת ר'צון העיר אז נקראה
ועתה – ש'עת ר'וגז ו'עדן ר'יתחה נוראה.
רחם, רחם נא, מלמלו גם אז בתום
אך, כבר נגזרה ביאת שימשם בחצי-יום
בשפתיים הדוקות ובפיק ברכיים רק במבט עיניים
שואלים ומבקשים: הניחו את צאצאינו בחיים!
הנה רבם שנפשו בעד עדתו תמיד הערה
משתתף בצערם והולך גם הוא איתם בסערה.

מברכים באחרונה ברכת כוהנים בלי קצב ונגינה
ושמע קולו העצוב התייפחה גם אז השכינה.

נשמה טהורה – כקטורת ולבונה – ולב תמים

בו צמודים, ולשבורי לב הוא היה סמים.

חבל על האי שופרא דשופרי ועל אנשי עדתו

ועל תלמידיו שגידלם וקרבתם לתורה, פארי קהילתו.

מתי תבוא העת ויקום דמם מעושי מעש קין

מתי יקומו לתחייה ונזכה לראותם עין בעין?

(**ראשי תיבות:** שרור ורבה מנחם הי"ד – הכהן פישר גיסי זצ"ל)

מקור "למזכרת גלות שרור" ו-"במצור ובמצוק": מתוך ספר הזיכרון למחוז וואש
[הונגריה], עמ' 202 ו-199. Vas Megye

אברהם יצחק הולנדר

במצור ובמצוק

ויהי ביום צרה ואנחה, כי קמו ונתעודדו הרשעים האלה ברציחתם האכזרי, בתוך אלפי האלפים ורבבות הקדושים האלו – זי"ע – טרפו לשדוד גם את יושבי עירי, העיר **קהילת הקודש סומבטהלי ו-שוואר ובנותיה**, במדינת אונגריה, קהילות הקודש ויושביה אנשים יראים ושלמים היו וסגרו אותם ועינו אותם בגטאות, בשנת תש"ד לפ"ק. והוגד לי מעד נאמן שבטרם שנקחו להסיעם ולהובילם אותם ע"י העמלקים הרשעים האכזרים האלה, להמיתם על קידוש השם, עוד הפעם נתוועדו יחד ונאספו כולם כאחד בבית-הכנסת והמורה צדק דמתא, הוא הרב הגאון **גבריאל גשטטנר** הי"ד זצ"ל, לאחר שעוררם הוא לשוב בתשובה שלמה בדברי כיבושים הקורעים ומשברים את הלב, והודיע בפני כל העם והעדה הנמצאים שם את גורלם והמצב דלפניהם ולהגיד להם לידע, שכולם כאחד יחד כבר נועדו למות ע"י הרשעים האלה, להריגה ולמיתה להישמדם על קידוש השם, עתה לפניכם **המצווה הגדולה והחשובה** וכזאת יתנו לב עד"ז ויקבלו ויכינו א"ע {את עצמם} למצווה היקרה הזו, **בשמחה ובתום לבב**, כי גזרה היא מלפני יתב"ש.

ותלמידי רבי עקיבא וחבריו מיד עשו **ריקוד** של שמחה ובהתלהבות גדולה, לקיים בעצמם המצווה הגדולה הזו, שזכו בה לכבוד אבינו שבשמים, זכרם לטובה לנצח.

הנה דור ישר וכשר כזה ואבדו כמעט כולם כאחד, טף ונשים, נער וזקן אדירי קודש...

ד.ב בויס

עלי חורבות אתהלך

על שרפות אוהלך, על שממות-עולם
וחללי בת-עמי ירדפוני כולם.
כל אבן מרצפת יעקרו עקור,
יספרו הדמעות בכוח נחל ויאור.

מלוא כף עפר ארים בכפי –
הוי, כמה עיניים מציצות בי!
כל צרור – דור, כל גרגיר-חול – סבא.
אדמה לי קרובה זה שנות-רבבה.

על עיים אהלך, אחפש בקברים,
רק עץ בודד אלי ראשו ירים,
עץ פליט, שריד, רחב-גזע וענף,
בצילו ישב פעם סבי עניו.

תוהה האילן, קליפתו סדוקה,
על קברים כפוף ברוח מדוכא.
עורו יבול כנבול לבבי,
אילן, הוי, אילן, אתה לי אבי!

אילן, הוי, אילן לפניך אנגן,
לבבי הליל, החרש ימאן.
כציפורים מכלוב פורצים שיר מפי,
ולא יתנו מנוח, ולא יתנו דמי.

עלי חורבות אעמוד ואנסר, אנסר,
עד מעין בשימון פדות יבשר,
עד הפוך חושכי לאור שבעתיים,
עד עלות עירי לשמי-השמים.

מקור "עלי חורבות אתהלך": מתוך ספר זיכרון לקהילת ריפין, עמ' 520.
Rypin (1962)

"עירייה יהודית", תחריט עץ של יעקב שטיינהרדט
הודפס ע"י קק"ל במסגרת בולי מנהלת העם – 1943

הודפס ע"י קק"ל במסגרת בולי מנהלת העם – 1943.

גדליהו שטיין בדד/אשוטט ברחובות

בדד אשוטט ברחובות עירי היא **בורשה**
נדמיתי לכהן הגדול בפולחן המתים
האפתח בקנאה או איבה אחבושה
על מי אגולל האשמה בדברי רתיתים?

לרגע אָדְמָה שהכול במקומו נעמד:
מעונות ושדות ועצים, הטחנה אצל האָגן
לְמָה אעידך כפרי – לאוצר שנשדד
שור: כולם צופים מולי בעיני בר-מין...

תמשכני כל זווית בעבותות חבלי-הכאב
בנפש גוֹרָסָה אגמאה לבלי דעת שובע.
שְלָמָה מַחֲשׁוֹת עֵינֶיךָ-כלום אין בְּחֶבֶךְ לב?
אחים וידידים דמעתך אינה נובעה.

עזוב ה"פְּרִינֶט" ה"רִיטְרִיס" מנח ה"רְבִיסגָאס"
דומם קוֹלְחָה ה"צִזְלָה", התנוד לי קיטרוס?
מדוע לא הניאותם מהמון טורפים גס
מהשקות בתרעלה הַחֲמָה שבכוס.

היכן אתם: לייעזר, רבקה, פּרִיל, קלמן.
מרדכי, וועלוויל, חיה וגרשון הדיין.
עתירים וחלכאים דְכִי-סמטת בית עלמין,
המשפחות מ"יוקל" עד אִידֶה-הִירֶש-אֵין?!

עֲדוּיוֹת שְׁבִיטֵי נָשִׁים, בַּחֲרוּרִים קִישׁוּטֵי פִּיאוֹת
בַּתּוֹלוֹת צָנוּעוֹת עִם הַקּוֹרָאוֹת "טְרִיפָה-פֶּסוּלִים
הַכּוֹל, הַכּוֹל נִטְרָף כִּבִּין מִלְתַּעוֹת - שְׁחָץ שְׁוִיֹּת
פּוֹרַח, "אֵינְטוּאדוֹר" שֶׁמֶשׁ -מֵאוּרִיו כִּפּוּלִים.

אֵין רַב מוֹכִיחַ בַּשַּׁעַר, בַּפֶּתַחִים אֵין תּוֹבַעִים.
אֵיִיכֶם הַזְקָנִים הַמִּסּוּבִין לַתְּנוּרָה וּמִדּוֹבְבִים?
מִירַל הַזְקָנָה לֹא תַחֲסוּם בַּשַּׁבָּת מִצַּעֲרִים טִיּוּלִים,
אַבְקֶשׁ יִקְרִי מִשְׁפַּחְתִּי - נֶעֱלָמוּ, כּוֹלָם - הוּא כּוֹלָם...

אַחֲפֹשׁ יְהוּדִים שֶׁתִּמִּיד יִיסְרוּנִי מֵאֵד.
הַגּוֹיִים - הֵם יִשְׁנֹם עַל גִּגּוֹת תֶּרוֹן צִיפּוֹר וַיִּז.
כּוֹל נִבְרָא בַּתְּבַל זָכוֹת לוֹ הוֹעֲנֵקָה לַחַיּוֹת,
רַק לֹא תִינּוֹקוֹת יִשְׂרָאֵל בַּצְּחוּקִים הָעֲלִיז.

אַבְקֶשׁ עֲקֻבוֹתֶם הַחַיּוּוֹרִים שֶׁל חַיִּים אֲבוּדִים,
תִּשׁוּקוֹת שְׁכָבוֹ בִּיקוּדָם, חֲלוּמוֹת כְּמִים נִיגְרִים.
הִיעֲלָה בִּידָם מִחֲדָשׁ לַטּוֹוֹת מִסְכָּתָם הָאוּדִים?
הִיצִלַח לִשְׂרִידִים מֵאֶרֶץ וַחֲשׂוֹ עֵתִידוֹת וּמִחֲרִים!?

מִקּוֹר "בִּדְד/אֲשׁוּטֵט בִּרְחוּבוֹת":
מִתּוֹךְ סֵפֶר הַזִּיכְרוֹן לַקְהִילַת בּוֹרְשָׁה - Kolozsbborsag, עֵמִי 431.

לאה גרשונוביץ לבית חדש

הגטו

מילים אלו הוקדש לזכר הרוגי הגיטו

רחובות צרים
בתים רעועים
אנשים כצללים
ברחובות הגיטו מתהלכים
הצפיפות והפחד
מעורבים ביחד.

בכל עת בכל שעה
לגטו מתפרצים
בתביעותיהם המוזרות
את כוחותינו מכלים
פתאום הם תובעים פרוות ושעונים,
כסף זהב ודברי ערך יקרים,
כבני ערובה לוקחים עשרות גברים.

מעשה באישה שאת הגטו יצאה
לחפש פת לחם לבנה.
לאישה האומללה לא שיחק מזלה
באמצע הדרך נתפסה
לאן את הולכת יהודיה ארורה?
האם שכחת שבגיטו את כלואה?

ידעתי אף ידעתי, ענתה בלב נפעם
חיפשתי פת לחם לבני הקטן.
את בנך הקטן הביאי לכאן
פקד הצורר זעף ורטן
ביד רועדת, בנה מובילה.

אולי יקרה נס אולי תיוושע,
אך אין רחמים בלב אכזרים,
לירות ציווה באם ובבנה.

פתאום הגטו מתרוקן מאנשים
הם הולכים הם באים,
לשער מתקרבים בבתים מסתגרים,
במקומות סתר מתחבאים,
אך אין מנוס, אין מקלט
מהמרצחים הארורים.

מאחת הסמטאות הסמוכות
הוציאו שלוש בנות זכות וטהורות,
הפעם לא הסתפקו בשעונים ובפרוות
הפעם תבעו דם האומללות,

הס בגטו, שקט ודממה
רק ירייה חדה את האוויר פלחה
נעשתה המלאכה,
אדמת הגטו בדמן רוותה,
דם טהורים דם קדושים.

עד מתי נחייה1 בזוועות ואימים
אין קול ואין עונה
הכול ריק מאדם
רק ליבנו המעונה צועק לנקם.

מקור "הגיטו": מספר הזיכרון לקהילת אושמינה - ashminav, עמ' 396.

צבי חדש

עירי

לך שולשלת יוחסין מקדמת דנה,
בתוכך שכן ר' מרדכל"ה הרב.
ואד"ם הכהן גדול משוררי ההשכלה,
אותך הוא איווה למושב.

בית המדרש ובתי הכנסת,
בתי האולפנה ובתי היתומים,
בתי עקד הספרים הגמילות החסד,
את שמך תארו באותם הימים.

זכור אזכרכי במלוא זהרך,
את הדר טבעך ותכול שמיר.
איכה נפלה שדודה? איך?
על אבות וטפיר.

ארור הקלגס שעל ההדק לחץ'
ארור הרובה שאת הכדור שלח,
ארור הכדור שאת הראש מחץ'
ואת הגוף המעונה לשניים פלח.

ולזה הגרמן חית הטרף,
שבידו המאכלת לשחוט ולהמית.
לא אתא המלאך להגיד לו, הרף!
"הרבה מהקורבן זרוק החנית".

נתענה ביום צום ותענית
על אלה שהלכו לבלי שוב, ולתמיד!
נספידם ונזיכרם אנחנו השארית
את האב, האם, האח והעמית
שעינגם ההווה והמר להם העתיד –
עמוקה החבורה – לעולם לא תגלד.

מקור "עירי": מתוך ספר הזיכרון לקהילת אושמינה – Ashmiany, עמ' 234.

קלרה רייך – אלבויים עיירתי היקרה

מה מאד אהבתיך, עיירתי היקרה!
שנים בך חיינו, הוריי ואני,
משפחה ענפה, מעורה בחברה,
עם מסורת דורות, עם הווי יהודי.

ואת בעצמך – פינת חמד קסומה,
מעלייך – ה"גאי" המכוסה אילנות,
וכלו מרופד דשאים ופרחים,
הנותנים את ריחם – להחיות נפשות.

ולרגלי ההר – נהר שם זורם,
וירח ירחץ במימיו את פניו,
ואוצרות של זהב לו ישלח בתמורה,
והנהר את כולן יטמון במעמקיו.

אך כל זה היה וגז לעולמים,
ואין שכחה ואין כפרה
לכל אשר עוללו המרצחים הטמאים
לעמי ישראל ולעירי היקרה.

מקור "עיירתי היקרה": מתוך ספר הזיכרון לקהילת פודהייצה, עמ' 214.
Pidhaitsi

נוער חלוצי מקיבוץ "אחוזה" בפודהייצה
בתקופת הכשרתם לקראת העלייה לארץ-ישראל, טרום השואה, שנת 1934.

קבוצת חברי "השומר הצעיר" בפודהייצה –מימין לשמאל:
מאיר זלוצ'ובר, אלו רייך, דוב בעזען, יהושע פולישוק,
אברהם מרבר, מרדכי אורן (בורנשטיין)

חיים יניקלביץ' עיירתי

אנסה להעלות נשכחות
על עיירתי
בה ביליתי ילדותי.

לובץ' – עיירה הקטנה
טובלת בירק, עצים ואורה,
נהר שטף לידך בגאון,
שווקיך מלאו המולה ושאון.

היו בך מוסדות ציבור – לשרות הכול,
לעזרה לנצרך וחסד לגמול,
מיני חבורות לש"ס, לתהילים,
לשבת, יום-טוב וימים-נוראים.

תיאטרון, בנק ופוז'רנה
ומפקד יהודי בראש הקומנדה.
קרן-קיימת – בראשה מורנו פרסקי ז"ל,
אשר רתם עצמו לצורכי הכלל.

מחלוקת בין יהודים ליהודים,
ומלחמות בין יהודים לגויים,
לזכות בראש-גלי ובפרהסיה
במשפט "פאר יידישע פאשע".

כשמנדהוא את החזן אהב – כעס הרב,
הריב גאה, הושמעו דברי רהב,
עמדו רב שני להביא – מזעקה הרבנית שאשקע
מה יהיה על מחייתי, מכל ה"קאראבקע".

ובתיאטרון – מציג שמואל שפירא
את ה"פינטעלע ייד" – ומתנה,
שלא יציג – עד שימלאו בקשתו
ויביא את צייטליך ותזמורתו.

ב"חדר" למדנו דעת רכשנו,
בו ערכי קודש ספגנו,
אהבת-ציון וכמיהה לגאולה,
הודות ל"חדר" הרימו רבים "נס ציונה".

ר' אברהם ואליעזר-יענקל – זיכרונם לברכה
טרחו ועמלו והרביצו תורה,
ר' ראובקה, ר' לייזר-אלי ור' לייב
על תלמודנו שקדו מכל לב.

בעירנו הוקם בפקודת ה"סאלטיס" והמדינה
מוסד אשר רכשנו דעת ובינה,
הלוא הוא "תרבות" – בית ספרנו
שהפך לראש גאוותנו ותפארתנו.

שלושה בתי-כנסת התנשאו בגאווה,
אותם פקדו התושבים ביראה,
בהם היו גבאים נבחרי הקהל,
אשר דאגו במסירות לצורכי הכלל.

ותנועות היו בעיירתנו למכביר,
"פועלי ציון", "בית"ר", החלוץ ו"השומר הצעיר",
בהם בילו הצעירים ורקמו חלומות
על עלייה וארץ חמדת אבות.

אזכרכם יענקל-חיים הנפח,
מליבי לא ישכח שיצגל הפחח,
ואיצ'ה "די באבעס", מורי למלאכה
ואיצ'לה באקשט, מורי לגמרא.

וגרשון – שרה-חנה'ס
וחיים דוד – שרה פייגעס,
ו"בעל המוסף" ר' טוביה,
ופעילי הקדישא-חברה.

ומרדכי שייקעס, איש "השומר הצעיר",
ומשה פרסקי, האינטליגנט של העיר,
והרשל "די מויד", השמש ללא-חת,
שאמר תהילים על-פה בנחת.

ר' לייזר הסנדלר,
הירשל זליקובסקי, הנגר,
שמואל-לייב, בעל התפילה,
ואלי-אברהמ'ל שפירא, קריין המגילה...

קשה להאמין, כי יקירינו הוכחדו,
כצאן לטבח הובלו,
נדמה, כי זהו חלום נורא
אך זוהי מציאות איומה שאין לשנותה...
נישא בליבנו זכרם לנצח

חיים יניקלביץ' הוסיף לשירו דברים על השבת בבית אבא ואימא

בביתנו הקט בעיירה,
מדי ערב שבת וחג – רבתה השמחה,
על היין קידש אבא,
על הנרות נשאה אימא ברכה.

הגילה רבתה בבוא אורח
האם עמלה בגילה למרות הטורח,
קיבלו שבת המלכה, עם מלאכי עליון
והנעימו זמירות של "יהי-ריבון".

ברכת המזון ברכו כל המסובין,
וסיימו בתפילת "כן יהי רצון".

סבא עסק בפרקי אבות,
הסבתא התפללה "צום גרוסן גאט".

הנשים מעיינות "בצאנה וראנה" ביראה
וכולן נושאות מכל לב תפילה
אל אלוקי אברהם, יצחק ויעקב
שתסתיימנה הצרות ולגלות תבוא סוף.

מקור "עיירת": מתוך ספר הזיכרון לובץ' ודלטיץ', 296-299.

אליהו גלמן

לעיירתי

עיירתי

אחזק ממרחק

ימים וימים,

דמות אבא נפטר

ועל יד מצבתו בבית עלמיןך

"קדיש"

בקול חנוק בן מתפלל

(אוייה לי – נוצתו מצבותיך זה מכבר ואינן)

חזות אימא – למען ילדיה

יום יום נעקדת.

מראות

אחים ואחיות וילדים

קהל ישראל רב

(אללי – בחיים אינם עוד ללא זכר וציון)

והיה בהרחיק הזמן את ימיו-פצעיו

ואחרון אודיך המוצלים – יומו האחרון ידעך

ונשכחת מלב איש ועולם,

ואיש לא יגיד

"היה הייתה עיירה".

12.10.1965

מקור "עיירתי": מתוך ספר הזיכרון לקהילת מלינוב-מרוויץ - Mlyniv, עמ' 207.

נעמי פוגלמן-גולדפלד זריחה שחורה בקטוביץ

שבעת דורות
ישבנו שבעב, שבעה,
לנגדנו מזוזה שסועה, קרועה.
ואיננו קרואים
ואיננו נכבדי קהילה.
היינו מזוזה קרועה
של חיבוקים בוכים
בפגישה מקרית
של יהודים, בקטוביץ.

זריחה שחורה בקטוביץ.
השמש בקטוביץ שחורה.
שמי פולין מעורבבים
בנשמות היהודים.
הילדים התינוקות,
הזקנים, הנשים, הגברים,
החולים, התשושים, המפוחדים.

ארץ אל תכסי דמם.
אל תכסי דמים.
דמנו. דמם.
שבעה נהרות דמים.

והרי נשבעת לאבותינו שבועה??
שבע שבועות
שבע קריעות.
זריחה שחורה, בקטוביץ.

מקור "זריחה שחורה בקטוביץ": מתוך ספר הזיכרון קטוביץ – Katowice, עמ' 209.

שמואל פארבער [שמולקע גרשון-לייבס]

חלום חלמתי

מתהלך אני בעיירה,
מגשש בה כאחוז עֶנְרֵת,
מה זרים לי הבתים והרחובות –
עיר אחרת, עיר אחרת !

מחפש אני ה"חדרים",
שזימרתי בם אי-פעם
לימודי חומש, נ"ך וגמרא –
זמר נעם, זמר נעם.

מיותם עומד בית-המדרש,
מסביב ריקות שוממת,
מתאבלים ספרים בדומיה –
כה אילמת, כה אילמת...

שור ! ההר של בית-הכנסת – תל שממה.
בשלהבת השקיעה ילהט הוא,
אין כל זכר ליהודי החביבים –
הם הומתו, הם הומתו...
עברית: אל"ף

מקור "חלום חלמתי": מתוך ספר הזיכרון לקהילת גאניאנדז, עמ' 711.
Goniadz

לאה גרברוביץ (הלפרן)

שיר הגיטו

הבתים בגיטו התדעו איך בנויים ?
מעצמות יהודים, מבשר עינויים,
מעיני הייאוש חלונות נקבעים
ודלתות ניצבים בפתחי הפצעים.

בתוך החלונות צלובים ברוח
יהודים כשרים שזקנם קירוח
עלה זה האדם בהבל סרחונו
לבשר בגויים על רוב נצחונו.

נשים שקטנו ונצטמקו מפחד
גדלה דמעתן ויגוןן גם יחד
יושבות עלובות בקרן חשיכה
לגלגל בדמעה ולקונן איכה.

ילדים מציצים כעכברים רעבים
מתנפחים ברעב, באימה וכאבים,
בלחש המוות יתחננו על פת-לחם
פירורים ארורים יגיחם מרחם.

חצרות המוות התדעו איך גדורים?
מגידי הדם, מעצבי ייסורים.
מרתחי הלבבות הוצקו העמודים
וכתף אל-כתף במ נקלעו יהודים.

ירד העיט על ראשי פגרים
בנבלות קדושות טרפו נשרים
אכלו ושבעו וברכו בנחת
על ארוחה שהכינו שדים משחת.

בתוך הרחובות תקועים במעמדם
ברברים שחורים, צלבי-קרב בידם
לכוון תהלוכות יהודים אלי-קבר
מזי-הרעב ומוכי-הדבר.

ושמש, הידעתם כי תזרח במערב
ותכבה במהרה כי גם אורה חרב
לא יום ולא לילה, שם זוהר המוות
שם תאיר החשיכה בעלטה צלמוות.

מקור "שיר הגיטו": פנקס בליצה [בעליצע] - belitsa, עמ' 282.

ראובן וינטרויב

גירוש

הגזרה באה כחתף, נפלה כרעם,
אסור להתמהמה, אין כל טעם.
כמהלומה כבדה רבצה על קודקוד,
על ביצועה המהיר ישקדו שקד.

תוך שעה-שעתיים "נקבע המועד",
מסוערת העיר כל לב רועד,
לגרש מן העיר כל ה"בעיר"
עד האחרון נפש לא להשאיר.

פרש הטורף אברתו השחורה,
אין עצה ותושייה, אפסה הגבורה
ועיר מושבם זה מאות בשנים,
ינטשו לנצח אבות ובנים.

עם צרור ביד, פליטת עמלם
לדרך יצא, זה כל עמלם.
אין חמלה ורחמים רק מידת הדין,
לבקש רחמים אף לא יעיז יהין.

ארוכה הדרך, ארוכה עד מאד,
איש עוד לא שב, מהדרך הזאת,
עתה גם המה, לדרך יצאו
וכי לא ישובו, זאת לא ידעו.

צועדת העדה כולה, בדממה
ותחתם בוכייה גם האדמה,
רק שכניהם, לאורך המסילה,
ששו לאידם, כבר מתחילה.

עוד מעט וכולם, יעוטו על השלל
וימלאו בתיהם, בלי יוצא מן הכלל,
סוף סוף שעתם, הגיעה,
ואיש איש, אנחת רווחה השמיע.

"הלכו ואינם עוד, היהודים הארורים"
בלי הסתר יגילו, נאורים ובורים,
לא יעמוד עוד לשטן, היהודי הארור,
עתה הוא בעל הבית, בביתו יגור.

ויצטלב במורא לפני היהודי הצלוב,
על שזכה מן ההפקר, זכה בכל טוב,
בליבו אין מורא ומוסר כליות,
דלתות יפרוץ בלי כל שהיות.

ויתאזר, ישתרש, כאזרח רענן,
לא יבעתוהו חלומות, שלו הוא ושאנן,
את קודשי היהודי, ישרוף בגללים
מביתו יבער, כבער זבלים.

שותף נאמן הוא, לרצח ושוד
חלקו בביזה, גם לשכניו לא סוד,
יתפאר בגלוי, יציג לראווה,
על מזלו הדבר ידבר בגאווה.

לשכנו מושקה לא פעם אמר בצחוק
כי יחליפו הבתים כדת וכחוק
ומושקה חייר, לא ענהו דבר
ועתה... ביתו לו נחלה נשאר...
כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו.

מקור "גירוש": מתוך ספר הזיכרון טרנובז'ג-דזיקוב- , עמ' 308.
Tarnobrzeg (1973)

שפרה מנטל (נוסבוים)

בימי הכיבוש והגירוש

(ערב ראש השנה – ג' חול המועד סוכות ת"ש)

בערב ראש השנה, בשעות שלפני הצהרים, נכנסו לעירנו הקלגסים הגרמניים הראשונים, ובכך החל שלטון הכיבוש. מלאכתם הראשונה הייתה להציק ולדכא את היהודים, שטרם הספיקו להכירם.

בליל הראשון של החג, בקעו צעקות מבתים שונים, היה זה בני אימהות אשר בניהם הוצאו באמצע הלילה ל"עבודה", בהדרכת שכנינו הפולנים, חדרו חוליות גרמניות לבתים, והוציאו, ללא אבחנה מבוגרים או צעירים אל נהר הוויסל כדי להקים גשר. העבודה הייתה מלווה במכות והתעללויות. זוכרת אני את התמונה, כאשר למחרת חזר מעבודה זו משה קירשנבוים (בנו של ר' פינע ז"ל), כולו היה שבור ורצוצ, פאה אחת מרוטה, זקנו קשור מסביב לכובעו, פניו שרוטות עד זוב דם, וכן רבים כמוהו.

כדי למנוע חטיפות והתנפלויות מסוג זה התאספו כמה שכנים בביתי, לטכס עצה מה ניתן לעשות. היו שם ר' פינע קירשנבוים, ישראל ורשבסקי, מרדכי שילר, פדברוש, ומשה קלר ז"ל. סוכם שעלי לנסות לגשת לאשת ראש העיר דאז רוניבסקי ועל-ידי "מתן בסתר" להניעה שבעלה, ראש העיר ישפיע על שלטונות הכיבוש שיקבלו אנשים לעבודה לפי סדר ורשימה שאנו נעמיד לרשותם.

הצלחתי בשליחותי זו ונדברנו שערב, ערב, היא ובעלה יקבלו את רשימת העובדים, בתוספת "דמי טרחה" שקבענו. הודות לסידור זה, הייתה בעירנו רגיעה יחסית במשך כמה ימים. (אגב, אחרי המלחמה נודע לנו שרוני בסקי זה היה משומד, וכאשר נודע הדבר לגרמנים, חיסלוהו כ"יהודי").

באותה פגישה הוטל גם תפקיד על בעלי יחיאל אפשטיין הי"ד, לנסוע לעיר הגדולה ריישא, לעמוד על המתרחש שם ולהתייעץ עם אנשי קהילתה, מה לעשות בעיירה הקטנה. בעלי היה יליד סאנוק, תלמידו של ר' מאיר שפירא

זצ"ל. היה ציוני פעיל, הכירוהו בכל הסביבה והעריכוהו מאד ולכן התבקש לנסוע.

ראש העיר העמיד לרשותו משאית, ובידו רישיון מיוחד שהעיד, כי מטרת נסיעתו לרכוש מצרכי מזון עבור תושבי העיר. במשאית זו הצליח בעלי להכניס כמה פליטים, שרצו לחזור למקומותיהם. הוא חזר באותו יום, בשעות הקטנות של הלילה וסיפר, שיהודי ריישא אבודי עצה כמונו. קרו שם אף מקרים איומים שהנאצים הכריחו את היהודים לרקוד על גווילי ספרי-תורה שנפרשו על הרצפה...
לשמע בשורות אלה, גבר ייאושנו עד מאד.

יום הגירוש

ביום שלישי של חול המועד סוכות, בבוקר השכם, היה זה יום שני בשבוע, עברו חיילים גרמניים והודיעו על צו הגירוש. תוך שעה היה עלינו לעזוב את הבתים ולהתאסף בכיכר העיר. לדבריהם נקבל שם רישיונות לעבור אל "חבריכם הרוסים".

עוד טרם הספקנו לעכל את פשר הדבר, כבר ניצלו זאת קבוצה של גויים, שכנינו הפולנים. הם החלו להתפרץ לחנויות ולשלול מכל הבא ליד. רבתה הבהלה, ואנו אובדי עצות היינו. התרוצצנו בין השכנים: מה לעשות? כיצד לארוז? מה לקחת? הילדים שלא הבינו את המתרחש, התקשו לקום ממיטותיהם החמות, לא רצו לאכול. צעקות הפעוטים התערבבו בבכי ובאנחות של המבוגרים, והמראה היה מראה אימה. הזמן דחק, רק שעה, וכיצד ניתן להיפרד כל-כך מהר מבית שדורות בנוהו וטיפחוהו? כל חפץ, כל בגד, הזכיר ימים עברו, שמחות ודאגות של ימי שלום... הצו היה אכזרי: כל המאחר, אחת דינו למות. בלית-ברירה נלקח מכל הבא ליד, ללא שיקול דעה מרובה, נארז בסדין או בבגד, ונעשה צרור דל שנישא על הגב, וחבילת אוכל ביד. התייצבנו בשוק, עוד לפני המועד.

המחזה הכללי היה איום. זקנים וחולים ישבו על צרותיהם הדלים באמצע השוק, חיילים נאציים היו בועטים פה ושם לשם "ספורט" ומוסיפים: יהודי, חזיר, לך!

כדי להוסיף על הפחד והבהלה, ירו הגרמנים מאחורי הבתים, ושכנינו הפולנים עמדו וצהלו. עיניהם וליבם נתונים היו לשוד המצופה, ולהיפטר מהר מה"זדים".

בטבור הכיכר הועמד שולחן, על ידו ישב ראש הגסטאפו, שהגיע יום לפני זה, ראש העיר וקציני ס.ס., על השולחן נערמו טפסים, עליהם הצטרכו לחתום על נוסח בערך כזה: "אנו עוזבים מרצוננו הטוב את העיר, את רכושנו מוסרים לרייך השלישי". כן נדרשנו למסור להם את מפתחות הבית.

בגמר הסידורים ה"חוקיים" האלה, נבדקו בדיקה קפדנית, נוסח גרמניה החדשה, נלקח כל דבר ערך וכסף "מיותר". לא נמנעו הבודקים מלחתוך בכידונים בבתיים של התפילין, שמא זהב מוסתר בהם, והרבו עוד כהנה וכהנה להוכיח את נאמנותם לתפקידם ואת "חכמתם" להשפיל עוד יותר את קורבנותיהם. למכות היו זוכים כאלה שבחבילותיהם לא נמצא דבר ערך, וביניהם אני זוכרת את הישיש ר' ירמיהו האר ז"ל. היו גם מקרים שהפשיטו את הנבדק, חצי ערום, להנאתם ולהנאת הפולנים.

אלה שגמרו את כל הטיפול הנ"ל, רוכזו על הכביש החוצה את הכיכר. קבוצה של 100-200 איש, כותרו ע"י חיילים מכודנים, והוצעדו לכיוון הרכבת, ומשם, גורשו, ללא לווי כבר, וללא כל הגנה מפני הכפריים הרוצחים הפולניים לכיוון הכפרים מוקשישוב, סטלוב.

אחרי הצהרים נתרוקנה טרנובל'ג מיהודיה. כפי שנודע לנו אח"כ, נשארו בה הישישה ברכה פנצר, שהייתה משותקת, מלך ספיר ששכב בבית החולים ואשתו, וכן הנדלסמן הישיש. כל אלה הומתו.

אלפיים וחמש מאות יהודים, מהם שאבות-אבותיהם היו מראשוני העיר לפני מאת שנים, בנוה וטיפחוה, הוכרחו באכזריות לעזוב אותה לנצח. ליוו אותם, הצחוק והלעג של שכניהם הפולנים...

* * *

מקור "בימי הכיבוש והגירוש": מתוך ספר הזיכרון טרנובל'ג-דזיקוב, עמ' 306-307.
Tarnobrzeg (1973)

נחום דב אמנותי (קונשט)

שיר-תוגה על סוקולקה שנחרבה

גלמודה באין איש העיר סוקולקה
בוקה וכסוחה, ומבולקה
מרעים עליה קמו, וידיהם רמו
בהרג ובשריפה ובחרב הכריזו עליה מלחמה.

אין מנין עליה ונלחם בעדה
אין איש שיאזור כוח
ומה חטאם ?
אנשים נשים וטף לוקטו בידי השונא.

אחד אחד הוצאו בכוח ממעונות
כביכול לעבודה שולחו האנשים
הבתים ריקים נשאר מאדם
באזיקים אסרו ידם.

שלא יברחו
מתחת ידם ולא יראו
ברטט מאימה לרכבת עלו
אנה אנו מובלים זה לזה שאלו.

שבת מקור חיינו ותקוותנו
כצאן לטבח הובלנו
לכבשן בוער באש
כבר ידענו להתייאש.
תוגת ליבנו מי יתאר
ליבנו באש בוער
נפרדנו כבר מחיינו
זה סוף אנשינו, טפינו ונשינו.

* * * * *

ואנחנו ניצלנו מחשיכת הבור
וזכינו ליהנות משמש ואור
ניסים ונפלאות נעשו אתנו
ונפלאות החיים היו עימנו.

אפס כוח עד תום
אך אל לנו לשכוח,
לעולם לא נשכח הדאבון
ניטע יער להרוגים על קידוש השם
אל נשכחם למען השם.

מקור "שיר-תוגה על סוקולוקה שנחרבה":
מתוך ספר הזיכרון לקהילת סוקולוקה - Sokolka, עמ' 341.

אילה אמיתי (פייבושיץ') לובץ' עיירתי

לובץ' עיירתי הקטנה והיפה
אזכרך בעצב ובתוגה
לנצח אשא זיכרונות עלייך בליבי,
לנגד עיניי ניצבים אבי ואימי.

הישרים והתמימים יראי אלוקים,
שלמים עם בוראם ועם אנשים.
אראה את חצרות בתינו הקטנים,
בם שחקנו במשחק המחבואים.

אזכור את הניימן – הנהר
והמיית מימיו הזורמים בהדר,
בין גליו, בימי הקיץ החמים,
היינו בשובבות מתרחצים ושוחים.

ימים חלפו והיו לשנים,
בגרנו והיינו לאנשים,
למדנו והקמנו מפלגות
גם פעלנו ורקמנו חלומות.

בין שורות "השומר הצעיר" התלכדו רבים
קראנו את ה"קאפיטאל", התגאינו בבני העניים,
התווכחו לילות וימים
על שוויון, בלהט נעורים.
לחמנו עבור תנאי עבודה הוגנים
הצלחנו וגברנו על המעסיקים.
רקמנו תוכניות על עלייה והגשמה
לארץ ישראל – ארץ הבחירה.

לנגד עיניי ניצבים, הימים האחרונים
לפני שעזבתיך עיירתי, לעולמים.
אזכור פני החברים ובני משפחתי,
אשר לנצח נפרדו ממני.

אזכור יקיריי שליבם לא ניחש,
כי יהיו לטרף לצר ונוגש,
אזכור עיירתי ואת כל העבר
שנשרף והיה לאפר ועפר.

אבכה, כי לא זכו יקירנו האומללים
לחזות בתקומת מדינת-היהודים,
עליה חלמו דורות כה רבים,
בדרכי הגולה, בנתיב הייסורים.

*

לובץ' עיירתי – כיצד מנגד ניצבת !
ראית עת הובלו זקנים וזקנות,
על לא עוון למשרפות.

אף את עיירתי הושמדת,
נהרסת, נשרפת והוכחדת.
ייקוב עד התהום בכך הדם !
נשבענו, כי לא נשכח לעולם ! ! !

מקור "לובץ' עיירתי": מתוך ספר הזיכרון לובץ' ודלטיץ', עמ' 299.
Lubcza

משה ברנשטיין געגועים לברכה

עלית בלהבות, זהב טהור שלי, בערעזע
חזרת את אלי – בנדודי הבודד.
עם אהבתה של אימי שכבתה
הנישאת על כנפי הדמים
את פנייך בערעזע, בשחרים אפרים
סמטותייך המפותלות בשמחה ויגון
מדמותך הזעירה דבר לא אבד
אותו השוק, בית-המדרש, המרחץ
הכביש כסרט, דק גיזרה, חינני
ביתי בוסתני
שיכורי הפריחה של תפוח ולילך,
את היהודים הכרתי בשמותיהם – והם אותי
הילדים – קונדסים עם חלום ופלא בעיניים.
יחד ערכנו את הטיול
לנחל, לחורשה שנישאת כקשת מעלינו.
הנה הסבתות, הסבאים על המרפסות הקטנות
מספרים גוזמאות של ימים רחוקים שעברו,
עת צעירים עוד היו והתהוללו
ומי שנפטר ומי שנולד.
לעת ערב כשבערעזע שקעה בדממה,
זמן רב עוד טילו הזוגות ברחובות,
נראו הם כולם כשיכורים מיין
רק מהדממה בקע ניגון לומדי הש"ס.

רבות עוד בפי על אותה האגדה.
איך יהודים, חיו ומתו
רק כאוב הזיכרון. ויש להפטיר
כי קשה לספר על החורבן בחטף.

תרגום: ד"ר י.ח. בילצקי

מקור "געגועים לברכה":
מתוך ספר הזיכרון לקהילת קרטוז-ברזה – (1993) Kartuz-Bereza, עמ' 177.

אליעזר שמידט

לקדושי קהילת הורודלה

מוקדש לנשמותיהם של קדושי קהילת הורודלה,
שהיו אנשים אדיבים ונדיבים ובעלי נימוסים יפים.
ולהם רצון טוב לפעולות ציבוריות ומעשים כלליים בעלי ערך,
טובי לב והיו צנועים, ויבורכו אחרי העדרם מזה העולם החולף,
בברכת הנצחיות של נשמות יקרות. במקור החיים יהיו קשורות,
ובצל כנפי השכינה תהיינה נפשותיהם צרורות,
בצרור הטוב והיפה, אמן.

* * *

מהי הפליאה הכי גדולה ?
על כל הפליאות היא עולה ?
הלב ! – בו התנועה
סגורה – וכלואה
ובו הנשמה – ברגשותיה מתנועת,
ולהשיג סוד התנועה – הנפש מתגעגעת,
ובמוות – זו הפליאה נעלמה.
נפרד הגוף מן הנשמה,
הלב אינו דופק עוד
ויחדל ממנו כל ההוד.

אם ימות אדם זקן – טבעית מיתתו,
כבה בו השלהבת בפתילתו,
אך כמה נורא – אם ימות אדם צעיר,
כבה הנר – עודנו בוער,
ידום הלב – והוא עודנו סוער,
על זה הלב דואב
הומה ובוכה וכואב !
בצאת הנשמה מאפנו,
לאן היא נדה,
ברחבי התולדה ?
וזו הנדידה מה טיבה ? היא חידה !
ולפותרה – אנחנו חידלי אונים,
ורק לאלוקים פתרונים !

* * *

שתי נדידות הנשמה נודדת,
הראשונה – עת היא יורדת
ממרום יוצרה – ממקור נעלם וסתר
עם שירת החיים לה עטרה וכתר.
והנדידה השנייה – עת היא עוזבת
את גופה – ותבל זו הכוזבת,
למקור האצילות והטוהר.

* * *

הנדידה הראשונה – למרות רצונה,
היא הכרחית – כה רצון קוֹנֵה:
והנדידה השנייה – אם היא טהורה,
זכה ויפה ומלאה אורה –
ברצון טוב היא עוזבת את מעונה העכשווי,
ותעוף לה לעולם נאדר ועילאי,
לנצח האין סופי.

וזה הטיול – מגשר לגשר,
וקלה היא לעוף כקלות הנשר
אך אויה-לה – אם הכובד של גופה
מעכב את מעופה
כי ינקה מיסודות החומר – יניקה
אז היא מרגישה
כי בגרון עומדת עצם – לחניקה.

* * *

צרתי הפרטית איננה עלי מעיקה,
אך צער הכלל – בנפשי חנוקה.
מתוגת הכלל נפשי מזדעזעת,
ולהמתיק דינה היא מתגעגעת,
ועת ליבי שותת דם ופצוע
ולגזרי גזרים הוא קרוע,
את יגוני אסתיר באנחה עמוקה.

* * *

ואני חושב ומתעמק בבעיות נשגבות,
בחנינה האלוקית במופת ואות,
ומה כל זאת ?
מדוע זכיתי לחנינה
מאת אם העולם – השכינה ?
וכל אלו – לא בזכותי,
רק בזכות הדמעות - והקורבנות !

בליל גשם וסער עת נסתר הסהר
ולא יאירו הכוכבים,
הגיתי את אלו הרעיונות,
וחזיתי אל החזיונות,
ואולי – הם נשגבים !
לדעת – מהי הנשמה
הגרה במלכות האדמה !

* * *

בוזו לכם רוצחים שבכל תקופה
בוזו לכם על התמורה
על החומר ועל הצורה !
כי במוות – כל אלו אין !
שם סגורה העין,
ולא תראה – לא הוד,
ולא רצח ושוד.

* * *

כי מהרי הצער והסבל נחצוב פנינים,
ושתעשע בהם ונשכח כל עמלנו,
ולא נהייה קובלים על מר גורלנו
כי אנחנו יודעים,
מידת היוצר.
נאמין כי מזרעה בדמעה,
וברינה נהייה קוצר.

אותן הבעיות והשאלות
מאד הן נכבדות וחשובות
כל נפש אותן שואלת
ונשארה רק – החלטת "קוהלת":
"את האלוקים יִרָא ומצוותיו שמור",
המצווה – נר, והתורה – אור!
ותתגבר הקדושה על הטומאה !!

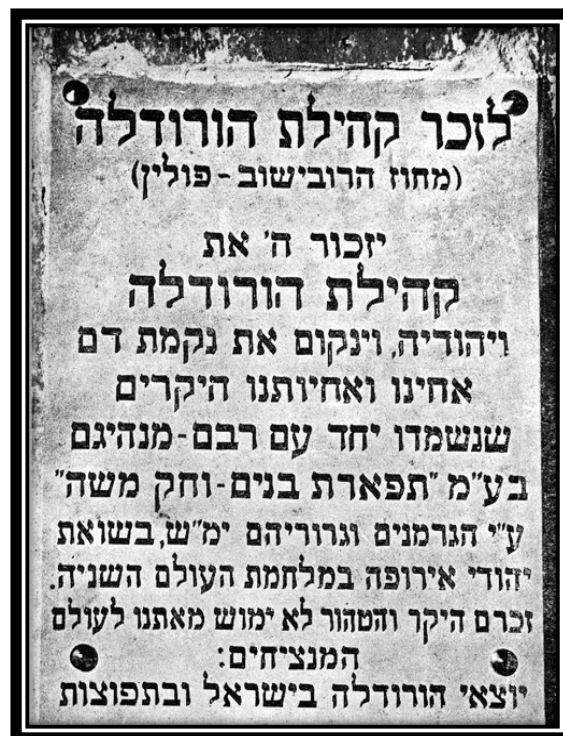
* * *

"חיי הרוח"

חכמי ישראל וחכמי אומות העולם
העמיקו חקור בסתרי הנשמה ובנעלם,
והחליטו – שהיום האחרון לחיי גופנו
הוא היום הראשון לחיי רוחנו,
"כי אחרי המוות – חיים חדשים",
זו ההחלטה מעוררת בליבי דאגה.
ובחשבון הנפש אשאל זו השאלה
שהיא מאד עצובה ואבלה:
אולי החיים שם – יותר קשים
ויותר עטופים ביגון וצער מחיי גופנו?
אולי חיי הרוח שם – רועשים בשאגה
יותר מאשר חיי עולם זה שאנו שֶׁאֲגוּ?
אולי הם יותר עזים ומחרידים
מן חיינו אשר עברו שזמנים אותם קברו?
זו השאלה – שואלת הרוח
ולא תוכל מהמייתה לנוח.
זו השאלה – היא בעיה
מאד להוטה, ערה וחיה!

על החיים אנו קובלים,
 יען כי אנחנו יצורים סובלים:
 ואל המוות אין לנו כל טענה
 בו: אין לעין ראיה
 ובמוות – הסוף לצער גופנו
 וההתחלה לחיי מעופנו
 שם אין כח וגבורה
 יד הרשעה שם סגורה.
 שם אין יהודים – צוענים – וגרמנים ימ"ש,
 שם חיי הרוח נמשכים לנצח-נצחים.

מקור "געגועים לבית": מתוך ספר הזיכרון לקהילת הורודלה – (1960) Horodlo,
 עמ' 221-225

נתן גרינבוים דרכי פולין אבלות

לזכר אימי, חנה זלדה
בת יעקב, שנספתה בבלז'ץ.

דרכי פולין אבלות
ואנחנו נוסעם בהן
ועיניו כלות.

ולבנו רואה מראות תעתועים
ועומד להתפלץ
מרוב געגועים.

עינינו רואות שטחי ירק וקמה
והלב רואה שממה.

ייתכן שפולין מלאה כחנות
אך ללא יהודים – הכול ריקנות.

העיניים רואות יערות וכפרים
והלב רואה רק קברים.

בכל אשר תפנה תראה יער עבות
והלב רואה רק מצבות.

גם כרכים רואים, ערים גדולות
ובליבי מביטות עיניים שואלות.

שואלות לפשר רוח העֲנוּעִים
שנשבה ממרום והכתה ביהודים.

ומבט חודר מפלח הלב
והלב דואב, והלב כואב.

הפולנים רואים שמש שוקעת, זורחת
ואני ראיתי לילה וחשכה מתייפחת.

הערלים נוסעים במכונית ובמרכבות
ואני נוסע כל הזמן ברכבות.

בקרונות בהמות, בחנק ובדווי
ושקשוק גלגלים מחריש את אוזניי.

באוזניכם, פולנים, מנגינות של ג'ז
ואת אוזניי מפוצצות זעקות תאי הגז.

אחיותיי החנוקות, אחיי השסופים,
סְבִי גדוש גופיכם השרופים.

והלב מלא נפשות קדושות
ונשמות טהורות בו מלחשות.

והן חיות וסוערות בי ובצאצאיי
ויחיו לנצח כול עוד עם ישראל חי.

וכל עוד נשמת אלוה בי
יפעם ליברך, אימא, יחד עם ליבי.

דרכי פולין אבלות
בשבילי כולן מובילות לבלז'ץ
וכאן הן מסתיימות.

השיר נכתב בזמן הסיור במחנה בלז'ץ
ביום ו', ט' במרחשוון, תשנ"ה, 14.10.1994

מקור "דרכי פולין אבלות": מתוך ספר הזיכרון לקהילת קטוביץ – Katowice, עמ' 320.

אריה נוימן שבת בעיירה

היה קהל הורודלה כיהלום,
ציפו לשבת כמצפים לשלום.
מי שלא היה לו שבת חלילה,
מן הציבור הביאו לו.

כך עזרו לכל אחד,
שלא לבייש את השבת.
בחמישי לשו את השאור,
ולחם אפו בעוד לא אור.

מי יסרב לפיתות עם פרג,
ביום שישי עם הנץ החרס ?
אפויות עם בצל כזרועות-ירק,
לעוסות כמצות בקול גרס.

יום שישי בבית, אין אף מקום לשבת.
גיבוב של כלים, שמנים, מגבת.
חלות טריות ולחם, תופינים טעימים.
סימן של ערב-שבת בריחות הנעימים.

בבואך מה"חדר" עוד תגדל ההמולה.
מנקים ומשפשפים ומכל צד איום:
פה אל תלך ! כאן אל תעמוד ! ובערבוביה כולה
עלול מטאטא להזדקר ולעשותך בעל-מום.

כאילו נגזר לברוח מהבית ולהיחבא ברחוב.
אימא אינה יודעת חוכמות ובלי צחוק על פי רוב:
"קפוץ לתוך הגיגית ! זמן להתרחץ !"
מאיצה בי. ובינתיים מגישה עוגת תפוחי-עץ.

עם שקיעת החמה מתמלא הבית גיל ונהרה.
מסביב נקי להפליא, כל נפש יקרה.
פמוטי-הכסף מן הארון על השולחן צגים.
הדלקת נרות וישר לדגים.

שקט בעיירה. אין עוד גוי שיכור.
אין קול שאון ולא קול מגור.
ליל שבת בהורודלה.
עיירת עניים ועשירים, אך יהודים לתפארת.

אין תענוג יותר גדול מבוקר שבת,
לטפס על גבי התנור, להוריד תופינים,
להחביא את העוגות בין הכר והסדינים
וכסוי ראש ופנים לערוך סעודה בלאט.

ברחובות אין אפילו צועני לעיניים.
אין גם סמרטוטר, אין שואב מים.
משמים השוק, החנויות סגורות.
אין שומעים סוחר ונשים צעקניות.

יהודים אל בית-הכנסת הולכים להתפלל
לבושים בגדי יום טוב – הכבוד לאל.
ועטופי-טלית עומדים כולם היום.
כל אחד מוצא לו לתפילה מקום.

שבת בעיירה – זה לא דבר פשוט,
בפרט כשפרנסה נחשבה אז לזכות.
אנו בני העיירה לעד מזכור.
באור השבתות ההן תמיד נראה אור.

עובד ותורגם ע"י מרדכי פריינד

מקור "שבת בעיירה": מתוך ספר הזיכרון לקהילת הורודלה – (Horodlo 1960),
עמ' 226-227

אפרים ליפשיץ

נשבו רוחות בשדרה...

היו ימים ורוחות קלות נשבו בין העצים שבקצה העיירה.
לשורות העצים, עתיקי-ימים וצופני-רזים, יצאו זקן ונער לשוח.
רחש הלב שלווה, אמונה ותקווה.
ועבים קלים אפורים מרחפים מעל.

נשבו רוחות, רוחות שמעבר לים,
ודם חדש הוזרם למשכונות ישראל בגולה.
נצנצו אורות ממרחקים, רמזו וקראו לגאולה, לפדות בקעו קולות איתנים.
גדודי-נוער התלכדו בשיר ובמחול,
ערוכים ודרוכים להכשרה, לעלייה ולהעפלה.
זרחה השמש בגבורתה ובאופק – מולדת נכספת.

עם משב הרוח נשרו עלים בשלכת ונערמו לערימות-ערימות.
אבלו הדרכים, נשמו, אין פוקד, אין דורש. ענני-עופרת פשטו בהר ובגיא.
הברזל מפעפע והעצים עתיקי-הימים וצופני-הרזים נאנחים ושחים לארץ.
סערה מתקשרת ושמש שוקעת בלהבות.

השתוללו רוחות. מבין יערות **פוליסיה** בוקעת זעקה חנוקה.
מבעד לכל עץ מציצה האימה, אימה חשכה.
חשרת עננים כבדים כיסתה את עין השמש.
והעבים נוספים דם ודמעות, דם ודמעות.
טיפות כבדות, לווטות ואדומות, נפלו על פני השדרה.

והתחוללה הסערה, מבול של דם ואש ניתך על העיר ויושביה,
הרג, חנק וטבח.

אנשים, נשים וטף, עוללים ויונקים – כצאן לטבח יובלו.
אין הד לזעקתם, סגר עליהם העולם האדיש והאטום.
ארץ, אל תכסי דמם !

נושבות רוחות בשדרה, נשמות קדושות וזכות מרחפות ככוכבים
בנתיב-הייסורים.

נשמת העיירה כולה, תפארת זקניה וחמדת נעוריה, פצועה, שסועה ודוויה.
תועה ערטילאית בחלל העולם שחולל...

יועלה זכר קדושי אומה בדוויה ובחזונה – וינון תחת שמי ישראל, אמן.

מקור "נשבו רוחות בשדרה...": מתוך ספר זיכרון סטולין- Drodzyn, עמ' 208.

**ציור של אלה ליברמן המתאר חייל ס.ס. קורע ילד מידיה
של אימו: תרגום הכיתוב בגרמנית: "תני את הילד!".**

חנה סגל

את השיר כתבה בהיותה בת שלוש-עשרה

אחינו, עוד מזכורה!

אחינו, עוד מזכורה עת יחדיו,
נסתתרנו ביערות גב אל גב
עוד מזכור אחינו
את פיצוץ הגשר,
ואת שאחריו...

איך שכלת בנך, האב!
ואותך, אם אומללה, שאת תינוקך
לקיר רטשו אכזרים.
עוד מזכור, אחינו –

אותך, בן יתום
גבורתך, בת יקירה
אשר נלחמתם בפורעים.

אתכם מזכור לעד ולא נשכח
את ייסוריכם וסבלכם – סבלנו
לעולם נספר את אשר
עוללו לכם שונאינו,
ולעד נלחש – נקמה...

את דמכם ננקום אחים
אשר קפצתם למות ודאי
כדי להציל הנשארים.

אתכם, שאוזניכם שוב לא תשמע
ציוץ ציפורים
ולשמיים שוב לא תשאנה
שלכם העיניים.

אך לעד מזכרכם,
אתכם הגיבורים
הסובלים והנענים.

אתם שממחנות המוות ברחתם
וליער נכנסתם
כדי להציל אחיכם
ששם... נשאר
ויותר לא יחזרו.

אתכם אשר הרובה
בידכם האחת אחזתם
ובשנייה רימון –
אתכם אשר בגבורתכם
סמל לנו אתם
ולעד –

מזכרכם אחים
ועד ימינו האחרונים
נשאף לנקמה בגויים
ששפכו דמכם
דם נקיים וטהורים.

מקור "אחינו עוד מזכורה":
מתוך "רוקיטנה (וזהליו), ספר עדות וזיכרון", עמ' 353.

אהרון יוסף רוסק

החופש...

מתגעגע אחריך, אני
בנשמתי, בכל לבי
אחריך, מתגעגע אני
החופש –

גם בכאב ויגון, גם בשמחה,
אהבה וגם שנאה
את עצמי אני שואל:
מחופש – למה אני מנושל?

מהרהר אני, ופולט יריקה,
משמע
בזה האופן, בגדול-ירידי-העולם
טוענים כולם
בכל – היהודי אשם!

על לבי אני מכה
ותוהה:
משמע, שברל הנגר
שכל חייו, חיי סבל מר
לחם – לא אכל לשובע מעולם
הוא, אשתו וילדיו הקטנים.

עמל-חייו, עוני וסבל
הוא – ולא אחר, אשם
בזה המחול
בריקוד השדים.

דמי-שחיטה, חייב הוא לשלם
לאשמדאים, יוצרי הגיהנום
רק משום שהוא יהודי
רוצחים, אני יורק עליכם.

סרדיוטי היטלר עם-האדונים
על צוויכם והחוקים
אשר אותי לחיות מאלצים'
בין תייל וגדרותיים.

להתענות בסבל ובמצוקה
בלי חופש ובלי לחם
אני פולט לכם יריקה
הבז לכם מרצחים?

הערת המתרגם:

מן הראוי לשים-לב על הדברים המאפיינים שיר זה. (א) השיר נכתב בגטו לודז' שכל צורה של "כתיבה" הייתה אסורה והעונש על כך – מוות.
(ב) השיר נכתב בעת שאהרון יוסק עבד בתוך ה"קריפא" הידועה לשימחה ועל מחברת שהוא "גנב" שם.
(ג) ה"דמות" של "ברל הנגר", היא – כנראה – אחד החברים שלו שעבד ב"קריפא", אשר העסיקה גם נגר.
(ד) במיוחד ראוי לציון הביטוי "דמי שחיטה", כיום אנו יודעים מתוך מסמכי השואה, שהיהודים, "חייבים" היו לממן את ההוצאות של המתתם. בעת כתיבת השיר, היה זה "סוד כמוס של הרייך", אולם כנראה שלאהרון יוסק איך-שהוא נודע פרט זה, יתכן אפילו שהוא הצליח להציץ לאיזה מסמך, על-כל-פנים, נראה שהביטוי "דמי שחיטה" אינו מקרי והוא ראוי לציון רב-משמעי.

מקור "החופש...": מתוך ספר הזיכרון לקהילת וירשוב, עמ' 306-307
Wieruszow nad Prosna

"יזכור"

לטשנגר בחורבנה

"בלע ישראל
בלע כל ארמונותיה
שחת מבצרו" (איכה ב, ה)

טירת "מקדשנו" המועט

ומולו בית הרב

שעריהם נסגרו לעולמי עד

הכל נהרס – ונחרב

עוללים ויונקים – זקנים – תשושי כוח

אבות אימהות ובנים

נדחסו בקרבה – בידי טרופי-מוח

רוצחים – אכזרים שפלים

גל מחרבה - בקדש בפנים

הכול נעקר ונרמס

עינויים מחרידים – עזקת אימים

כבודם בקלון האמר – והס

רעים אהובים – כצאן לטבח – ממנה הובלו

הנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

בית העלמין – על ישני העפר והאפר

עדיין על "תילו" בדומיה

חבל על דאבדין – קדושים לאין חקר

היו לשם – לתפארת ולתהילה

וי לדור – שבגורלו יצא הקצף

ונמנע להשתטח על קברם.

רב ריבינו – דן דיננו ה' בשצף

ישלם לאויבי נפשנו כגמולם.

בימינו זכנו ה' – לבקר עפרם

לשפוך שיחנו ולבכות בקול רם

נחלת אבות – נכס השריד – לנו שמור

לעת ייהפך התוהו-ובוהו – לדרור

הרם קרן עמך – את העמלקים זכור

ושפוך חמתך עליהם בזה הדור.

מקור "יזכור" לטשנגר בחורבנה" [אין שם מחבר]:
מתוך ספר הזיכרון לקהילת טשענגער פורצ'למה והסביבה עמ' 36.
[הונגריה] Porcsalma

אבן זיכרון לקהילת טשנגר במרתף השואה, ירושלים

מעצר יהודים הונגריים, בודפשט 1944

חיים חמיאל יתגדל ... !

א

אשיר לך, השיר לך, מגודש העצב, על מה שהיה ואינו
ושיקע לי בלב מקיסוס זה הצער מעיין לדמעות עקדה,
ושיר בי, עוגמה מתרפקת עלי-שיר, בצל מתלווה בבדידות,
לך אשיר **אוסטרולנקה** את שיר לוויה אחרון לעדה קדושה שאבדה.
לא חרבה אוסטרולנקה העיר, לא,
לא חרבה אוסטרולנקה, הנה היא עודנה
קיימת, עומדת, הינה רשומה במפה היא, בספר,
הינה גם חזר הפליט עוד ממנה,
אומר הוא: - הייתי ! - ומה ? - בה עומדים כל בתיה,
חצר ורחוב, בה הכול, הכול בה ניצל,
הוא אומר: - בה עומד רחוב בית-הכנסת,
השוק הישן, החדש, וְנֶרֶב הנחל, הגשר מעל,
בתים שהיו בה של עץ ושל אבן, בתים של חומה, לבנים,
כפופים, ישרים, עקומים, נמוכים וגבוהים,
אנשים בה ראה מהלכים בסמטה וברחוב,
אנשים בה הרבה הוא ראה הפליט, מהלכים אנשים,
בבתים שם יושבים ואוכלים, צוחקים, מחרפים,
מגדפים ושותים, משתכרים – וכולם חדשים...
ולא יהודי אוסטרולנקה, בה לא נשאר אף אחד
מתושבי זו העיר, ותיקיה, ילדו בה, חיו בה, בנו בה בתים.

ישבו בה בעיר – עניים, עשירים, חסידים, מתנגדים,
פועלים, סוחרים, בטלנים וסתם תלמידי חכמים.

עיר בין ערי ישראל – אוסטרולנקה, ובה חמישה אלפים יהודים,

תינוקות, ילדים, נערים ובתולות, בחורים וזקנים,
ובית-המדרש מבוש, ללא קול של תורה ותפילה
שם ראה מסביב חזירים מהלכים בחצר ונוברים,
ובבית הגביר המופלג – הוא אומר הפליט – מתכתשים שיכורים,
מנפצים השמשות בגערה ובצחוק ערלים.

ואומר הפליט: הוא עבר לאורכה ולרוחבה ושאל:
איי בלן, איי שמש, מלמד או גבאי או סתם בה ירא שמים,
שפעם היו בה לומדים מופלגים, רב ושני דיינים,
בה היו בוררים, חזנים, שמשים, בלנים, בה היו שואבי המים:
(זליגל איש מטורף, זישטי אילם מתחרו, ונימין סתם שואב מים),
מים סיפקו לכל בעל-בית בעיר:

היו תקיפים גם בעיר, פרנסים, גבאים של "חברות",
בתי-כנסת ו"שטיבל", ראשון ושני ושלישי, ויחוס למפטיר.
והיו איגודי סוחרים זעירים, בעלי-מלאכה, אומנים, חנונים,
אושכפים, רצענים, נגרים, דיינים, קצבים ומוכרי זיפי-חזיר,
והיו שם בעיר בעלי-בוסתנים, מגדלי-תפוחים ושיזפים,
אגסים, דובדבן, ומוכרי ירקות שם היו, סוחר תבואה ובעיר.

כי היו בה בעיר אוסטרולנקה, הרבה היו עמלים,
היו עמלים ועובדים בה היו, ולמען הגוי בה חיו,
שלו הכסף, לו הבר, ובתום קציר,
טרדו גשמי סגריר בחוץ, בא אז הגוי לעיר.

הרבה בה חיטים היו, תפרו מבד מקטורן,
 בא איכר, גוי מן הכפר, מכר תבואה מן גורן,
 י"ש הריח, חיש הניח "רבע" ו"מאית" אל פיו,
 ולשוק יצא בין דוכנים, לבחור, לקנות מיהודים, יבדוק בטיב,
 אם מבד מעיל חוייט ויעמוד שנים רבות,
 אברקים מידת ידיים בקול תרועה יפרוש, ימוד,
 ומיהודי נפשו חשקה, הביא לה שי למרשיקה,
 פקרס, אנפילאות של לבד, צניף נאה של שיראין,
 סיכה, פריפה או פס וחבט, שוהם, אודם, עגילים –
 כך חיו באוסטרולנקה וסחרו יהודים עם גוים.

ב

והיו ויצאו לכפרי המדינה לקנות בן-בקר או יבול,
 לא עיכבם הגשם, לא רוח צינה – ביניהם היה רב שָרול.
 שָרול קראה לו אשתו צירל
 שָרול קראו לו בני ה"שטיבל",
 שָרול היה שמו הותיק,
 שרק וסיל כינה שרוליק.
 שָרול – ומי לא ידע את רב שרול בעל סוסים, יהודי קיפח,
 זקן לו ספיח, שפם של קוזק וראש לו גיבת,
 היה הוא חביב הוא היה רב שָרול בזה,
 שבכל חג (וחגים לא חסרו) ובכל משתה,
 שערכו סעודה של מצווה, מלווה-מלכה או קידוש,
 היה רב שָרול משמיע מיגון של חידוש.
 ידען גדול, תלמיד-חכם בתורת רבו נחמן,
 ובהסיבו בחברה לסעוד, היה עם פתיחה –
 לפני שלגמו לגימה ראשונה – מוסר בבדיחה
 מאת רבו כזאת: -

השותה יזמר,
שכן שרו על הבאר,
יצא האוכל, שאין הוא רן –
שכן לא שרו על המן.
ובכן, חסיד היה, למדן רב שרול,
חזוגה לו הייתה אשת חייל, צנועה, חסודה,
היה הוא משוטט בערי הגבול
וצירל אשתו עקרה.

ובמלאות להם שישים, שישים זקנה הן כרגיל,
מסר רב שרול את הסוסים למשרתו הגוי וסיל:
- "וסיל, וסיל חביב,
ראה, שרוליק שלך זקן:
עוד שנה ועוד אביב,
והוא בקבר ישתכן
ודאי וסיל, ודאי שמעת,
שמשיח הוא צדקנו,
יגלגל שוכני מטה,
עד לארץ אבותינו.
הגד, אפוא, הגד, הגד וסיל שלי יקיר,
האם תשוש וסב כמוני יטלטל שק גרמיו ירושלימה העיר?"
- "ישמרך מזה האל" –
נתפרפר וסיל כצל –
"אני צרורך שרוליק, אני אותו עלי אטיל,
אסבול, אשא, ומכתפיי איש לא יפיל".

" – כִּלְךָ, כִּלְךָ לְךָ וְסִיל, עַל-מָה תְּשִׁיחַ כְּאוֹוִיל,
 אִיתִי קַחַת לֹא אוֹכֵל גּוֹי אִם גַּם כְּרָדְזִינִיל..."
 וְהַצְטֵלֵב וְסִיל פַּעֲמִיִּים, וְקִיבֵל בְּפִיק בְּרַכִּיִּים,
 אֶת דְּבָרֵי שְׂרוּלִיק שְׁלוֹ כְּגִזְרָה מִן שָׁמַיִם.
 " – עוֹד שְׁנָה אוֹ עוֹד שְׁנָתִיִּים פֶּה אִיתֶךָ אֲשַׁב - אִזִּי
 עִם צִירֵל שְׁלִי לִירוּשָׁלַיִם אֲצֹא בְּעוֹד אֲנִי בָּחִי!"
 וְסִיל הוּא גּוֹי וְקֵל לִכְעוֹס, רִגְזוֹ עַל אֵל, קֶשֶׁה הִטִּיחַ,
 שֶׁהוּא יִרְקֵב בְּאוֹסְטְרוֹלִנְקָה וְשְׂרוּל יֵצֵא לִקְרֹאת מִשִּׁיחַ.
 וְאִם מִשִּׁיחַ יִהְיוּדִים, יִהְיוּדִים בִּלְבַד יִיקַח –
 אִיפֹה יִסִּיק הוּא תְּנוֹרִים, וְלִמִּי וְלִמָּה יִצְלַח?
 רַק הִלִּינָה בֵּת זְנוּנִים אֲשֶׁתּוֹ, כְּלַבְתָּא, גִּלְגּוּל חֲתוּל,
 - "נִקּוּם וְסִיל" – הִיא הִשְׁיֹאתוֹ – "גַּם בָּאֵל וְגַם בְּשְׂרוּל!"
 פַּעַם אֶת שְׂרוּל וְסִיל הִסִּיעַ אֶל הַכֹּפֶר בִּקְרֵי לִקְנוֹת,
 בְּפֹאת מְזֹרַח כִּיפַת רִקִּיעַ נֹוֹגָה שָׁחַר לֹא הָהֵל עוֹד.
 שְׁלוּשָׁה צִלְבִּים נִיצְבוּ בְּדֶרֶךְ בֵּין הַכֹּפֶר וּבֵין הָעִיר,
 הִיָּה וְסִיל כּוֹרֵעַ בֶּרֶךְ, כּוֹבְעוֹ מֵרָאֵשׁ מִסִּיר.
 וְהִנֵּה, רַב שְׂרוּל מִבֵּיט, הֵם נוֹסְעִים, וְכִבְר הִרְחִיקוּ,
 וְסִיל לֹא נֵעַ, לֹא זַע – צִלְבֵי רֵאשׁוֹן, שְׁנֵי הַדְּבִיקוּ,
 חוֹשׁ כִּבְר הַשְּׁחִיר מִמּוֹל, פֶּסֶה רִגְלֵי מִן הַשְּׁבִיל,
 אִזּוֹ פִּקֵּד לִפְתֹּעַ שְׂרוּל: - "חֲזוֹר, חֲזוֹר, חֲזוֹר וְסִיל!"
 כְּהוֹלֵם רַעַם מִשְׁמַיִם הַפְּקוּדָה עַל רֹאשׁ וְסִיל,
 בְּתִמְיָהָה לְטֹשׁ עֵינִיִּים – מָה עִם שְׂרוּלִיק פֶּה יִתְחִיל?
 - "הִגֵּד וְסִיל אֶת הָאִיוּלוֹת, מָה זִמְמַת לַעֲשׂוֹת?"
 מִיִּמּוֹק שֶׁלֶף הַמַּאכֶּלֶת וְהַתְּחִיל לַהֲתוּדוֹת...
 יוֹם וְלֵיל עַד שְׁנָתִיִּים, עוֹוֹנוֹת רִיצָה וְסִיל,
 לֹא בָּא גַם שְׂרוּל לִירוּשָׁלַיִם, וְלִגְלִגּוּל מַחִילוֹת יוֹחִיל...

ג

והיה עוד בעיר גם בעל-קרקעות, שהיה במחרשת חורש,
רב מרדכי זאב – והיה מאסף אל גורנו, היינו בקיץ על קש מהדסים,
וקולים גרעינים, וצולים תפוח-אדמה על האש,
ומושכים בעטין הפרות החולבות, ורוכבים על סוסים.
והיו סבלים יהודים אמיצים, שביום יגעים,
וזקנם מקומח, ובגדם מרופט, ובערב חוזרים מעמל,
והוגים בספרים קדושים, מעיינים בתורה או משנה או בעין-יעקב,
או לומדים גמרא בחברה לאור נר וחשמל.

והיה שם אחד, שידיו כפלדה וקולו קול ארי, וליבו יהודי,
והטיל אימתו על גויים – "אולה-בונה" כונה הסבל.
ורב שלמה זפת וחסיד, שביום את הזפת מכר לעגלון,
ובליל ישב בחדרו ולמד עד חצות ויותר, בניגון שהרטיט את ליבי,
והייתי נעור ומקשיב לרנן חינון בעד חץ-לוחות של עצים,
שהפריד בין חדרו של זפת לקיטון של אבי.
ורב מנס חסיד, שהיה מתלהב בתפילה, ומנתר, ומקפץ,
ומעווה העוויות משונות בפניו, בעניו, שהפחידו אותי.

והיו בה בעיר מנהיגי מפלגות וראשי ועדות,
ומקבצים לקרנות של ציון, ועורכים אספות,
היה פסח הוכברג על כל המלאכה מנצח.
ויש מספרים, שחזר אחרי השואה ונפל בידי מרצח.

והיו שערכו נשפים לצעירים שעלו ל"ארץ",
אם בן ש"מרד" בהוריו ונמלט או סתם בעל-מרץ,
צעיר מחברי "החלוץ" שהיה בקיבוץ.

והיו בה בעיר עסקנים, גבאית, ואישה צדקנית,
שהיו מסייעים למעל-של-צדקה או לסתם נדיבות של נגיד,
לקמחא דפסחא, מעות חיטין, עזרה לשבת ולעת מצוקה.
היו חבורות חבורות מתכנסות ללימוד-של-תורה ומשנה או סוגיה עמוקה,
והיו מתחילים ומסיימים בדרשה, בפלפול, בדברי אגדה ולגימה של י"ש,
בזמר ביידיש ועד לדמעות, וניגון חסידי, שהובא זה חדש.
היתה חבורה-של-תורה "חברה-תורה", יהודים פשוטים יקרים,
יהודים מכל השנה, בנו בית-מדרש לתורה לתהילה,
והיו בכל-יום אחר עמלם ללימוד של אלשיך הקדוש מתכנסים,
ואומרים בניגון מקובל, וגומרים בתפילה.

שבת "יתרו" – היא שבת החברה, שעולים לתורה וקוראים,
ונודרים, ומסיימים בקידוש על י"ש ועוגה ומליח,
וב-ז' אדר עורכים סעודה של מצווה ולומדים,
ומספרים תהילות של רבנו משה, ומברכים שמזכה למשיח.

וכן בשמחת-תורה, בצוותא היו מסיימים התורה,
ולומדים אלשיך הקדוש, ועוברים לזמירות ולשירה
מביאים גבאים בעיקר הראשון, תפוחים אדומים, מובחרים,
ופותחים חֲבִיזֵי קטנה של בירה, ושותים לחיים.

הייתה שמה חברה של צדקה גדולה, של עזרה לחולים,
של תמיכה ליתום, לגלמוד, לעני בביתו ולדך,
"לינת-צדק" – היו החולה במיטה מחזקים,

מביאים לו רופא ותרופה, וברכה של רעות, ועזרה של ממש לנצרך.
והיו מדי פעם בפעם זקוקים למעות ועורכים מגביות,
מציגים ב"עזרת הנשים" הצגות.

חנוכה מציגים, מכירה של יוסף או סיפור "יהודית" בפובמי ופאר,
מערכון של שלום-עליכם, לפורים ממחזים את מגילת אסתר.

היו שם בעיר כמה שוחטים,
ומובן, שהיתה גם מחלוקת בעיר על זכותו של שוחט אחד,
נפלגו חסידים לצידו של הרב, שהיה מטריפו,
או לצד של הרבי, שהיה מכשיר, והיו מחרימים זה את זה בשבת...

יסדו שם בעיר גם קופה, מעין בנק עממי,
לעזרת עמלים או "יורדים" וגמילות חסדים, והיה כל-אחד בו חבר,
נוטל את כספו ויוצא לכרכים או לכפר, עגל לקנות שם כבשה או פרה,
או שק תפוחי אדמה הוא קונה ומוכר.

היה שם בעיר בית-ספר עברי של "מזרחי" – "יבנה",
ובית-ספר "תרבות", ו"תלמוד תורה", היתה ישיבה,
וסתם חדרים מרובים שם היו, מחנכים לתורה ומצווה,
וגן-ילדים שם היה עברי ו"בית-יעקב" לבנות –
בקיזור: החיים כחיי יהודים וכדרכם בערים, עיירות,
גדולות וקטנות, שהיו לפנים במדינה.
חיים של עצמם בה חיו, מנהגם בביתם, בדינם, בשפתם,
תפילתם, שירתם מוקפים ים שנאה וקנאה.

היו הבנים מתחנכים לתורה, ויוצאים לישיבה גדולה,
ללומז'ה, ראדין, קלצק, ברנביץ', ביילסטוק, מיר,
וחוזרים תלמידי-חכמים גדולים וזוכים לכבוד ולשם.
ואם ראויים – גם לבת של גביר.
ואימות מתברכות בליבן ואומרות בימים ההם:
"יהי רצון שיאירו עיניים של בני בתורה, ויזכה להיות רב במדינה".

כן היו שלמדו מלאכה או מקצוע, היו שהלכו לסדנה,
והיו שעשו בסחורה, והיו, כן היו בשנים האחרונות, שקנו בגימנסיה בינה.

ד

והיו החיים כחיי כל העם במדינה, ערים תוססים,
משמעות שלהם, כל הדם נדונים,
מתמצים במקומות של ציבור:
תחילה ב"שטיבל", בבית-הקהל, הוא "קהל-שטיבל",
בית-כנסת גדול של העם, שהיה בין מנחה לערבית
מתרעש משיחה ודיבור.
ויוכחים על דברי מלכים ושרים, מדניי מדינות, ותגרות של עמים,
והכל מבחינה יהודית: הטוב הוא או רע ליהודים.
אם גבר הצורך מצאו נחמה, ש"כל המצר לישראל נעשה ראש",
שהקדוש-ברוך-הוא מרימו להגדיל מפלתו לעיני הגויים,
ומלכות שכרעה – מקרא מפורש הוא ורמז לכך בספרים הקדושים,
ספרי חרדים, חסידים, והרבי שיחייה אמר כל וכך...

יושבים בפינה "חברה משניות", פרק משנה כל יום הם לומדים,
עם ה"רע"ב ו"תפארת", קורא לפניהם יהודי בקול רך,
ולידם שולחן מאורך, מתיישבים הלומדים פרשת-השבוע עם רש"י,
מסביר הקורא, עולה ויורד בניגון ומסביר,
מעיין בספרו ואומר: "קורח ונפג וזכרי",
רמז לקורח שהוא פג שבוע של סדר "וארא", וידע כל העם להזכיר.
עומד שם רב בְּרִיש ליד התנור, מוציא מקטרתו מכיסו, מנקה מאבק,
פותח מכסה מלוטש ומבריק מעל בית-קיבול מכובד לטבק.
טבק של עלים שקיבל בכפרים, בדרכים,
בקהל-חסידים, בחצרות רבֵּיִם, בפונדק.

אורח רב בְּרִישׁ, אורח בעיר, חסיד ורווק,
אוהב לחזר הוא אחר יהודים מרוב אהבת ישראל,
הוא בא אל כל עיר, אל כפר, מהנה בסיפור,
מעשה שהיה הוא מגיד ומשיב לשואל.

אמרנו חסיד הוא, עליז הוא, הולך ומפזז, מרקד ומרקיד, מבדח,
חסיד הוא – לאו-דווקא של רבי פלוני, חסיד הוא וכדרכו הוא שמח,
כזהו רב בְּרִישׁ – צנום וגבוה, זקן תיש מקפיץ בְּדָבָרוֹ,
קמטים במצחו, בלחיו, עניו הכחולות מחייכות בעומק מבט,
כובע גדול לראשו – מעל לכיפה מכסה קרחתו,
כדרך כובעי חסידים במדינה, שחצי מצחייה לה מראה ירח,
קפוטה של בד ולהפריד בין עליון לתחתון לו ממשי אזור.
אוהב הוא רב בְּרִישׁ מעשה-בעל-בית לפרום קפוטה,
להראות חזייה מרוכסת,

שרשרת של כסף מכיס של ימין עוברת מעל הכפתור
עד לכיס של שמאל, מחזיק בשעון מהודר בקופסה מיוחסת,
ייחוס של דורות, מורשה לו. מעשה שתפסו לרב בְּרִישׁ ביער,
ועשו בו מעשה-תיעוב מסוכן, לא נטלו שרשרתו, שעונו קופסתו,
מצאו את רב בריש מוטל כשחוט, הבהילו רופא, הניד ראשו צער:
"יהודים, יש לכם רבי? הילכו אל הרבי לפני שתיפח נשמתו".

והועיל שהבריא, בא אל הרבי בריא, הציץ בעינו בו הרבי:
"בְּרִישׁ, מצווה גדולה היא לשמוח שמחה שלמה, שיש בשמחה לטהר,
שמחה מקרבת נפשו של אדם לקונו, שאין לשער,
צא אל בְּנֵי ואמור: הרבי גזר לשמוח, שמעת בְּרִישׁ – דבר!"

נדהם רב בְּרִישׁ מקול הדובר ברעם קולות וברקים,
 עצם שתי עיניו וירא את האש וענן, וירעד, ויאמר:
 " רבנו במה, במה לשמח, למדני רבנו, במה משמחים,
 במה משמחים יהודים בימינו ? רבנו למדני, קדוש ויקר !"
 "בְּרִישׁ" – צרד לו רבו על קצה-של-חוטמו – " מה לך בְּרִישׁ שואל,
 במה משמחים ליבות יהודים, השכחת תורת צדיקים ? אהבת ישראל !"
 יצא מביתו של רבו רב בְּרִישׁ, לקח תרמילו ומקלו – וילך.
 מעיר אל עיר, אל כפר, ישוב של מניין יהודים נתגלגל,
 ויספר סיפורי נפלאות מחצרות צדיקים,
 וניסים שעושה קודשא-ברוך-הוא לעמו בכל יום ובכל עת כפי שהבטיח,
 בזכות התורה שעמדה לדורות, ורמזים למופתים
 שעתיד ישראל לעשות בארצו במהרה בימינו כשיבוא משיח.
 ובכן, כשהוציא רב בריש מקטרתו מכיסו וניקה מאבק,
 ופתח מכסה מלוטש ומבריק מעשה רשת מעל בית-קיבול מכובד לטבק,
 שלח ידו השנייה אחוריו אל כיס שמתחת לקפוטה,
 והיה משתופף ומושך דבר-מה הנראה כפוזמק,
 ופותחו, ותופס בין אמה לאצבע מקצת של עלים רסוקים,
 ותוחב אל בית-קיבול, תוחב ומפזם,
 והיו יהודים ב"בית-הקהל" בשעת מנחה וערבית מהלכים ומשיחים,
 ושומעים פזמונו, מיד נדחקים – הא ? ! שלום-עליכם, ברוך-הבא,
 מה שלומכם? ברוך השם! הפסיק אז רב בריש מלאכתו,
 והתחיל מחלק אצבע ואמה על ימין ועל שמאל,
 ואומר מילתא דבדיחותא לזה ולזה, קטן וגדול.
 באים מן הצד, מגישים לו גחלת,
 הוא נוטלה בידיו וזורקה לאותו בית-קיבול,
 וסוגר מכסה של מעלה, ולוקח פיה ארוכה בשיפול,
 ומוצץ מציצה אחת ושנייה, מתחיל העשן של טבק מתחלזן
 עיגולים עיגולים למעלה למטה וכן לכל צד.

ה

גמרו תפילה של מנחה, התחילו תפילת מעריב,
מניין למניין, כמנהג אבלים לעבור לפני התיבה זה אחר זה בגורל,
מי ראשון ושני ושלישי, בינתיים יהודים משתהים "ברכו" לומר ו"אמן",
מהלכים, משיחים, מתווכחים, מעשנים, מסדרים סדרי הפרט והכלל.
ורב בריש עומד ומספר – מחייה נפשות אצלכם באוסטרולנקה, לא כן ?
שכורכים תורה ותפילה וגדולה במקום אחד,
שאף המלאך בשמיים אינו עושה אלא שליחות אחת
אך לא ניתנה תורה למלאך אלא לאדם בלבד.
יוצא שאדם גדול ממלאך לכל הדעות,
אלא שניתן בו יצר הרע, שמסית לדבר עברה ויושב בו בלב,
ומפתה, ובא בכליות ומייעץ, ונכנס לעיניים, אומר: ראה דברים נאים,
שאתה מתאוה להם – כשם שאני יהודי, שאיני מכזב,
ויורד ויושב ברגליו, ומריצן לדבר-עברה,
ומביאו לידי חטא, עד שלוכדו וזורק בו טיפה של מרה.
אלא שבני ישראל, זרע קדושים, מה הם עושים ?
מתגברים ודוחים ליצר הרע,
באמתלא, בדעה של חוכמה, בסברא,
ומושכים אותו אל בית-המדרש.
כיוון שבא אל בית-המדרש, הוא שומע "אמן יהא שמיה רבא"
שוב אין לו קיום בו והוא מבקש לצאת.
נוטל אדם ליצרו זה הרע,
תופסו בגרגרת ושוחטו, וזוכה לחיי-עולם-הבא.

אומרים לרב בריש: ספר נא רב בְּרִישׁ , ספר
 מעשה נפלא על גדולה של אדם בעולם הזה –
 נוטל הוא קמצוץ של טבק לאפו, שיהא בו כדי לעורר,
 מגרף חוטמו ואומר כדרך שאלה: "מעשה ?
 מעשה, רבותי ? יש ! מעשה נפלא ומשל.
 שמעתי סיפור מחייה נפשות, מעשה שהיה".
 טופח רב בְּרִישׁ על מצח תופסו וקומטו כסחבה,
 מוריד עיניו אל אפו שוהה שהייה של עראי,
 ומיד מתעורר במאור פנים:
 מעשה ששמעתי, סיפר שיעי מאיר מרדום, מעשה ומשל נפלא - - -
 כה היה מספר, כי כן ציוה רבו ליהנות בני עדתו, לשמחם ולאהוב.
 כאלה סיפורי רב בְּרִישׁ, מעשה נפלא, דבר שהיה או רק משל היה,
 מחמם לבבות בדיבור ומחזיר רבים לטוב.

**ועוד בה היו בעיר אוסטרולנקה, יהודים הרבה,
 היו והם אינם, ואיש לא הספידם, ולא ידע מותם, קברם, עד היום.
 עם רבבות הלכו, עם כל העם, בעיר, בכפר, בעיירה,
 היו לאפר, ולא היה מי שיצק, מי שיבכה, מי שיקום.
 עיר בין ערים של ישראל בפולין,
 חמישה בה אלפים היו יהודים שאבדו, אבד הפרט, אבד הכלל,
 תינוקות, ילדים, בחורים ובתולות, נשים וגברים
 צעירים וזקנים, עניים, עשירים, חסידים מתנגדים - - - יתגדל!!!**

ירושלים, טבת תש"י

מקור "יתגדל...!": מתוך ספר הזיכרון לקהילת אוסטרולנקה [Czerbin]
 מעמ' 443 ואילך.

מנשה בן-ישראל (יולביץ')

התל הגלמוד

בתוך יערות,
בין שדות, אפרים,
מתנשא תל-עפר
על אחים יקרים.

ארוך הוא התל,
טומן אלף קדושים:
אבות ובנים
סבים ונינים.

בודד ושומם,
באדמה ספוגת-דם,
גלמוד ומיותם,
רחוק מקהל-עם.

ואין משתטח
מחונן עפרם,
מרווה בדמעה
ומקונן על זכרם.

ממרחק יבכום
ייחדו שמותיהם
בשברון-לב ובדמע
בניהם-שרידיהם.

נוחו בשלום,
זכרכם עדי-עד.
את דמכם ינקום
אל אדיר, שוכן עד.

מקור "התל הגלמוד": מתוך ספר הזיכרון לקהילת לנין-Lenin, עמ' 93.

קבר אחים יהודים ביער לופוחובה ע"י טיקטין

פראדיל שיפפר (פרלמוטר)

תפילה בבור

קומי אימי הישרה, עורי!
העולם הוכה בסנוורים,
רוצי והתפללי עבורי,
מדם יהודי אדמו ימים.

הן העולם יפה נורא,
ולי אין שום הנאה ממנו.
להיחבא ירדתי בורה,
בדד באפילה אראנו.

אל דמעותיי, אמי, שעי-נא
ורוצי לבקש מאל,
שיעניק לי חיש חנינה, את תפילתי לו יקבל.

עורו, אחיי הצעירים
אל תתנו לכם מנוחה.
זקופי-קומה ותמירים
זרו מהומה ומבוכה.

תפסו נשק בידכם !
לכו ועשו מלחמה.
תימחו את היטלר עם ארצו.
אראה בחיים בחיים הנקמה.

תירגם: מרדכי פריינד

מקור "תפילה בבור": מתוך ספר הזיכרון לקהילת הורודלה, עמ' 235.
Horodlo (1960)

יהודים לפני הוצאתם להורג בבור הריגה, סדולבונוב, אוקראינה

בליל י' מרחשוון תש"א העירה המשטרה בחצות הלילה
עשרים גויים לכרות בורות בבית העלמין היהודי.
כשנודע הסוד, הפריחה שמועות בכדי לסכל שיקול הבריחה,
כי הבורות נועדו למילויים בדלק עבור הצבא.

* * *

יהודה געסיק

ליל הקברים

כנופיית רוצחים המתיקה סוד,

רקמה בסתר מזימות,

הנה הנה יתחיל השוד

עוד מעט יינתן האות.

הכנופיה צמאת הדם

רק היא ידעה הסוד,

עוד מעט יפציע שחר

ויהודי טורץ לא יהיו עוד.

הבורות למילוי דלק

גמגמו, כשיצא הסוד.

ויהודים תמימים תהו

היש טעם לברוח עוד.

כך נמנעה הבריחה

עד שהידקו המצור,

והלילה היה ארוך

והיום כולו שחור.

הלילה כאן אוטם אוזניים
לועג לגורלו של אדם,
ברח דודי, שא רגליים,
למה למות, ככה סתם ?

הלילה נצח כאן זוחל,
אור מהבהב במנורה,
האם יבוא הגואל
הלא אין סימן לבשורה.

אימא רחל אוצי למרום
הציצי מעבר לפרגוד
הגזירה היא מהמקום ?
או שמא יש וויכוח עוד ?

הנה התחילו היריות
זעקת אימים שוד ושבר
על הכביש כבר גוויות
קולות אישה, תינוק וגבר.

בית הכנסת הישן
עולה כבר כולו בעשן,
בכל רחוב ניצב מזבח
בכל פינה דולק רוצח.

אחוז קדחת וטירוף
להנאת המוות הנושם,
רק גוויה לעשות מגוף,
הרוצח זועק, נוהם.

ישראל סבא עטור נצחים
על מה נכדיך נרצחים
העולם מקדש רוכלים
הלבבות אטומים ערלים.

יצורים ליליים עלובים,
חלאת כלבי החלד,
גם לכם זאבים
מחכה כדור הפלד.

נגיף הרצח חיידק הפשע
ידבקו גם בבניכם,
חשבון ארוך יש לרשע
עוד תרצחו את עצמכם.

אדון הרחמים אלוקי עולם אכזר
עשה יומם אפל,
הממם כסיסרא-השר
הסר מהם הצל.

עמוד ההלך, הזדעק !

עצור שמש בגבעון !

הזמן מבול על היבשת

כבר דהו צבעי הקשת.

אדמה אם האימהות

איך ספגת דם תינוקות ?

למה לא רתחו על פני השטח

כדם זכריה – סיפור המתח ?

איכה עמדו בדד

יהודי טורץ ביום פקודה,

עוד ייזכר לעד

בקורות עם יהודה.

גבעת המוות, תל הקבר

אלפי כדורי הפלד,

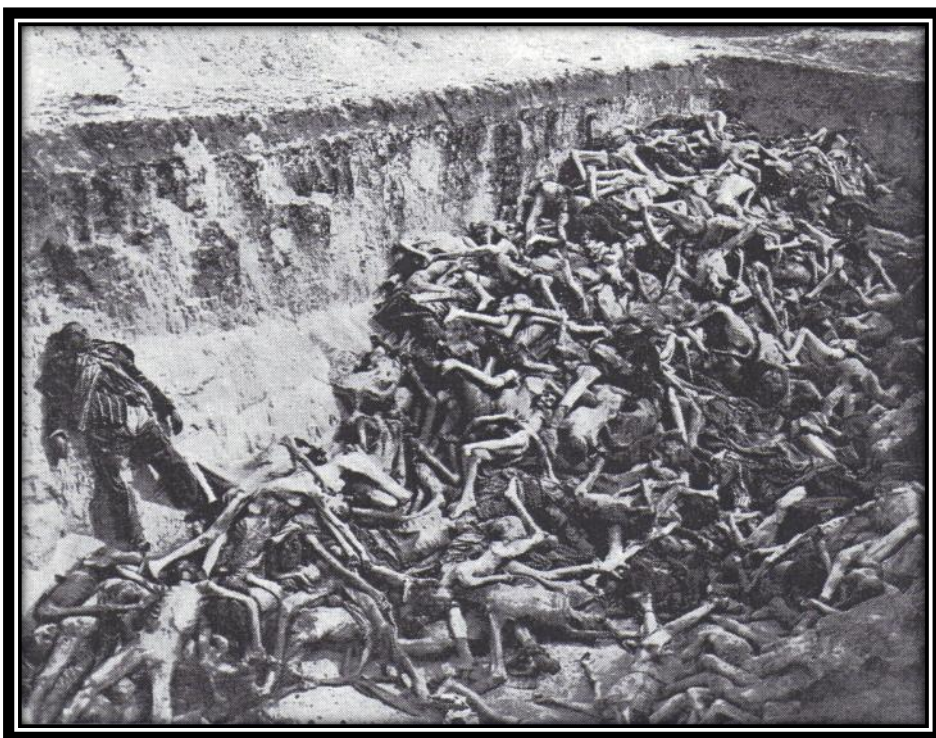
הר הנעליים ריקות מ...אבר

עוד יתגלגל הדרכם בחלד...

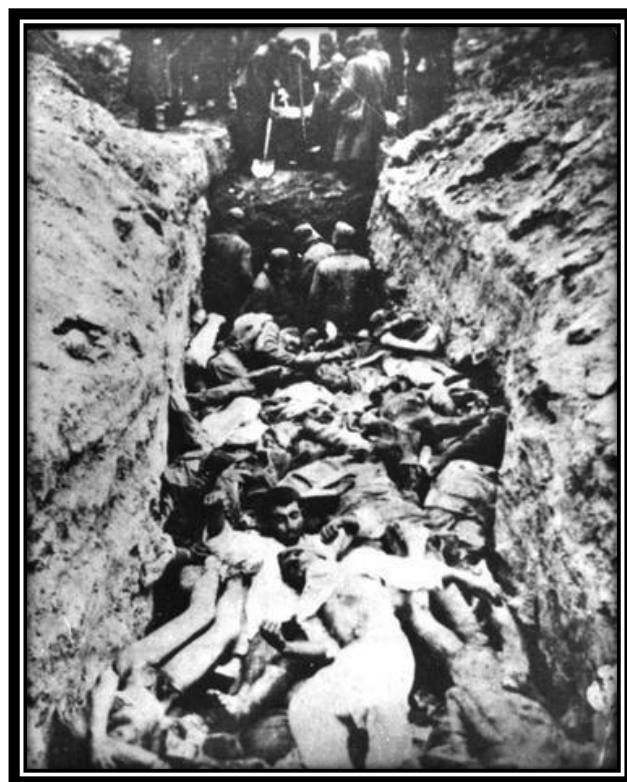
אוקטובר 1975

מקור "ליל הקברים": מתוך ספר הזיכרון טורץ וירמיץ, עמ' 296.
Jeremicze

בור הריגה, קלרש-רומניה
 מקור התמונה: **קלרש**, ספר זיכרון לקהילה, תשכ"ו-1966,
 הוצאת ארגון יוצאי קלרש, עמ' 392.

בור הריגה, לנין-פולין, 14.8.1942
 מקור התמונה: ארכיון "יד ושם". סימול תצלום: 925/2.

מכל יהודי הכפרים שבסביבה, הועברה גם משפחתנו מכפר מולדתנו אנדרווה לגטו ולאדימרץ, אין זאת, כי בגטו זה היו התנאים נוחים כלשהו מאשר במקומות אחרים. היהודים נשארו לרוב, בבתי מגוריהם, אלא שהצפיפות גדלה עתה מאוד-מאוד, מאחר שנוספו על תושבי העיירה הוותיקים יהודים שבאו מן הכפרים שבסביבה וכן פליטים שנשתיירו בה מאז מנוסתם ממחוזי פולין, עם פרוץ המלחמה. אולם גם כאן כמו במקומות אחרים חמורים היו החוקים המכוונים כלפי היהודים: אסור היה ללכת במדרכה אלא באמצע הרחוב, אסור היה לצאת בדרך המבוא הראשי של הבית והתנועה הייתה בעיקר בעד הפתח האחורי של החצר. יהודי שעבר עבירה מעין זו ונתפס, היו מטילים עליו קנס.

אני עצמי נתפסתי יום אחד בעבירה זו. יכולתי אומנם למרק את עווני על ידי שלמון כלשהו לשוטר האוקראיני, אולם משום מה, לא נסתייעתי בדרך זו והובלתי על ידיו למשטרה. הוכיתי מכות אכזריות, במגלב של גומי הצליפוני, עד שהשחיר בשרי ושתת דם. לאחר מכן הוטלתי לצינוק, בו כלואים היו כמה פושעים אוקראיניים, אשר הוסיפו להתעלל בי ולהכותני. אולם שיחק לי, בכל זאת מזלי ויצאתי חי מן הגיהנום הזה.

משפחתנו התאכסנה בביתו של יעקב בר ביראק, שהיה פחח במקצועו. כ-12 איש היינו בבית זה. משפחתי מנתה 4 נפשות, אני, אשתי ושתי בנותיי.

ללא אשליות

באחד הימים נפטר סבא שלי. ר' יואל חוברס, מכפר וורונקי, והוא בן 97 במותו. יהודי חסון היה כל ימיו, אך ימי שבתו בגטו כמו שיברוהו. טהרת המת נתקיימה, כמובן, בבית והייתה התקהלות של יהודים, שבאו להלווייתו, כדי לחלוק לו את הכבוד האחרון. הללו נכנסו לבית הסתכלו והפטירו: "חבל, שרק יהודי אחד נסלק, ולא יותר!"

לזונו את המת לבית הקברות והקבורה נעשתה כדין. המלווים לא מעטים היו והוא זכה, איפוא, כי יבקשו מחילה ממנו, וכי ייאמר קדיש על קברו. אין פירוש הדבר שההיתר לערוך הלוויה עורר בנו אשליות, כי היחס אלינו עתיד להשתפר. כבר באותם הימים הגיעונו בשורות אימים על חיסול קהילות יהודיות רבות.

ידענו, כי גם תורנו יגיע ביום מן הימים. לי גופי ודאי היה, כי הגרמנים הם מרצחינו ולא נתפסתי אף פעם לאשליה ולתקווה. ידעתי, כי גורלנו נחתם ולא פעם חשתי בקרבי איזו התעוררות למעשים. התעוררות של אדם שדינו נחרץ ואין לו מה לאבד. היו אלו התלקחויות-נפש בנות-רגע, שעממו והלכו כל עומת שבאו. **וכל זה מכוח ההכרה הברורה, שכל מעשה של מרי, נגד הגרמנים, יביא בעקבותיו פעולות תגמול כלפי בני משפחתך בפרט וכלפי הציבור היהודי בכלל.** ודאות זאת הייתה משתקת בך כל יצר של מעשה, אולם כוח שיפוטי את מצבנו מפוכח היה וללא אשליות כלשהן.

כמה שבועות לפני החיסול חיפשו הגרמנים, אנשי המפקדה המקומית, ילד וילדה מבין היהודים, אשר ישרתו אותם. כלומר: יצחצחו את נעליהם, ינקו את בגדיהם ויעשו למענם שאר עבודות הבית. לאחר חיפושים בחרו באחי הצעיר, שהיה ילד יפה, נקי ומסודר. כל יום היה עובד, איפוא, במפקדה, אשר בבית ביידר ובערב היה שב הביתה.

בהגיע חודש אלול, של שנת תש"ב, ובעיקר בשבוע השני של החודש, נתרבו שמועות האימים בעיירה. מכיר פולני שהתגורר ליד בית החרושת לספירת, בא וסיפר לי, כי המצב מחמיר והולך, **כי לא רחוק מן העיירה חופרים בורות גדולים.** ידענו, כי כך דרכם של הגרמנים בכל מקום לפני פעולות החיסול. ברור היה לנו, כי המוות מתקרב. היו בולאדימרץ צעירים שניסו לאחר מכן את מזלם ושיחדו שוטרים אוקראינים, שיסייעו בידם לצאת מן העיירה. השוטרים ניאותו, אומנם, וקיבלו את דמי השלמונים, אולם בצאת הבחורים מן העיירה פתחו עליהם באש והרגום. היו שניסו לברוח מן המקומות, בהם היו מועסקים בעבודות כפייה. כמעטים מאוד ניצלו בדרך זו ורובם נספו.

אמרתי לבנו של בוראק, בוא ונציע להעלות את העיירה באש, ואומנם הלכנו לחברי הוועד והבאנו את ההצעה, אך הדברים לא נתקבלו על ליבם.

בולאדימרץ נמצאו באותם ימים, רוקח עם משפחתו ופליטים מפולניה. בוקר אחד, היה זה קרוב ליום החיסול, ראינו, כי דלת מעונם סגורה זמן רב מן הרגיל. התחילו לדפוק על הדלת ולא נענו. משפרצו ונכנסו פנימה מצאו את בני המשפחה – הרוקח, אשתו ובתם, מוטלים ללא רוח חיים. הסתבר, כי נוכחו לדעת שכלו כל הקיצין והם הרעילו את עצמם.

ביום ד', יומיים לפני חיסול יהודי ולאדימרץ, נכנס לביתו של בוראק שוטר אוקראיני, מכירי מעתות השלום, מאותם הימים בהם עבדתי כמפקח בעבודות היער. בשעתו עבד הלה תחת השגחתי. גם עתה נכנס אלי כידיד, שוחר טובתי, כביכול. חמוש היה רובה וביקש שאומר לו, לא פחות ולא יותר, אלא היכן נמצאת החליפה שלי. לפי דעתו ראוי הוא שהחליפה שלי תיפול בידיו, שהרי, ידידי הטוב היה כל השנים. אמרתי לו, כי את החליפות מסרתי לאחד הכפריים. תשובתי הסבה לו אכזבה ומורת רוח. הוא ישב על הכיסא ומבטיו שוטטו על סביבו. בוחן ובודק היה את הנכנסים, שעדיין נמצאו בבית ואשר הוא עתיד לרשת אותם. אמרתי בחשאי לבנו של בוראק:

"לייבל, אולי נעשה איזה מעשה? ישנה הרי אפשרות לחסל אותו ולזכות ברובה שלו". היינו שנינו בחורים חזקים. בבית היו עוד כמה גברים. הצעתי הייתה לתפוס אותו מאחור, בהיותו שקוע בחשבון הרכוש שייפול בידיו לחנוק אותו ולהטילו לתוך המרתף וכך לזכות ברובה ובכדורים. אולם הייתה זאת רק הצעה ערטילאית, ללא קבלת החלטה.

אותו יום, משהגיע אחי הצעיר מעבודתו במפקדה הגרמנית סיפר לנו, שהקצינים דיברו איתם בגלוי, ואמרו, **כי מחר מוציאים את כל היהודים להורג.** הם ניחמוהו והבטיחו לו, כי את משפחתו ואת משפחותיהם של חברי המועצה והמשטרה היהודית ישאירו בחיים.

היה לילה בהיר של מחצית חודש אלול, התש"ב. ישבנו סגורים בבית והרגשנו, כי השמירה ברחוב מוגברת. גם מאחורי הבית הגיעונו צעדי השוטרים. מסתובבים היו בגן ואף מסתכלים בחלונות. השיחות בבית נסבו על המוות. כל אחד עשה את חשבון עולמו. רבים שפכו דמעות ואמרו תהילים. למחרת, השכם בבוקר התקיים "מניין" בביתו של בוראק. כיוון שמצוי היה כאן ספר תורה, שימש

הבית מקום לתפילה בציבור. בין הבאים להתפלל היה יהודי אחד שקנה לו משום מה שם של איש קדוש, **מעין "למד ווניק"**. רבים בעיירה החלו להאמין לכל מוצא פיו. דבר זה אינו ניתן להסבר אלא על רקע התלאות והצרות שהתרגשו ובאו, שלא היה מהן מוצא של ממש, ורבים מחפשים היו משענת ונחמה בדברים שהם מעל לטבע. הואיל ולא הייתי מתושבי ולאדימרץ, ממש, לא ידוע לי, אם יהודי זה בן ולאדימרץ, או אחד הפליטים, מאלה שהגיעו אליה בימי המלחמה.

בשעת התפילה נתכנסו בביתו של בוראק רבים מן השכנים – נשים וגברים – הכל מדוכאים היו ואובדי עצה. פחד הכיליון ניבט מכל פנים, והנה קם אותו יהודי והכריז בקול מצווה ומלא ביטחון:

"ווייבער, גייט אחיים און גרייט אויף שבת. איך זאג אייך אז עם וועט געשען אנס!" ("נשים לכנה הביתה, להכין לשבת, אומר אני לכן, כי נס יתרחש!")

השפעתו של יהודי זה הייתה גדולה מאוד, ואף כי היה זה הבוקר של יום ו' והוא עמד בסימן של שמירה מוגברת. בוקר של אפס תקווה, ושל הרגשת הקץ המתקרב. עברו דבריו כעין נחשול חשמלי, ועוררו התפעמות. אין זאת, כי לא סתם ולחינם אמר את אשר אמר. ואכן היו בעיירה שראו את האיש כקדוש וכפלאי...

לא רחוק מביתו של בוראק גרה אוקראינית אחת, זוסיה שמה. באותו בוקר, משהשגיחה בי, החלה להסתכל בי בעיניים של צער וביקשה לנחמני:

"א" אמרה זוסיה, **"לכם טוב, אתכם לכל הפחות יקברו, בבורות שחפרו,** אולם מי יודע מה יהיה איתנו?" כוונתה טובה הייתה בוודאי, אולם מי יכול היה לשים לב לנחמה מעין זו?

כשהגיעו השוטרים לביתנו והתחילו לגרש בקולות צעקה את כולם החוצה, לא הייתה כבר השעה מוקדמת. היינו ודאי האחרונים שפקודת היציאה מן הבית הגיעה אלינו, כיוון שבצאתנו, כבר הייתה התכונה ברחוב רבה, כבר נשמעו רירות, וראינו אנשים רצים לכאן ולכאן ומחפשים מפלט. אף על פי שתמיד צמא מעללים הייתי, לא נתעורר בי באותה שעה כל רצון של מנוסה. **לא יכולתי להעלות על הדעת כי אעזוב את בתי, בת השנתיים, ואת בתי בת השש**

ואת אשתי, ואמלט על נפשי. ידעתי כי גורלנו נחרץ, כי סגורים אנחנו במלכדות והחפץ העז שמילאני תמיד לעשות משהו, כמו ניטל ממני ברגע זה.

בצאתנו מן הבית, לקחנו עמנו רק צידה בשביל הילדים. כל אחד מאיתנו לבש את הבגדים הטובים ביותר שהיו ברשותנו. **רבים לקחו עימהם את הטלית ואת התפילין** וכן עשיתי גם אני.

נוסף על כך לקחתי עמי גפרורים ושמתי בכיסי. רעיון ההצתה לא עזבני. מי יודע אולי יתרחש משהו, אולי אפשר יהיה להטיל אש במשהו. דבר זה, מעשה נקמות על ידי הצתה למדתי, ודאי, מן הגויים, שבכפר מולדתי. גוי שרצה להתנכל ביריבו, היה מטיל אש ברכושו. אולם לי לא היה עתה כל דבר ממשי שאראה אותו אובייקט לנקמה, בכוחו של גפרור. בכל זאת נטלתי עמי את קופסת הגפרורים.

הגענו לכיכר האיסוף. פקדו עלינו לשבת. הייתה כבר מנוסה לפני כן, והיו יריות. הוסיפו להביא יהודים למגרש. אני ישבתי עם אשתי, עם שתי בנותיי ועם חמותי, אבי לא ישב לידי. כיון שהגרמנים רצו לבלבל ולטשטש את כוונתם יצרו, על כן, בתוך הקהל קבוצות נפרדות – קבוצה מעין זאת הייתה של אנשי היודנראט ומשפחותיהם, אליהם השתייך גם אחי הצעיר שעבד אצל הגרמנים. גם אבא הצטרף לאותה קבוצה בזכות אחי. כמו כן הייתה קבוצה נפרדת של בעלי מקצוע שהגרמנים מעוניינים היו, כביכול, במקצועם. פתאום יצא אחד השוטרים האוקראיניים והכריז: "למי שיש כסף, זהב או חפצי ערך הטמונים במקום כלשהו, רשאי ללכת איתנו ולהוציא את דברי הערך ובזכות מעשה זה, יישארו הללו בחיים".

אין אני זוכר אם משהו נתפתה להצעה זו. אולם זכור לי היטב, כי עניין הקבוצות והמחשבה, כי ההשתייכות לקבוצה מסוימת עתידה להביא הצלה – מחשבה זו עוררה רבים לעבור לקבוצות המיוחסות. נערה אחת שעשתה כן ונתפסה, הוכתה מאוד על ידי הגרמנים. אפילו במגרש נעשו ניסיונות לשחד את השוטרים, כדי להצטרף לקבוצה נבחרת.

אני ובני משפחתי נמנינו עם הנחותים, עם אלה שגורלם – השמדה. לא רחוק מאיתנו, בין היהודים בעלי המקצוע, יושבה משפחת בוראק. המשפחה עימה

היינו קשורים. אמרנו איפה, לבתנו דבורה'לה, שהייתה בת שש: "דבורה'לה, רוצי ועברי אל הילדות של בוראק ושבי יחד עימה. אולי תישארי על ידי כך בחיים". דבורה'לה שמעה בקולנו, התחמקה ועברה אל הקבוצה השנייה, אולם לא יכלה לעמוד בניסיון ולהיות רחוקה מאמא ומאבא ועד מהרה חזרה אלינו.

ישבתי שחוח ונדכא והרהרתי באשתי היקרה ובשתי ילדותיי הרכות שאין בכוחי, האב, לעשות למען מאומה. הסתכלתי על סביבי, על עדת יהודי ולאדימרץ, הנידונים לכלייה; ראיתי משפחות, שלמות, סבים ונכדים, דורות של אהבה ושל תקווה יהודית. עכשיו ישבו הם צמודים זה לזה, מתוך אהבה אחרונה, של נידונים למוות; רבים מהזקנים ישבו עטופים בטליתותיהם ולחשו פרקי סליחות ופרקי תפילה אחרים.

לא רחוק ממני ישבה משפחת צ'רניאק. כל בני המשפחה ביחד, כל הזמן הסתכלתי במשפחה זו – שהייתה משפחה ענפה ומפורסמת בעיירה.

העיירה הייתה מוקפת עלי ידי שוטרים, אולם בכיכר האיסוף היו כשלושה גרמנים מזוינים וכמה שוטרים אוקראיניים. כי העניין אבוד, זאת הייתה הרגשתי תמיד, אולם עתה ברור היה הדבר עד תום. לחשתי לכמה בחורים, שישבו בקרבתו, אחד מהם פליט מוורשה שהתגורר בולאדימרץ;

"חברה, אמרתי, **רוצו, רק שלושה גרמנים וכמה שוטרים נמצאים פה**. בואו נתנפל עליהם, אם יהיה בידינו רובה נוכל בכל זאת לעשות מעשה כלשהו לפני מותנו. למה יושבים אנחנו בחיבוק ידיים? בואו ונעשה איזה מעשה".

אולם הדברים לא מצאו הד, אפשר כי גם אני עצמי אמרתי אותם מן השפה ולחוץ. אינני יודע כיצד היה מעשה מעין זה מסתיים. שוב נתלקח בי החפץ למעשים, שתחילה, בצאתנו מן הבית, כמו דרך. ליבי לא ידע מנוחה ומתוך החרדה והידיעה הברורה, כי גורלנו נחרץ, כי אין לנו מה לאבד וכי כל פתח הצלה אין – אמרתי מה שאמרתי.

כך נמשך הזמן, עד שהגיעה השעה הרביעית אחרי הצהריים. עודנו יושבים שחוחים, מי תפוס בהרהוריו הכבדים ומי בלחשי תפילתו ובדמעותיו. ראינו כי מתקרב למגרש טור ארוך של גרמנים ואוקראינים. הם אך הגיעו למקום ומיד נשמעה צריחת פקודתם, לקום וללכת קדימה.

עכשיו נתברר, כי כל ההבטחות שניתנו לשתי הקבוצות הנבחרות – בעלי המקצוע ומשפחות היודנראט, רק לשם בלבול-המוחין ניתנו. אדרבא, בראש התהלכה צעדה עכשיו קבוצת היודנראט דווקא.

ילדים נצמדו להוריהם. בני משפחה הלכו הלך ובכה בדרכם האחרונה. הם הובילו אותנו אל עבר הכפר ז'ולקין. **בדרך ראינו אי פה ושם הרוגים המוטלים בשדה.** היו אלה ודאי שניסו בבוקר לברוח. קרוב לדרך, בה ערבנו, ראינו ילדה קטנה מוטלת הרוגה. לא ידעתי מי הילדה, על בגידה נראו כתמי דם ועיניה לטושות היו.

הלכנו באמצע הדרך ומשני צידה ליוונו גרמנים ואוקראינים בשני טורים – טור מימינו טור משמאלנו.

זוכר אני, כי בחור אחד, שהיה בשורות שלפני, יצא פתאום מתוך שורת ההולכים. פרץ את טור הגרמנים והתחיל לרוץ אל עבר השדות. נשמעו מייד רירות שפגעו בו. ראיתיו שהוא מתחיל להתנווד בעת מרוצו, עד שכרע ונפל.

השוטרים האוקראיניים שליוונו מן הצד האחד, כמה מהם החלו לדבר אלינו בשקט.

"דעו לכם, כי אבודים אתם. אין לכם אל מה לקוות. אנחנו באים מסארנה. כל יהודי סארנה כבר "ישנים" עתה. אולי יש למי מכם שעון, אולי יש למישהו שעון טוב, חבל שזה ילך לאיבוד. אם יש לכם משהו בעל ערך תיתנו לנו, חבל שזה ילך סתם ככה לאיבוד".

ככה דיבר גם אלי אחד השוטרים וכך שמעתי מדברים עם אנשי השורות שהלכו בקרבתי. "חבל שדברים בעלי ערך ילכו לאיבוד!" אולם איש לא ענה להם. הם היו חוזרים מדי פעם בפעם על אותו נוסח ומנסים לעורר בנו רגשי מצפון ואחריות כלפי הדברים בעלי הערך שעלולים ללכת סתם ככה לאיבוד.

החזקתי בידה של דבורה'לה בת השש ועל ידי נשאתי את בתי חיה'לה בת השנתיים. חלק מן ההולכים היו כמאובנים וחלק גדול הלך ובכה. כל עולמי כמו נתרכז עתה במשפחתי הקטנה. את כל תמצית אהבתי עוררה בי שעת האסון,

בה נתונים היינו. עתה ידעתי כי היפרד לא אפרד ממשפחתי היקרה. כי גורל אחד יפקוד את כולנו. התפללתי בליבי שהתהלכה כבר תסתיים. שכבר יגיע הרגע וצמודים זה אל זה נוציא את נשימתנו האחרונה.

הנה כבר באנו לבורות. במקום זה הגיעה תגבורת נוספת של גרמנים עם מכונות ירייה. כאן פקדו עלינו, הגברים, להיפרד מן הנשים. בני משפחה צמודים היו אלה לאלה ולא רצו להינתק. בשוטי ברזל ובמגלבים התחילו להצליף בנו ולקרוע אותנו בכוח אלה מאלה. אשתי קראה לי: "מרדכי, תן לי את הילדות. הן רואה אתה שאין תועלת בדבר".

את הנשים והילדים השאירו הגרמנים ליד הבורות הראשונים. עלינו, הגברים, ציוו ללכת הלאה, לא רחוק מן הבורות, שהיו מיועדים לנו, ציוו עלינו להתפשט כביום היוולדנו, להתפשט ולסדר את הבגדים. לאחר מכן פקדו עלינו להתרחק מן הבגדים ולהיערך חמישה-חמישה. אני עמדתי עכשיו בשורה אחת עם יענקל'ה אחי ועם אבי. סבורים היינו, כי לאחר שנתפשט יהרגו אותנו מייד, אולם לא כן היה הדבר.

ערוכים חמישה-חמישה נעצרנו כ-4 מטרים **מן הבור הגדול שעתיד היה להיות קברנו.** החמישייה שלי הייתה מן הקרובות לבור. זוכר אני, כי בשורה שלפנינו נמצא גם יעקב אייזנברג. "יידן, זאל מען עפעס טאן (יהודים נעשה משהו), הרי בין כך ובין כך יהרגו אותנו" קרא מישהו.

פתאום נשמעה איזו קריאה מבין הקהל, היה זה בנו של השוחט מחסידי טריסק: "יידן זארגט נישט, מיר קומען דארט אן ערב שבת! ידן זארגט נישט! – "יהודים אל תדאגו, אנחנו מגיעים לשם בערב שבת, אל תדאגו יהודים!".

מסביב כבר נשמעו קריאות "שמע ישראל" וכתשובה לקריאות אלה של מקדשי השם, החלו הגרמנים והאוקראינים לצרוח ולקלל.

מייד באה הפקודה לשורה הראשונה לקפוץ אל הבור. הבור היה רחב ממדים, בקצהו האחד עמד גרמני עם מכונת ירייה. הנכנסים בו נערכו בשורה עורפית ונהרגו על ידי בירייה אחת. בשעה שהראשונים נורו ונהרגו בקצה הבור,

כבר חיכו לתורם בתוך הבור עוד שלושה אנשים, והנה הגיע גם תורי להיכנס לבור.

למות כמתקומם

הייתי מזועזע למראה עיניי. לא רציתי לחיות וביקשתי כי המוות ימהר לבוא. כי יבואני פתאום, שלא אצטרך לחכות ולהוסיף לראותו פנים אל פנים; שלא אצטרך להיערך לקראתו בשורה ולחכות לבואו, לפי פקודה. אך לא הייתה בידי כל אפשרות למלא את מבוקשי.

כבר עומד אני בקצה הבור, כבר ניצב אני במקום ממנו קופצים פנימה. הנה כבר אראה לידי את הגרמני, מופשל השרוולים. את עיניו השיכורות והמטורפות ואת אצבעו השלוחה לקראתי והמסמנת תנועת קשת מלמעלה כלפי מטה; כלומר: רמז באצבעו שפירושו "קפוץ!"

רק לפני רגע דמדמה בי איזו מחשבה מעורפלת ובלתי ברורה, כיצד למות מיתה אחרת, לא זו שהם רוצים בה; עוד לפני רגע טיכסתי עצות בנפשי לעשות משהו ולא מצאתי כל עצה... והנה עתה, ברגע האחרון, באותו רגע בו התנועעה אצבעו של הגרמני בצורת קשת לקפוץ אל הבור, באותו רגע ממש, הכה אותי כמו שוט איזה רעיון מוזר, יליד הרגע האיום והנורא, רעיון של פתאום, והוא אשר הדריכני מה לעשות. לא רעיון הגוי היה זה, אלא צליף-פתאום של איזה יצר תקיף או של טירוף:

לפרוץ את שורת המשמר הגרמני ולהיהרג מייד במקום, להיהרג כמתקומם, כבורח ולא כממלא פקודה, לפרוץ, להתחיל לברוח ומייד להיהרג בשעת מנוסה ולא בבור.

עלה הכורת

ואכן, כך היה הדבר – במקום לקפוץ לבור, לפי תנועת אצבעו, פרצתי בכוח של מוכה טירוף לצד ימין, חלפתי ועברתי את הרווח הלא גדול שהיה בין שוטר לשוטר ורצתי אל עבר השיחים והחורשה, שהיו בקרבת מקום. שמעתי מייד את קול היריות אשר רדפוני, את שריקת הכדורים שחלפו בקרבתו. רצתי ולא ידעתי

נפשי. רק מחשבה אחת עדיין הייתה ודמדמה בי, כי מרוצי הוא כבר לאחר מותי, כי כבר נפצעתי ונרצחתי ואני מוסיף משום מה לרוץ. כך עברתי מרחק לא רב וכבר הייתי בין עצי היער, אך הוספתי לרוץ ולהעמיק ביער. רגע נעצרתי, וכמו לתמהוני נוכחתי לדעת, כי אומנם לא מת אני; ולא זו בלבד, אלא גופי חי ושלם ואפילו לא נפצעתי.

מייד נדלק בי איזה זיק של תקווה לחיים ורצון לחיים, רצון למלא איזו שליחות גדולה. אני צריך לחיות. **עלי להישאר בחיים לא בשביל עצמי אלא כדי לספר את כל אשר ראו עיניי.** רצון החיים **לבש איזה ערך של שליחות שעלי למלא** ועד מהרה קיבל ממשות של תוכניות ותחבולות כיצד להגן על עצמי.

הרגעים מהם פעל בי הדחף והיצר הסמוי כבר עברו, לאחר מרוץ המוות. עכשיו ידעתי, כי עלי להסתלק מכאן ולהעמיק יותר ויותר ביער... **הלכתי ערום בין העצים ושמעתי היטב את היריות מגיא ההריגה.**

ערום כביום היוולדי

היה זה יום של איזה חג אצל האוקראינים. יום חג שהגרמנים בחרו בו, כדי להגיש להם כמנחה את כיליונה של קהילת ולאדימרץ. בלכתי ביער הגעתי למקום של מערה ובו נתגלו פתאום לפניי איש ואישה אוקראיניים. רועים את פרתם ביום החג. משהופעתי במקום והאישה ראתני, היא התחילה לרוץ לעברי ולצעוק, אולי נבהלה מפניי, ואולי ביקשה, כי בעלה יתחיל לרוץ בעקבותיה ויתפוס אותי, כדי להסגירני לגרמנים. אין אני יודע לאשורו של הדבר, אולם בעלה החל משום מה לקרוא אחריה: "מה את רצה, עזבי אותי, מה את רצה?"

אני התחלתי לברוח מאותו מקום. אולם פחדתי שמא בבורחי אשוב ואתקרב למקום הבורות. במנוסתי ראיתי פתאום, כי היער מסתיים ולנגד עיניי משתרע שדה רחב ידיים.

הבטתי כה וכה ולא ידעתי מה לעשות. **ערום הייתי כביום היוולדי** וכך לצאת לשדה לא יכולתי. גם לשוטט ביער אי אפשר היה. חששתי שמא יצאו הגרמנים

לחפשני. נצנצה בי מחשבה, לעלות על אחד העצים ולהסתתר בו. בחרתי מבין העצים אלון עבות, שנופו רב תפארות והחלטתי למצוא בו מחסה, עד אשר יסתמנו לפניי סיכויים נאים יותר.

התחלתי לטפס, גזעו וענפיו מחוספסים היו ונשרטתי מאוד, אולם הצלחתי לעלות בו ומצאתי מסתור ראוי לשמו. מסביב הושלך הס. שעת הדמדומים כבר הגיעה. **היריות נדמו וידעתי, כי הכל נסתיים, כי יקירי נפשי ויחד עמם כל עדת יהודי ולאדימרץ אינם עוד בחיים.** אולם עלי להישאר בחיים למענם, למען זיכרונם. אם יבואו לכאן וימצאוני, אמצא את מותי כאן ולא בידיהם. אם לא ירדפו אחריי, אשתדל להסתייע בחשכת הלילה, כדי למצוא מפלט כלשהו.

בתוכנית הראשונה אשר רקמתי עלה שמו של הפולני פרנקו זאבדסקי. היה זה אחד ממכירי הטובים, שעבד עמי בימי היותי מפקח ביער. יערן הוא היה והתגורר ליד פסי הרכבת בקילומטר ה-26. "אני מוכרח להגיע לביתר", לחשתי לעצמי.

ליבי סמוך ובטוח היה. כי הוא לא יסגירני לגרמנים, כי אצלו אשיג בגדים וסעד, ככל שידו תשיג. הצורך הראשון היה למצוא כסות לעורי. היה זה במחצית חודש אלול ובלילה כבר היה הקור ניכר ביותר. ישבתי בין ענפי העץ ורעדתי מקור. החשיכה כבר השתלטה מסביב, ואני ירדתי מן העץ והתחלתי ללכת. יצאתי מן היער ונמצאתי על פני שדה פתוח. מפעם לפעם, בהשגיחי במשהו חשוד הייתי מסתתר בין שיחים של תפוחי אדמה. התרחקתי מכל דרך ראשית ובחרתי ללכת על פני שדות ושבילים צדדיים. סבור הייתי, כי לאחר שעה – שעתיים, אגיע אל מקום חפצי. מן הדרך הראשית הגיעוני קולותיהם של גויים שנסעו מולאדימרץ בהובילם את ביזתם מן העיירה הנרצחת.

הולך הייתי והולך זמן רב ולא הגעתי למקום בו רציתי, ערום כביום היוולדי וכסותי היחידה הייתה חשכת הלילה. אולם כסות זו אין כוחה לחמם. והלילה קר והקור חודר לתוך עצמותיי. ייאוש נורא אחזני: לשם מה הצלתי את עצמי? לשם מה נשארתי בחיים? בטוח הייתי, כי סטיתי מן הכיוון הנכון. לו מצאתי נחל בדרך, לו מצאתי נחל מים, הייתי ממית את עצמי בטביעה. כה מהלך הייתי ומהרהר. עודי נתון בתוהו זה של הרהורים והרגשות, ראיתי, כי אני נמצא ליד

אחד הכפרים. כפר לא מוכר לי. הירח כבר עלה ויכולתי לראות את אשר מסביב.

הקור נתעצם. סימנים של כפור ניכרים היו על השדות. כפור דק החל לכסות את גופי. ידעתי, כי לא אוכל לעמוד בכך, כי מות אמות בקור הזה. כל גופי כאב ובעיקר רגליי, כאילו שיניים נושכות נתקעו בהן. אין לי ברירה אלא להיכנס לכפר ולבקש מלבוש כלשהו. ידעתי כי מעשה זה כמוהו כהתאבדות. רק אם המקרה יאיר לי פנים, עתיד אני לצאת מכאן בשלום. שני דברים ביקשתי עכשיו, כסות, וידעה היכן אני נמצא.

* * *

מקור "ברחתי מבורות ההרג": מתוך ספר הזיכרון לקהילת ולאדימרץ, עורך: אהרון מאירוביץ, הוצא ע"י ארגון יוצאי ולאדימרץ, תשכ"ג-1963, עמ' 430-442.

Włodzimierz

מצבה ביער על גבי קבר אחים

משה פיטובסקי
על קבר אבות

בליל גשם יזעוף
באחת מלילי כסלו הארוכים
ישבתי על יד חלון ביתי ברמת גן
ואקשיב ליללת הרוח המייבבת כדרכה בעונה זו
וחשבתי בליבי הוי: לו הייתי רוח-עפה
הייתי עולה-רגל לקבר-אבות
לראות את קברם, לממש את מצבותיהם
להיות בקרבתם לפחות לילה אחת
ובזה להשקיט את כאבי, כאב יתום
אחר חורבן האיום והשחיטה הגדולה.

בחושבי כך ומוחי עלי כעופרת
מעיקה ומועכת את ליבי הרווי
והנה נעצרה על יד ביתי הרוח
ובמקום ליבב לילל כבימי סגריר.

נעצרה מלטפת ובפיה כאילו מענה לרחשי ליבי
ומציעה לי מצעה
ומוכנה ומזמינה להביאני למחוז חפצי
בתנאי שאגמול לה חסדים בבוא העת.

כידוע מזמן בריאת עולם שאין גבולות
ומעצורים לרוח ומכשולים כאין וכאפס לגביה
והנה היא עושה את דרכה בקפיצת דרך אחת גדולה.

ותעמוד לבקשתי על יד בית המדרש ברחוב ירוזולימסקה
משם ראיתי אור קלוש בוקע מאחד החלונות הפרוצים
שלא הספיק המחריב לעוקרו מצירו
ונשאר חצי חלון כעין מזכרת והאיר דרכו נר התמיד
וסימן ככוכב אור לרוח להביאני שם ליעדי.

בתוך בית המדרש באור הכהה העולה
עומדים כבשנים ההם ואומרים תהילים
דוד הקברן בראש האומרים עטופי טליתות
מתנועעים לאט וכאלו השכינה הצטרפה למניין.
הקדושה שורה פה ומזמורי דוד מרחפים באוויר
ואשא את עיניי ואראה גם אבי ר' הענעך
בדובב שפתיו בלהט המזמורים כמלפני השואה
בהשכימו קום מדי שבת בשבתו
להצטרף למזמורים את המזמורים הקדושים.

אבי ! פורצת זעקה מליבי השבור
הלא תכיר את בנך שממרחקים בא לראות –
להרגיש את הכאב לממש את האסון
לשפוך דמעות על קבר שלא נכרה
על הגולל שלא נסתם ולקבר ישראל לא באו.
אבוי ! אין מענה ! מביט עלי אבא
בעיניים מוצפות דמע ודם, והרוח נעמדת ביני
ובין אומרי התהילים באותו עמוד ענן
ועשה חיץ ביני ובינם. עכשיו הרגשתי את גודל האסון.

ותמריצני הרוח כי אין להתמהמה
לא יספיק הזמן לשתות את כוס היגון
ונעבור משם לסטארו ורשאבסקה –דין יידן גאס
יהודים יושבים בפתח חנויותיהם
והשטיבלעך של חסידים מלאים כבימי חג ומועד.

והסבלים עומדים ליד הסטראוועס
וממועדוני הנוער בוקעת קול שירה של ארץ-ישראל
ובעלי המלאכה אלה, שחיו על יגיעת כפיהם
אין ! אין ! זו רק תמונת עבר, את כולם
השיגה היד הטמאה ונשאר רק חלל.

בחוזרנו, עברנו את מסילת הברזל
 שבתחנת הרכבת הפיזטרוקובית
 עברו נגד עיניי אותן הרכבות שהובילו פעם חלוצים
 לארץ היעודה ושירה אדירה של התקווה
 הייתה מהדהדת במקום זה.

עכשיו דממת מוות, בית קברות אחד גדול
 ותזרו אותי הרוח, כי עוד מעט ויעלה השחר.

בחוזרני מהמתים הקדושים אל החיים בצער ויגון
 בהפרדי מן הרוח שכה היטיבה אתי
 בהביאני לקבר אבות – כבר עלתה בשמים
 השמש הישראלית במרומים וקול היקום
 כטיפת נחמה לשואה האיומה.

רמת-גן, תש"ד

מקור "על קבר אבות": מתוך ספר הזיכרון לקהילת פיזטריקוב, עמ' 703 ואילך.
 Piotrkow Trybunalski (1965)

אנדרטה לזכר יהודי
 פיזטריקוב טריבונלסקי
 שנספו בשואה, בבית העלמין בחולון.
 האנדרטה עוצבה על ידי יוצא העיירה
 משה ברומברג
 בדמותו של בית הכנסת הראשי
 בפיזטריקוב
 אשר להבות עולות מגג בית-הכנסת.

י. ורמשטיין כצאן לטבח

יום סגריר הוא יום כיפור
מובלים קדושי **יופאף** ההרה
כצאן לטבח ובליבם כיפור
ביודעם שהדרך מובילה היערה.

ואכן לא טעו הקדושים
והלכו בלב מלא חרדה
עד שנצטוו לעמוד עם אתים ומקושים
על-ידי חיות הנאצים בפקודה.

והפקודה הייתה חדה וקצרה
עם האתים לחפור בורות במהרה
ולעמוד צפופים על-יד הבורות
עם הגב לאחור שורות שורות.

וכך להקל על חיות הטרף הנאצים
את הקדושים להרוג בלי מאמצים.
וכהרף עין הועמדו מכונות הירייה
מול עיניהם של קדושי העיירה.

ומיד נשמע מטח יריות,
והקדושים נפלו ישר לבורות.
לבורות אשר חפרו במו ידיהם,
ואין איש היודע את קבריהם.
יזכרכם קרוביכם גם נכדים ונינים.
יהי זכרכם ברוך לנצח נצחים.

מקור "כצאו לטבח": מתוך ספר הזיכרון לקהילת יוזפאץ - Jozefow , עמ' 259.

יהודים מובלים לגיא ההריגה בפונאר- וילנה. צייר: פייבל סגל

מ.ש. בן-מאיר

ליל זוועה

ליל סגריר היה. אחר חצות
סתיו עיוור על פני החלונות גישש,
ניקש באצבעות דומעות.
בחיק כורסה נכנפתי
כרך יתום, בלילה קר
מתרפק על אם חורגת.

מאחוריי, עמוד העששית,
ראשו נטוי כלפי הקיר מולי,
זרע אורו על התמונה.
ובתמונה – דמות יהודי
(יצור ידוע מאת שאגל)
עטוף טלית, עטור תפילין.

נייר מעוך פרשתי לפני,
כתב-יד מוצל מן השואה.
עד ראייה כתבו לדיראון –
זכר לחורבן עיירתי.
מיד ליד, ממחנה למחנה
הוא נתגלגל עד שהגיע לידי.

פרטי-פרטים של סיוטים.
שמות קדושים,
אנשים, נשים וטף.
ובפסוק כתוב לאמור:

"הזקן ר' ישראל חסה בבית-המדרש
ונמצא חלל על סף ארון הקודש
בטליתו הקרועה מורכבת דם
ועינו מנוקרה דבקה ב"של-ראש" - - -

נתערפלה ראייתי.
גרוני נלחץ בצבת.
האזנתי דפיקת לב,
לא ידעתי לב מי –
השלי אם של אותו זקן.

נשאתי עיניי אל התמונה.
ארוכות התבוננתי בדמות היהודי
- אחזתני צמרמורת.
עווית לפתה שפתיי –
ותפתחנה בשצף דברים:

- אי לך, יהודי שב מעוטף ומטוטף !
האין אתה אותו ר' ישראל
מן העיירה שלי,
אשר דמו על טליתו קרש ?
למה זה נחבאת לברוח אל בית-המדרש ?
למה נחבאת ? –

הנה עיניך שקערורות-קמות
ומבטן הקפוא, מבט של גוסס,
מפנה למרחקי עולם אחר.
פניך, מבוקעים ומצוררים,
ניקשים ירעימו סוד.
ופיך השעיר פתוח למחצה,
כמפריח מילה אחרונה.
ידיך, אסורות ברצועותיך,
תלויות כמשותקות נטולות ישע.
וטוטפתך בין עיניך, קודרת וזועמת,
נשמטה ותכס את מצחך החרוש.

לשווא ! לשווא נחבאת בבית-המדרש !

דורש דמים דמך לא דרש - - - -

ודאי זכרת פסוק מפורש:
"כאשר ייסר איש את בנו..."
הִקָּה בָּנִים, הִנָּק טֶף –
הזה מוסר אב ?
הזה מוסר אב ?
ראשי צנח על זרועי.
נים-לא-נים דממתי משומם
ועיניי גלויות לחצאין.
נבלע המלל בתנומת עוועים. –

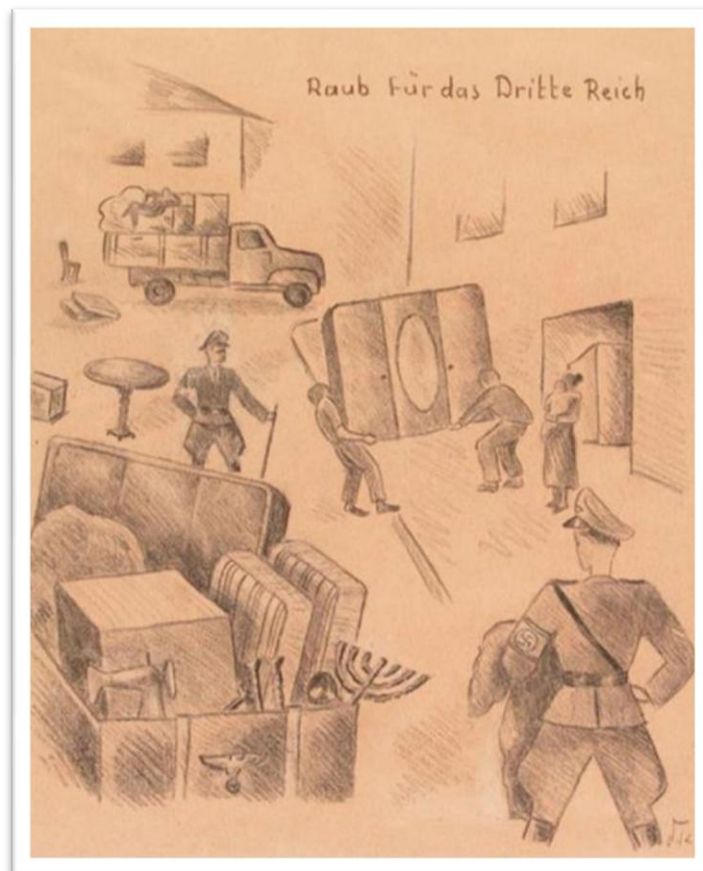
והנה – במסגרתן הוא זע ונע,
היהודי שבתמונה.
הסב פניו נכחי ויד שלח,
ובת קולו, כנהמה רינה,
יוצאת ממרחקים:
- - - מי כאן מאפיל חוכמה
בוער באש זרה
בדעת נבערה.

זורה אמרי תוהו,
מודד מסילות נצח
באמת בשר-ודם,
שוקל חיי עולם
על כפות עפר ואפר ?

צפון סוד הוויתך –
וגורל נשמות תבחן ? !
הן אורחות חומר ממך נסתרו,
אף כי תעלומות רוח.
כושלה משענת בינתך
ופלס הגיונך רמייה.
דמיון אדם מתעתע,
לב חלל, לא אמון בו.

ישראל הזקן אני.
 לא ביקשתי מפלט ביום הרג
 ומפני רודפיי לא נחבאתי.
 הפקדתי רוחי במקום קדוש
 עת קץ בשרי בא לפני.
יתקבל ברצון דין עליון,
יתקדש שמו באהבה.

מקור "ליל זוועה": מתוך ספר הזיכרון לקהילת גאניאנדז, עמ' 718.
 Goniadz

גזילת רכוש יהודי עבור הרייך השלישי
ציירה: אלה ליברמן-שיבר - מארכיון בית לוחמי הגטאות

זלמן דוד

תירגם מיידיש: יונה טופר

רכבות המוות מיאסי

התזכורה אחי

ולדי אם תזכור

את הסופה האכזרית

את צינת המגור ?

התזכרי הוי אימא,

ליבתי יקרה

את הכאב היהודי

את האסון שקרה ?

רוצחים בהמונים,

קלגסים בזוגות,

התעללו ביהודים לפי סימן ואות.

דם נזל ברחובות,

באין אומר הרף והס,

אימים וזדון שולט בכל

נהי והי הושלך ביאסי.

דם נשפך בעיר,

הרג ורצח יהודים,

מפה לפה עובר רחש

הינה הפורעים באים.

תוך רעש תותחים
ומכות האכזר,
מעמיסים אותנו בקרונות
כחיות בר.

אבות ובנים,
טף וזקן,
האם יחזרו הביתה,
האם יראו שוב את הקן ?

תנו לנו טיפת מים,
נדבו נא אוויר – אלוה
חפים ללא עוון בכף
למה התרחשה השואה ?

העולם חרב ושוקע
אנו מוקפים שמיר ושיית
אם כי ממירים בכסף,
לחם עובש פת כזית.

אלוקים, הבט משמים וראה
קולנו אסוף באמתחת
חֶפְזֵי מַהֵר ושלח
עליהם מפלה ניצחת.

אנא אדוניי שמע לתפילתי
והאזינה לקול בכיי,
שעוד אראה את ביתי,
שאחזור בשלום אל נווי.

מקור "רכבות המוות מיאסי": מתוך עדות שנמסרה לארכיון "יד ושם",
חטיבה: 0.76 תיק: 238.

* * * * *

הוצאת גוויות מרכבת המוות מיאסי

"מגילת השמדת יהודי רומניה בשואה", מובא תיאור הפרעות ורכבת המוות שיצאה מיאסי. **משה פורת** מקבוץ שלוחות, שלח אליי מגילה זו כך הוא כותב: המגילה חוברה, כפי הנראה ולפי בדיקות רבות, ע"י **הרב בנימין וילנר ז"ל**, ניצול שואת יהודי רומניה. משום הנימוקים הכמוסים עימו - לא חתם עליה ואף לא סיפר על כך לאיש. הרב המחבר נפטר בבית אבות בחיפה בשנת 1978, בטרם נחשף כמחבר המגילה. עותק מצולם מהמגילה הגיע לידי [משה פורת] מאת ראש האיגוד העולמי לתרבות יהודי רומניה בישראל, הד"ר שלמה ליש - ליבוביץ'. העותק נמצא במצב - קריאה די קשה **ועל כן מצאתי לנכון לשכתבו ולהדפיסו מחדש, ככתבה וכלשונה ללא כל שינוי.**

וכך נכתב ב"מגילת השמדת יהודי רומניה בשואה":

הטרגדיה היהודית הגיעה ברומניה אל קיצה תקפה ומרירותה במעשי הבלהות והבהלות **בסוף חדש יוני 1944 בטבח המחריד בעיר יאסי.**

בשבוע הראשון לכניסתה של רומניה למלחמה שהמיטה גרמניה הפשיסטית על העולם, **פקדו את יאסי פוגרום וטבח שלא היו כמותם עד אז**. יאסי, עיר ואם בישראל הייתה, עיר של בתי מדרש עתיקים עיר של תלמידי חכמים ותיקים, של יראים ושלמים של צדיקים וחסידים, של רבנים ידועי-שם, של סופרים ומלומדים, עיר של רבבות יהודים פשוטים וצנועים החיים על יגיע כפיהם.

מספר הקרבנות, פראות דרכי הרציחה, ממדי החורבן והשוד והעובדה **כי השלטונות עצמם שיתפו פעולה בהרג הרב** – כל אלה מפלים לרעה את הטבח ביאסי מכל השחיטות והחורבנות שבאו על קהילות ישראל בתפוצותיו עד אותו יום.

מבחינה מקומית הטבח ביאסי הינו שיא כל מעשי הזדון והשימצה, הרדיפות והגזרות הרעות שנתחדשו נגד היהודים ברומניה. מבחינה עולמית – הוא פותח את הפרק הטרגי ביותר בדברי ימי עמנו: השואה שעלתה לנו בששה מיליוני נפש.

לעולם לא יוודע מספר חללי השחיטה ביאסי: **שנים עשר אלף כפי שנתקבל על דעתם של רבים מעדי הראיה**, או שמונת אלפים כפי שנתקבל בחקירת שופטי הטבח. אך ידועה יפה כל פרשת ההכנות לקראת פוגרום זה. השלטונות הצבאיים, הרומנים והגרמנים, המשטרה, הבולשת, העיתונות – כולם נתנו יד לגרות את ההמון, להסיט את החיילים, לזיין את ידי המרצחים להפיח שמועות שקר, עלילות-שווא, בדוות ארסיות נגד היהודים. לכל נודע כי היהודים יורים בצבא הגרמני, הם מדריכים את חיל האוויר של הרוסים, הם מגלים לאויב את כל הסודות הצבאיים.

לאחר כמה ניסיונות בזעיר אנפין ביום ה' וביום ו', פרץ הפוגרום בכל עוזו הקטלני והממאיר במוצאי שבת ג' תמוז תש"א. אזעקת שווא אספה אל תוך המרתפים והמקלטים את רוב תושבי העיר והנה הופיע מטוס גרמני והוא זרק רקטה, וזה היה הסימן להתחלת הטבח. במפתיע, מכל קצות העיר נשמעו יריות אקדחים, רובים ומקלעים. משמרות גרמנים, חיילים, שוטרים וסתם בני אדם, יושבי קרנות ושיכורים, אבל גם סוחרים ואף משכילים, חדרו אל המקלטים ואל המרתפים, אל הבתים ואל החנויות, עשו חיפושים, שדדו, היכו ועינו, פצעו והרגו.

לבסוף גרשו החוצה את כל הגברים והרבה מבין הנשים והוליווד אל כמה מקומות ריכוז ובייחוד אל מפקדת המשטרה.

בבוקר יום א', כ"ט ביוני 1941, נמצאו במשטרה כאלפיים איש, ולעת הצהרים הגיע מספרם לששת אלפים. אין לתאר את הביזיונות, את המכות ואת העינויים שפראי אדם שפכו על ראשיהם של הכלואים במרתפי המשטרה ובחצרה. כשליש מהם נפחו את נשמתם במקום מתוך נאקות קורעות לב. היריות בקדקודי הקרבנות היו למשחק ולהתערבות בין פריצי החיות. כל הסגופים והרציחות נעשו לעיני השלטונות ובמעמדם האדיש והפסיבי. כולם עמדו על דמנו במצח נחושה ובקור רוח. אותה שעה נמשכה שפיכת הדמים בכל רובעי העיר, במרתפיה וברחובותיה. אלפי יהודים נהרגו במיתות משונות ואכזריות.

ביום א' בערב הובלו אל תחנת הרכבת כארבעת אלפים וחמש מאות מנימלטי הטבח. שירות – שירות הלכו, ואנשים פצועים, דווים, רצוצים, כושלים, גוססים, ספגו מהלומות ודקירות חרב. רבים נפלו בדרך, מתים או מתים למחצה, והבריונים הרשעים והטמאים מחצו את ראשם במגף רגלם או בכת רובם.

בתחנה נדחפו אלפיים וחמש מאות איש לתוך שלושים ושלושה קרונות. היו עוד שנים עשר קרונות אולם אנשי הצבא ויתרו עליהם וטעמם עמם: היו להם תריסים לאוויר (כי על כן התקנו מלכתחילה להובלת בהמות) ואילו את היהודים יש לכנס בקרונות אטומים לגמרי. רכבת זו עברה מרחק של ארבעים ק"מ בשתיים-עשרה שעות. כל הזמן לא ניתנה אף טיפת מים אחת למעונים בצמא, ואפילו לגוססים.

בטירגול פרומוס הורדו המתים הרבים, וכל הנמצא בקרבת התחנה לא יכול לעמוד בפני הצחנה, חזרו וחתמו את הקרונות והרכבת המשיכה את דרכה עד סקלרשי. מתוך אלפיים וחמש מאות נשארו בחיים והורדו אלף ואחד עשר איש, ואף מהם גוועו רבים בימים הקרובים. **שיירה שנייה בת אלף ותשע מאות ושתיים נפשות יצאה בכוון פודולי אילואיה במרחק עשרים ק"מ בלבד מיאסי.** עד שהם הגיעו לשם נשארו בחיים רק שמונה מאות איש, ואף אלה מטרפים למחצה ללא יכולת לעמד ולדבר, חסרי כח להתאונן או לבכות.

מי יתנה את ייסוריהם וסיגופיהם של המובלים בקרונות התופת הללו. המתים למאותיהם עמדו ונשענו יומם ולילה על שכם אחיהם החיים ששאפו בקרבם את

האוויר המבאיש בצפיפות האימה ובחום המחניק. מי שהתחנן לטיפת מים בשרב הלוחט – קיבל כדור אקדח. מטורפים מחום ומצימאון, יש ורוו את צימאונם בשתן חברם ובמורסת פצעיהם. עשרות שלחו יד בנפשם מאין יכולת לסבל יותר. מראות הזוועה יהיו לדיראון עולם על מצח הפשיזם ועל פניה של האנטישמיות.

טבלת זיכרון לזכר הנסים בבית הקברות ביאסי

איש טרוביץ! אבל, שכול ויתום,

כאן נשימתך עצור, - משנה דממה תידום.

לפניך קברי-האחים על "הגבעה", - באוסטרוז'ץ,
במצולות האיקווא וההסטיר, - בבקתות יער בומרץ.

הפשל ראשך לאחור, קרע עיניך וקרא בחרדת קודש!
העבר במחשבה חלק מיסורי-תופת, מזוועות יום וחודש.

מים הגעגועים הרם קולך ושאג!
על משפחות שהושמדו, - על עם שנהרג.

ואם נשכחו קדושים ושמותיהם נעדרים מדפי ההנצחה,
על לוח ליבנו חרותים הם לנצח, - נפקדים בימי אזכרה.
עמם המחילה
ואיתך הסליחה.

מקור "איש טרוביץ": מתוך ספר הזיכרון לקהילת טרוביץ, עמ' 419.
Targowica
אין שם מחבר השיר.

מ.מוסינגר

רודקי

רודקי – עריסת הילדות מלאת הטוהר

רבת העוני, הקסם והזוהר.

ובעלת הנוף, מלא החן האין-סופי

בארץ זו, רחבת הידיים וברוכת היופי.

דיירה – "עמך" – בתורה ובתלמוד

בסחר ובמלאכה – יומם ולילה טרוד.

קדושים וטהורים – ללא מאבק ומרי

בין שדרי ברזינה הומתו בירי.

יונקים ועוללים – בידי צאצאי עמלק.

ינקום השם דמם זכרם בל ימחק.

מקור "רודקי": מתוך ספר הזיכרון לקהילת רודקי עמ' 251.

רות זלמנוביץ
"מֶן-גּוֹ יִגְרָשׁוּ"

(איוב ל, ה)

שיר על פי ניסיונה של רות זלמנוביץ

**תור ותור
לאין ספור
ועל שכם
סות וכסת
נקודי לחם וללא מטרה
זונחה שִׁירָה
את בית הכנסת.
אם ואב.**

**על יד וגב
תינוקות טוענים
הִבִּילוֹת וסחבות
מזקני האבות
מדדים הקטנים
באין אופן וסוס
והומה הנוגש: "זו!"**

**והשרשרת
המרה והנמהרת
אינה נעצרת
קשיש וילד
רגלם כושלת
הִמָּץ לא יחוס.**

אנה נלכה
עם זה חלכה
שפוף גו – ועל הגב
חרות הקו
מפרגל הזד
ובפאתי המעיל, בזוית
יצהב מגינו של דוד
שם נרקם כשמחה לאיד.

ושפעת קלגסים חמושים
על עדר צאן אובדות נטושים
ונוטרים מימין ומשמאל
ללחוצים בעול
מעינם תתיז התאוה לטרף
ואין מגיד למו, הה, הרף!

הנה יהודי מאלפי נקמטים,
נועץ מבטו בעזובת הבתים
ופוקד על הרים ובקעות:
חידלו מצייר ציורי העד
בילע האדם וצלמו נשחת
חזר העולם לפראות
וענפי האילנות מכפישים
עליהם, מבושה מחרישים –

שור, שם ממול – תיכונה נוראות:
חיתו-אדם תחשוף מלתעות
לשיתן לגרם כרסם ושחוק
בשר ועצמות מנגועי אכזבות...
נעתקו והפכו אבנים הלבבות –
למה ה', תעמוד ברחוק?!

הלכבוד תחשב הצמיחה,
על אדמה בוגדה,
המקיאה העדה,
זו ינקה מחלבה ולשידה,
ורק אותה לבדה
מחיקה הכוזב מדיחה
נתיבות הרציחה.

ואף החמה
ברה ותמה
הגיהה חשכת אדמה
ולא הסתתרה במחבוא החורשה
בצאתנו את בור־שה –
ולא נכלמה...

איכה, הרועה – נאלמת דומיה –
האפסו מפִּיךְ ניחומי תושייה!?
וקרן התרועה לצאנך – הנקבה?
התש כוחה לעודדן בתקווה?
היכן אתם, בנים, אחים –
אחד שלחו מכם – וינחם !...

(מעובד ומתורגם ומפוֹיט מחדש ע"י גדליהו)

מקור "מן גו יגורשו":
מתוך ספר הזיכרון לקהילת בור־שה – Kolozsbborsag, עמ' 433.

ראובן אב

יד ושם לקדושי סוקולי

קולמוס טבלנו בתוך עמק בכא,
לקדושי סוקולי לרשום הנצחה
כל דף בספר מגילת חרדה
על יקרינו, שנכרתו בחרב חדה.

בקהילה חיינו, ביחד בלינו
חדווה ותרעלה מאותו כוס שתינו
שרשרת סבו – הנכד פרזל
המשל הדורות של עם ישראל.

ספסל לימודים משותף חבשנו
באותו ה"חדר" תורה דרשנו
אותו בית מדרש לנו, חוקים וסדרים
אותו בית עלמין ואותם הקברים.

בכבישים ורחובות טיילנו בצוותא
ריבה ועלם, סבא וסבתא
צליל ניגון יהודי של שמחה ועצב
מתחת לחופות שמענו, עם קצב.

לאותן מרבלינקות הובלנו בהמון
לקרונות בקר נדחסנו כצאן
הועדנו למבח, הפכנו לאפר
מגילת אישנו רשומים פה בספר.

היכן את סוקולי, שהיית לנו ערש
נשחקת כעפר ונופת כרס,
איי יהודיך, תינוקות ואבות,
ישישים, חתנים וכלות נאוות ? !

אי דוכני הגמרא, סביבם בקע הדרש
של אברך מתפלל בסוגי המדרש
תפילות ותקוות נשואות לאל עליון
נחנקו, נדומו עם עשן הכיליון.

מקור "יד ושם לקדושי סוקולי": מתוך ספר הזיכרון לקהילת סוקולי, עמ' 14.
Sokoly (1975)

שבתאי אודריז'ינסקי

שירים מגיא ההריגה

נכתבו ביערות פוליסה בתקופת הכיבוש הנאצי

ההריגה הראשונה

צבא ס.ס. משתוללים בשפיכות,
דם היהודי שיחזור מעשי סדום.
זדונות פעולותיהם, רק הרג ורציחות.
מה נורא מעשיהם ואיום.

טסתי, עפתי כמהירות החץ
חרדתי לשלום בני-משפחתי ואהוביי.
אויה, לנפשי הגיע הקץ,
לבני-עירי, מכירי וקרוביי.

במרמה לעבודה גברים סחבו,
מבני עשר, במכות ימריצו.
חולים חלשים ולכת לא אבו
ירו בלעג באכזריות נופצו.

גברים המונים מבני-עשר ועד שיבה,
לטבח מחוץ לעיר הובילום.
בכל מיני עינויים וייסורים באיבה,
והמתים בבורות השליכום.

למיטת חולה, נאצי כחית-טרף צעד,
בדורשו לפתוח את פיהו,
"ארפא אותך לתמיד, לעולמי-עד",
וכדור מאקדחו את לועו פלחהו.

מנדל טבצ'ניק הנהו לפני.
ראשי מסתחרר מעינויי ידיהם.
אפילה עלטוני חשכו אור עיני,
בשברם גולגולתו עם קתי רוביהם.

פיצול מותו נותז לכל עבר
על אורך ורוחב הרחוב.
בכל פינה נידחת קטעי השבר,
גולגולתו וקדקודו לרוב.

והנה לטוס דוהר השוחט קשור בחבל,
נסחב לארץ באבני-נגף בדרך.
הוציא נשמתו בייסורים וסבל,
בשבירת עצמותיו שוק ועל ירך.

מראה זעזוע נוסף, ליבי כאב וגבר,
השמדת משפחות אודריז'ינסקי ופרץ
לתוך מי האגם הריצום עד צוואר
וירן עד חורמה עד קרץ.

לפני דמות חנצ'ה משתקפת פה.
תפשה מהרוצח נשקו בכוח.
ברצותה להציל את אלתר בעלה כה.
וכדור נאצי פיצל לה את המוח.

ומתפלא אנוכי על אברהם האדוק,
כיצד יכול, הוסיף, לנשק אשתו בפרידה,
בעת תפילתן לאל בלהט הדוק,
כי חש, רגעיו האחרונים ברטט ובחרדה.

בידיים מגואלות מדם של ארבע מאות
נטשו ס.ס. את **יאנוב** האומללה.
יללות-נשים וגעיות אימהות,
נשמעה למרחקים מהעיר כולה.

מקור "שירים מגיא ההריגה":
מתוך ספר הזיכרון לקהילת יאנוב על יד פינסק עמ' 369 ואילך.
Janow (Belarus)

117. עומדים: (1) גולדמן; (2) גרבר אלתר; (3) לוין משה וולול; (4) קציקוביץ
 מנחם; (5) ולובלסקי מרדכי. יושבים: (1) רובאקה; (2) ורשבסקי משה; (3) קפלן הרש
 בר; (4) ירחמלביץ; (5) קאט אליעזר; (6) פומרניץ דניאל

ועדת ק.ק.ל ביאנוב,
 מספר הזיכרון לקהילת יאנוב, עמ' 122

הליגה למען ארץ-ישראל העובדת ביאנוב,
 מספר הזיכרון לקהילת יאנוב, עמ' 122

פראדיל שיפפר (פרלמוטר)

חווייה עצובה

כשהרוצח הגרמני כשטף מים
בא אלינו, לא ידע אף אחד,
איך שהוא שלל מאיתנו את כל החיים
ולחינם בראשי הרחובות שחט.

בראש מחשבתם כל הימים
היה איך ביהודי לפגוע,
גטו עשו לנו הקמים
בו מרעב לגווע.

כדי שהרוצח יכיר אותנו
הלבישונו סמרטוטים לבנים,
כך היו לבושים האבות והאימהות שלנו,
ומבושה בערו הפנים.

במחנה גברים חטפו,
ועינום שם בלי כל פת,
עינום והיכום עד שספו
במוות האפל בלאט.

עוד נטויה ידם עלינו,
ואל מיוֹצ'ין רדפו אותנו,
הוכרחנו לעזוב את ביתנו,
אוי ואבוי מה שקרה לנו.

את האימהות מאיתנו הבדילו,
וראינו הכלה כל נכוחה,
לעינינו חצי מיד המיתו.
שתקנו בתדהמה ובנפש בוכה.

רכבת אפלה מהר הגיעה,
מפני מה ולמה מְצָאָנו הבוז?
אימהות על טפיהן לתוכה הביאה.
הרכבת מהר התחילה לזוז.

אחרי הרכבת אנו מביטים רחוק,
עד שאין לנו כבר כוח להביט.
נשמות שם גוועות כעשן נמוג.
בין היקר לנו הגורל לעולם הפריד.

כך נשארנו בדד ומיותמים
ללא אבא-אימא ללא בית
לעבודת-פרך הריצונו בימים.
אין לנו כבר כוח ואין חֵית.

מהרקיע כוכב אחד נפל,
ואת הארץ הוא כל-כך שיחת,
מעל בנות ישראל הכתר ניטל
שכל-כך יפה אותנו קישט.

שְׁעָה נא, אלי, כבר לדמעותינו,
רצה את ייסורינו והצער,
אין אף אחד יאובה לשומענו.
מתי כבר התשועה תפתח את השער?

אך אחרי העבודה מה מתרחש?
גם בנו לירות הרוצח נותן צו.
רוצחיו מצייתים לו ונותנים אש,
ושופכים דם צעיר וחף.

בדמעותיי אפשר היה ל'שחות',
אז אלוקים עזר לי בצערי הרב,
ממות הצילני הרהיב עוז לפדות
בִּדְנֶבֶסְקִי שלקח אותי אליו.

תרגום: מרדכי פריינד

מקור "חוויה עצובה": מתוך ספר הזיכרון לקהילת הורדולה – (1960) Horodlo, עמ' 232.

**משפחה ממתנה בכיכר המשלוחים
לפני שליחתם ברכבת המוות למחנה ההשמדה**

מתוך ספר הזיכרון לקהילת וירא'בניק-סטרכוביץ - Starachowice, עמ' 188.

שבתאי אודריז'ינסקי
ישגבוך שרידי יאנוב
(להירצחו של הפרטין שפסל ברזובסקי)

מה רבה המועקה וגודל הכאב.
היש כמכאובי הדואב בלב?
בשרות כיד ודווי, איד וצער,
מילאו נשמתי תמרורים בצער.

שפסל ברזובסקי הפרטין גיבור חייל,
שהנחית לצוררים הן ביום והן בליל,
נפל בידי מחתרת האוקראינית הנאצית,
בתרו את גופו ואבריו למחצית.

אעלה את מותך ביגון ואחריתך בנכאים.
יהי שמך חרוט בגבורתך לדורות הבאים:
ברצונך העז את הנאצי למחוק ולסלק,
נקמת דם עמנו ולמחוק את זכר עמלק.

הלא אתה הכית את הנאצים בזרוע כוחך,
היית למופת בתוקפך ובאומץ רוחך.
לא אבדו עשתונותיך במוך ובמצוקה,

לא התפארת בשמך פעולות במדרך,
היללך זרים אף לא יהודי במערך..
נמשלת כארי, שהפלת מוראיך לפניך,
איך נשביית וכרעת על כרעיך ופניך?

שיחרת לנקם בעד דם הנטבחים:
הרוגי יאנוב ויתר הנרצחים,
שנשמדו על-ידי הנאצים בל-לסלוח.
נזכור שמך לעד, בלי-לשכוח.

ישגבוך שרידי יאנוב ויתר עם כולו,
שחירפת נפשך מול צר כדוד עם קלעו.
נוריד ראשינו לאבל על מותך האכזרי,
לנצח יעל זכרך לפנינו שנפלת כארי.

.

נכתב ברוסיה בעיר זלטואוסט שנת 1944
לזכר אחינו האהוב שנפל ביערות פוליסה, יום לפני השחרור.

מתוך ספר הזיכרון לקהילת יאנוב על יד פינסק עמ' 377 ואילך.
Janow (Belarus)

מלכה וייסבלום
למות כגיבורים רצינו

הם באים הם באים,
הגסטאפו הארורים
צמרמורת עברה על גופנו
כי אכזרים היו כלפינו.

צעירים היינו, לחיות רצינו
כי רק 19 ו-20 אביבים מלאנו
עוד לא התחלנו לחיות
והרוצחים פסקו לנו סוף.

המון מחשבות קצרות במוחנו
איך להציל את חיינו ונפשנו
ואנחנו כי נמות מחר אחר שנה
אנוכי אמות זאת אדע נאמנה
למות כגיבורים רצינו

מקור "למות כגיבורים רצינו":
מתוך ספר הזיכרון לקהילת וירז'בניק-סטראכוביץ-Starachowice , עמ' 327

אידל טראשצ'אנסקי (מ.ש. בן-מאיר)

בית-הכנסת

על הר ירוק, מובדל מעל הקרח,
נבחר מששת-ימי-בראשית,
תינה כל יהודי הודך-תפארת,
כל יהודי רום יחשוך הגיד:

"ארמון מימי סוביסקי, מלך בפולניה –
בטרם פרוסים, רוסים למדינה פלשו –
קידש אותו, שמוהו למשכן-יה
אבי-אבי-הסב, מאז קדש הוא..."

משחר ילדותי אתה בחלומי מופיע
בית-מקדש-מעט, צחור, טהור,
כולו אומר שלום, שלוה מביע,
בו לשכינה נווה, בו לקדושה מדור.

ממערבולת זמנים רוחי עת יעכר,
מרה-שחורה עלי כנפיה כי תניף, -
איתי אשף-החלומות להר אז יאבר, -
אָטָה עֵינִי, אֲזֹנִי-אֲרָאָה אֶקְשִׁיב...

אראה מנורות-ברק שם יזרחו, -
מהבהבים נרות בשני הקמרונים...
אני מקשיב: תפילות שם ישתפכו
עם צוויץ הציפורים, ימריאו למרומים.

אראה הטליתות מתנועעות ברתת,
רבי גדליה על הדוכן כפיו מגביה - - -
אשמע קול שופרו של קופל המלמד - - -
ולחנו של מאיר בונדר הכתלים מבקיע...
- - -

אנחת ראש-השנה, "אמן" של מועדים - - -
קשקוש הרעשן - - - לגומה מיין-קידוש טעים - - -
ביום שמחת-תורה אותך בשם פוקדים.
לאור ירח בתפילה מתים מתנועעים - - -

אראה "נרות הנשמות" עם נעילה תמים,
מתוך עזרת-נשים קול-בכי אחרון מגיע - - -
כשקולות הקדישים כבר נדמים
אז מילר, ובידו צינור-כיבוי, מופיע...

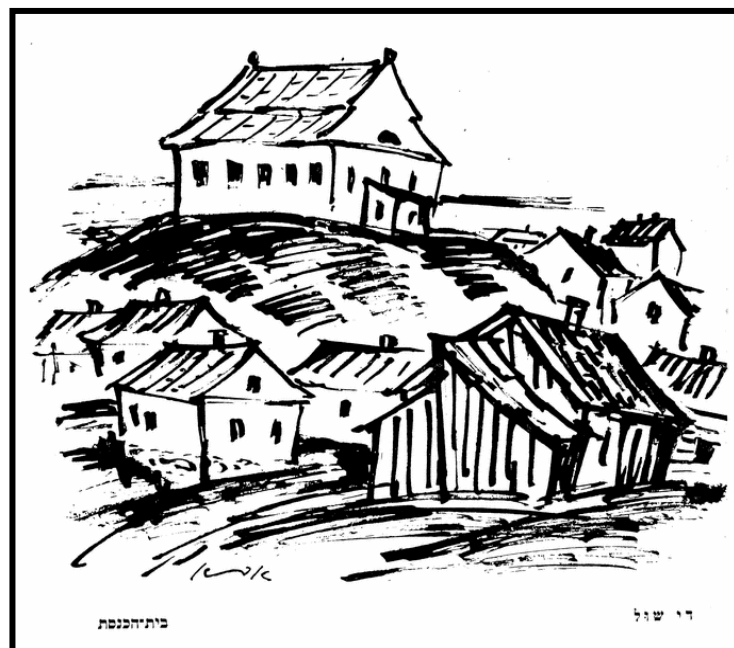
*

הה, לחורבה היה זה בית-הכנסת !
הרס רשע עולם של ילדותי עד תום !
מר השכינה בוכה, למסתרים נכנסת,
ומלאכי-שלום פניהם כיסו ודום
יבכו עימה...

אבל אני בכות לא אוכלה, -
הן עולמות חרבו במלוא תבל!
הה, בית-כנסתי, תפארת כה הוללה,
אסתיר אותך תוך לבבי אילם-אבל.

עברית: אל"ף

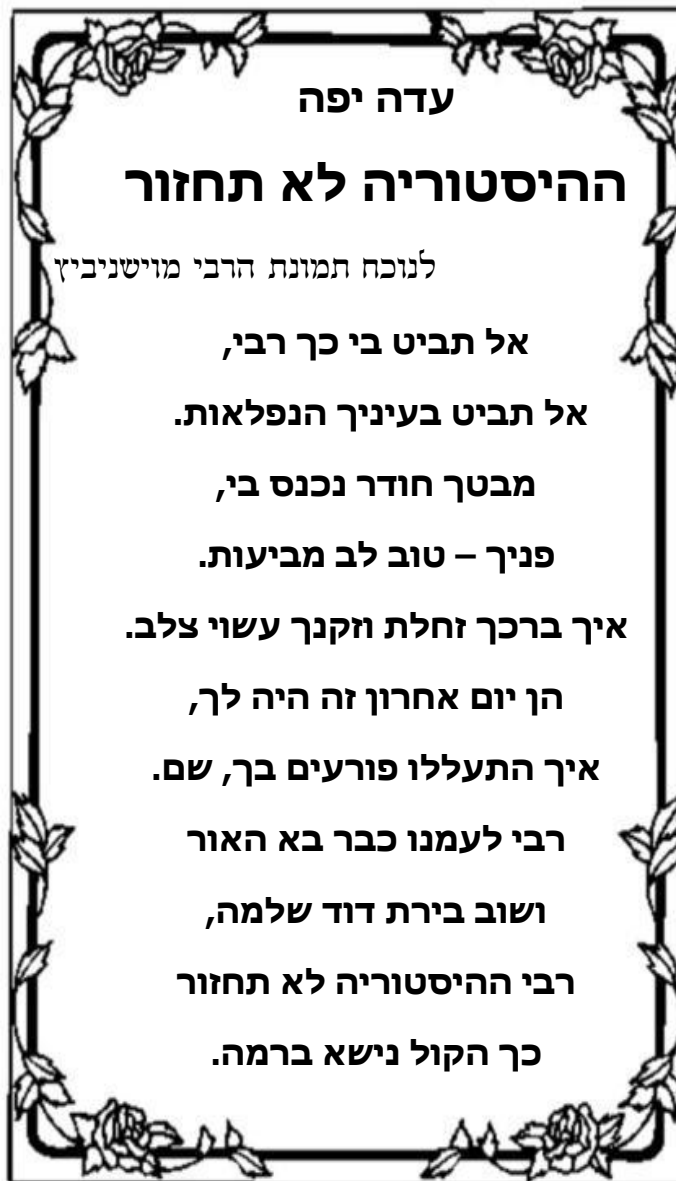
מקור "בית-הכנסת": מתוך ספר הזיכרון לקהילת גאניאנדז, מעמוד 727 ואילך.
Goniadz

**ציור בית הכנסת שהיה בגאניאנדז
וצויר ע"י אחד מהניצולים של הקהילה**

הרב ר' מאיר נחום יינגרלייב - רבה האחרון של וישניביץ

מתוך ספר הזיכרון לקהילת וישנביץ, עמ' 51. [Vishnevets]

שמחה לביא (לעקאר) עם סתימת הגולל

ארבע אותיות הבזיקו במוחי היום
ומבלי-משים עברתי לעולם אחר,
רחוק-רחוק וקרוב-קרוב,
עולם שהרטיט את כל רמ"ח איברי והעלה ריחות ומראות,
נופים ודמויות, שרק בחלום הלילה ראיתם ובימי ילדוטי
משכבר הימים, בטרם הודלק עולם בלהבות השטן.

ארבע אותיות **רטנה** ניצבו חיות מול עיני-רוחי
על כנפיהן חזרתי אלייך, רטנה עיירתי
ואני נושם שוב את ריחיך והווייתך:
טובל במימי הפריפיט, מהלך ברחוב הולנקי,
מזין עיניי בערוגות ממיטב הזנים
כרי-דשא וביצות, טחנות-רוח ועסקי-רוח,
בתים מטים לנפול, פירות קמלים לאחר שלכת,
חנויות סדקית ונשים שחוחות על מפתניהן,
מצפות לקונה שיבוא, כבשירו של ליסין,
כל העולם ילדות שלי – השתרע מול עיניי.

והנה אני שוב ניצב בין חסידי קרלין
 ב"שטיבל" של סטולין עם אבי ר' אשר
 ועם סבי ר' שלמה אהרון, נרם מאיר יאיר –
 עטוף טלית וחגור אבנט כמוהם,
 וכמוהם מתפשט מן הגשמיות וב"איתערותא דליעלא"
 מעפיל למרומים באכסטאזה עילאית ועל כנפי
 ניגון קרלינאי "יה אכסף", שהיה מעיו המנון
 של חסידי קארלין מאז ימי ר' אהרון הגדול.

מקור "עם סתימת הגולל": מספר הזיכרון לקהילת רטנה - Ratn , עמ' 243.

אנדרטה לזכר יהודי רטנה שנספו בשואה, בבית העלמין בחולון

זאב גרבו

רטנה

רטנה, עיירת הולדתי,
אני רואה אותך
בלילות נדודי-שינה
ובסיוטי חלומות:
שניים-שלושה רחובות,
שוק, שני גשרים
ונהר סביבך כחגורה,
שני בתי-עלמין,

ים של דמעות וכאב,

שבעה בתי-כנסת,
אלפי תחינות ותפילות,
ונוער כמהה לציון.

אני נודד בין חורבותייך,
כול ימי חיי
נע ונד בדרך לצופליק,
רידז-ספונצ'יק
וגבעת פרוכוד.

אוסף אני אבק-רגליכם
מדרככם האחרונה,

ונושא אותו על כתפיי

כמצבה.

אוסף כול טיפה מדמכם
הקדוש
הגועש בי ואינו מרפה,
אוסף זעקותיכם האחרונות
שנקטעו כקללה,
ואיני יודע על מי להטילן,
על אדם או על אלוקים.

מקור "רטנה" מספר הזיכרון לקהילת רטנה - Ratn , עמ' 243.

**" הטלאי הצהוב" אותו נשאו היהודים על בגדיהם
בגטאות, בערים, ובעיירות.**

שבתאי אודריז'נסקי

התופת

הסוף, לילה, הוצת הגטו.
באש לווהטת הובער על בתיו.
תמרות להבה בעלטה,
לפתה כבזק את ארבע פינותיו.

לפניי תשתקף דמות מחרידה:
פריידל נחרכת בעליית הגג,
מכאב, ידיה קמוצות לצידה.
צחקו הנאצים עליה בלעג.

התלבתה האש הוֹאָרוּ השחקים,
תופת גיהינום אין מנוס ואין.
שמחו הנאצים הבחינו למרחקים,
כול יהודי מסתתר נראה לעין.

ומה עיניי תחזנה אהרון-יעקב חותני,
פצוע מסוכן מכדורי האש.
השבץ אחזני תש כוחי ואוני,
בזרקו אותו הנאצים לתוך כבשן האש.

ותמרות העשן פשטו במחבואים,
מבלי צאת מהמוצא מחוץ לאש,
נחנקו ונחרכו בסבלי-נכאים,
ואלו שניסו, מהאש להגלש.

וחותנתי חנה-שרה תחת אוסף העצים
בראותי בוערת ליבי נטרף.
התלקחה מרימוני תבערה מתפוצצים,
במכאובי-גיהנום גופה נשרף.

ונורא הייסורים ללא תיאור ודמיון
כי יעצם ויגבר הכאב.
שוועתם אנקתם שמעתי באין און
תקפוני מעקה ומדווה בלב.

כי ראות עיניי משה-ניסן במחבואים,
עם משפחתו בין כפולי הקיר,
מתפלצים בייסורים בעינויים נוראים
אחוזי שלהבות סביב משכן הדיר.

הוי אבי ואימי! מה רב אוהבכם.
נקפא דמי בעורקיי, נפשי יוצאת
בתארי לפניי עינויי גסיסתכם.
מאובן ליבי בקרבי ונדמה למת.

מרים אשתי, רבה אהבתי אלייך.
למה זה אל יסרני עד כה,
לחיות על פני תבל ערירי בלעדייך
ולחזות עוד הזוועות אי שם ופה.

אני בעלך רואה זעם אברתו.
מעיי חמרמרו נהפך ליבי בתוכי,
בהתעולל בכ הנאצי במהלומתו
חשכו מאור-עיניי ונדכה אנוכי.

את הינך ניצבת מול עיניי ואראך,
לא! בלתי יכולת לך, מיתה כזאת מאל.
בעוצמי עיניי, דמותך לפניי וחיוכך.
אוי לי! לשואה כזאת מי פילל.

דווי ליבי לנפשך גיטל אחותי,
בנפץ הנאצי ראש עוללך בקיר.
ראות מדהמה זו, כנטל הכרתי,
כולי מדוכדך וליבי מריר.

אין דמיון ושוויון לאותה אהבה,
בכאב מוות חבקת עוללך ובמתיקה.
את אם מריבוא ואימא מרבבה,
גוועת בייסורים במתנת בנך נשיקה.

צר לי עליך גיסי מאיר.
תלשת שיער ראשך מחמת דיכאון.
באין אשתך וילדיך נשארת כשעיר.
קפצת לאש מטרופ ושיגעון.

אסתר בת דודי נדהמתי ממראיך,
בזרוק הנאצי עוללך למעל,
כיוון נשקו בו, מבלי חת לעינייך,
ופיצל את גופו הרך והדל.

בהתעולל בכך הרוצח גיטל דודנית,
כאב ליבי בקרבי עד לזעזוע.
מכאב ומצער מרה בכיתי
ברמסו בכוחו את גופך השסוע.

בשארית כוחותיי התאפקתי מהמראה,
עינויי ייסוריך עזריאל השוטר.
בתרו אברייך לגזרים, שתראה
מקום הנחבאים בגטו, אתה הנוטר.

שבתאי דודני, מיתתך מה איום
מצאת מחבוא בין כותלי הבאר מתחת.
נוֹרִית, נפצעת, נדחפת לתהום,
גוועת מהרג וטביעה ביחד.

ובך פייגה-רבקה, מה קלטו והתעוללו.
כי נמלטת? נתפסת בידי רוצח ברברי
את ילדך לעינייך רטשו, קטלו
ואחריתך מוות איום ואכזרי.

והאם זהו הרב הגאון שהנאצים מעללים בו?
כן! זהו קלסתר פניו, עטוף טלית לפניי,
מפרכס בעינויים, ומה שעוללו בו?
הזדעזעתי, מעינויו, וכהו לי עיניי.

ממראה הזוועות לפתי את ראשי,
אללי לי מהמראה, עיניי נואשו.
נתאכזבתי מאֵל, בבני אדם אין ישעי.
צמרמורת אחזתני ושיניי נקשו.

נאצי מגואל, בדם נקי עליך!
אל תדמה בנפשך שהכול יישכח.
מורא וחתה ירדפו כול חייר,
תראם באימה וחיל לנוכח.

היהודים ההרוגים שנטרפה דעתן,
הילדים שנמחצו והרב שעונה.
תגבר עליך אנקתם וזעקתם,
תגבר בעוז עד אוזניך תתפקענה.

לפי צו הס.ס הקורבנות מהתבערה הוציאן,
כאלף, על חמישים עגלות הובילום.
אברים מפוחמים ועצמות הסיעו,
ובבורות רוצק בערימות הטילום.

ושארית יתר הנשרפים שלא גילן,
התגלגלו חרוכים, ממעל תופת החורבן.
ומרשעת הגויים אף דמעה הזילו,
בחטטתם באפר למצוא מטמון.

מתוך ספר הזיכרון לקהילת יאנוב על יד פינסק עמ' 371 ואילך.
Janow (Belarus)

ראובן רברמן

זעקת הנקם

אתמול עוד פגשתיה בגטו, מאחורי התיל,
בחירוק, בנשימה רסוקה ערכנו בנפשנו סקר
וכבר נתפזרו הלחישות סביב אותה חזית וחייל
לא עוד זכר לעם סובל ומסביב שולט חשקר.

ונישא עינינו היערה, אל עובי החורש
אל סיבויים ורודים, בצל אילן רם ועבה-שורש
לא עוד בזבים מנקרי עיניים, לא עוד תלייני ס.ם.
את עושרנו נחפש בשולי הפרדס.

עזרו לי, עצי היער, שומרי הליל והיום
לעולם לא ירד תבל אל בור שחת,
ונוכח פזיזות-צעד ופחד פתאום
העירו האמת הרדומה כל עוד שמש זורחת.

הזכורים לכם טרטורי גלגלים ואותו "מטען חי",
שנשם ונשף בדרכו האחרונה לעבר הגיא ?
ואת שריקת הקטרים ויללות הילדים –
איכה מפלצות הגסטאפו שיסעום לגזרים ? !

והרדיפה המסתורית בשמונה באב
של יהודים צעירים וסבים מכל עבר
גוש סומר ומחריש, מעורפו דם זב,
קול ברזל יורק אש לתוך הקבר.

והיכן אותו נוער עליז ותוסס,
דמויות יקרות שחתחלכו בתוכנו ?
הללו, שהרימו המרד על נם
ואת, שלחמת – כאחד מבנינו...

ואם בימי נעורי – חמדת ימי
חייתי מפליג לתוך שלוותך הנחרת
לא עוד אבקרך, לעולם לא אשים פעמי,
לגל – עד עירי ועזוב ללא משמרת...

כי ביתי נהרס שם, על חיבור הנחרות,
את יקירי סחטו ובכחש אכזרי סיבכוני,
וכי מי לי ומה לי, פרט לאשפות,
בתיה של טרוביין יזכרוני...

ונידם הכול. גאונים, רבנים וסתם יהודים חריפי מוח,
שידעו לייעין ולפתור בעיות – ללא שימוש בכוח...
ואותן אלמנות רצוצות, שנפלו מרומות ומכורות
בידי עם מתרפס ומלשין ורקוב עד היסוד.

ותיפול דומייה, וחדה ממרחק יתגלגל
מגבעת הרומנסים אל קצות עם ותבל.
ואתכם לא ישכח – ממריצי ההרג,
חלאת עמים, נחותי הדרג.

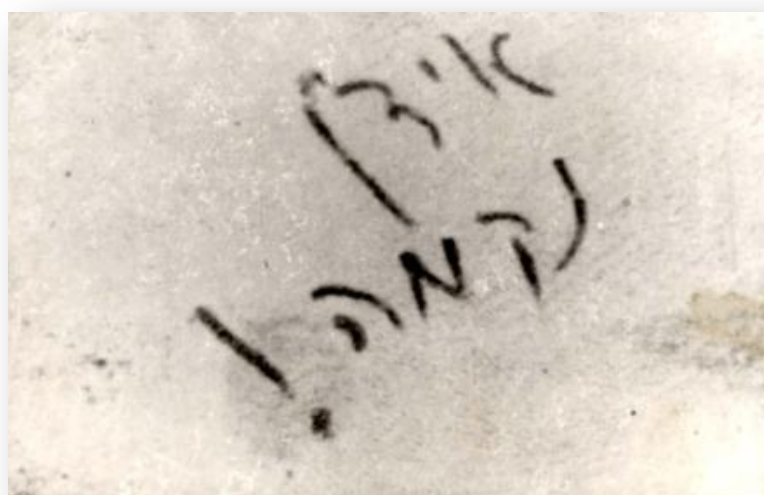
אתם שסגרתם את מעגל הצייד,
לא ריחמתם על ילד, לא פסחתם על בית
דבקים לפשע מאז ומתמיד

ואנו, שרידי האומה, שלעולם אינה נכנעת,
בידינו הפקידו גוף ורוח,
נתבע את הדין – תמורה בלתי נמנעת,
על מרחצי דמים, שביצעו לפי לוח...

כי השתיקה לא עוד תבוא חזרה,
 לדם הזועק לא תהיה אז כפרה...
 נכשיר את העץ והחבל, בכפר ובעיר,
 ובבוא יום הדין – ישלמו המחיר !

לא ישקוט העולם, ולא יחריש הרקיע
 על דורות שקמו וגזעו ללא נייע –
 יימחה כל זכר ועד אחרון הפושעים,
 רצונם האחרון של מיליוני קדושים.

מקור "זעקת הנקם": מתוך ספר הזיכרון לקהילת טרוביץ, עמ' 26 ואילך.
 Targowica

יהודי שנרצח ע"י ליטאים יחד עם משפחתו.
 כששכב גוסס, כתב בדמו ברצפת המטבח: "אידיש נקמה!" - "יהודים נקמו!"
 קובנה, ליטא, יוני 1941.

**כרות פרסומת הקוראות להתגייס לבריגאדה היהודית
ששמה היה גם חי"ל = חטיבה יהודית לוחמת**

בביטאון "שמירת זיכרון השואה" גיליון 42: "פעולות נקם בגרמנים"⁶

כתבתי בדברי המבוא את הדברים הבאים:

במשך השנים שבהם אני עוסק בחקר השואה, עיינתי במאות עדויות מגיא ההריגה. מתוך קריאת העדויות עולה, שרבים מכותבי העדויות ביקשו לנקום בגרמנים. לא רק השרידים ביקשו נקמה. השרידים מביאים גם את זעקתם של הנרצחים, שביקשו שני דברים לפני שנרצחו: שייזכרו אותם וינקמו בגרמנים.

**על קיר בית הכנסת הישן בקובל שבפולין. נמצא על אחד הקירות שלא
ניזוקו בדליקה כתובות חקוקות:**

"... רעד עובר בגוף. הנה הולכים רוצחינו, לבושים... ידיהם המלוכלכות מכוסות כפפות לבנות. הם דוחפים אותנו זוגות זוגות... אחים ואחיות רחמניים.. הוי, כמה קשה להיפרד מן העולם היפה לנצח... אל ישכח לעולם זה אשר יזכה להישאר בחיים... אחים ואחיות יהודיים, ברחובנו היהודי החף מפשע – **נקמו את נקמתנו מן הרוצחים**".

על החתום: עלסטער דוד - 15.9.42 .

⁶ ניתן לעיין בביטאון באתר האינטרנט של המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ:
www.shoa.org.il

"**ראובן אטלס**, דע כי כאן נספו אשתך גינה ובנך אימוש. ילדנו מירר בבכי. הוא לא רצה למות. **צא למלחמה ונקום נקמת דם אשתך וילדך יחידך**. אנו מתים על לא עוול בכפנו".

גינה אטלס

הרב לאו כותב בספרו "אל תשלח את ידך אל הנער הזה", שכאשר חזר למחנה בוכנוואלד הוא מצא על אחד הקירות במחנה את המילה: "**נקמע**".

שריד לוי אריה, במבוא לפרק קבוצת "הנקם" של הפרטיזנים בספרו: "במבחו הענות והפדות", הוצאת מורשת, בית-עדות ע"ש מרדכי אנילביץ, **מביא ציטוטים נוספים:**

"נזדמן לידי שיר של נערה צעירה צציליה אהרנקרנץ הנותן ביטוי תמים ועז לרחשי לבם של צעירים רבים שעברו את השואה. הנה שורות אחדות מהשיר:

נקמה! נקמה! – קוראים כולנו,

כי עוולה גדולה נעשתה לנו.

חפצים אנו לנקום בשונאינו

ולתת להם מפצעינו.

האם יתקן זה את המכאוב?

לא, הוא רק יקטין וקצת ישטוף,

כי כל עוד עין שלנו פתוחה לא ידע לבנו השבור מנוחה.

שיר תמים זה המסתיים בקריאה ציונית נלהבת "ללחום עכשיו ותמיד", כי תפקידנו הוא לבנות ו"לעשות לעתיד", משקף את שני הצווים שהיו חרותים על לבם של רבים משרידי השואה, **שבתום המלחמה הרגישו כי יש רק טעם אחד להישארותם בחיים – לנקום בגרמנים ולגמול להם על הרצח האכזרי שלא היה כדוגמתו בתולדות העמים.**

נקמה! – זו הייתה צוואת הקרבנות לפני מותם. **נקמה!** – זעקו הקרבנות על עברי-פי פחת בגטאות ההריגה. **נקמה!** – זו הייתה המילה האחרונה שרבים כתבו בדם לבם בטרם הוצאו להורג על קירות בתי-כנסת ומחנות

ריכוז. נקמה! – לא רק במבצעי הפשעים אלא בעם הגרמני כולו, שבתוכו גדלו ומתוכו יצאו מבצעי ההשמדה."

על הקיר בבית-הכנסת בקובל **רשם יהודה שכטר** לפני שהוא וכל האחרים שרוכזו שם והוצאו להורג: **"דם טהור יישפך בעוד שעה של צעירי עמנו, דם נקי כמו הכינרת. אנו דורשים נקמה, נקמה אכזרית."**

ישראל פיינשטיין כתב: **"שהדם היהודי הטהור יטביע את הגרמנים, נקמה! נקמה!"**

אופיינית בתוכנה היא הכתובת שנשרטה בציפורניים: **"מוניק (פולישוק) היקר! נקום נקמת דם אביך, אחיך ואחותך, אשר נפלו מידי מרצחים. זכור שזאת צריכה להיות מטרתך בחיים!"**

ג. **ביל, מנהלו הוותיק של בית-הספר ציש"א בקוברין**, מסיים את סיפורו המזעזע על חיסול יהודי עירו **במילים אלו:** "מי יודע להעריך את רוח הקדושה של לחישתם הקדושה והאחרונה, את הווידוי של עדת היהודים טהורה המובלה למוות כעונש על היותם יהודים. **יתגדל ויתקדש שמם וזכרם לנצח נצחים. לא יפוג ולא ירווה צימאון הנקמה... זכור את אשר עשה לך עמלק הגרמני. לקלון-נצח ולדיראון-עולם תהיה, עם הטבטנים המרצח! ארוך תהיה ושמך יימחה לנצח ממשפחת העמים. לזוועה ושימצה תהיה לעולמי-עד."**

כזאת היא צוואתם של **צפורה בירמן**, פעילה מרכזית בתנועת דרור וחברת קיבוץ "תל-חי" בביאליסטוק:

"בזה אני פונה אליכם, חברים, כאשר אתם שם: **עליכם מוטלת החובה הגמורה לנקום את נקמתנו** אל ישקוט שום אדם מכם, אל יישן את שנתו ואל ימצא מנוחה ביום, כשם שאנו כך בצל המוות, כך חיו אתם באור הנקמה לדם השפוך. ארוך קורא דברים אלה, שדי לו באנחה וחוזר אחריה לעבודה היומיומית, ארוך אדם שדי לו בדמעות שיזיל ובבכי שיבכה את נשמותינו – **אנו קוראים אתכם לנקמה – נקמה בלי רחמנות, בלא רגשות, בלא דברים על גרמנים "טובים". לגרמני טוב – מיתה קלה.**

הוא יומת אחרון, כשם שהם הבטיחו ליהודי הטוב שלהם, "בך יירו לאחרונה". זוהי דרישת כולנו... לא ינוחו בשלום עצמותינו המרוסקות בכל פינות אירופה. לא ישקוט האפר המפוזר של המשרפות עד אשר נקום תנקמו. זכרו וקיימו את רצוננו ואת חובתכם".

* * * * *

היו גם מעשי נקמה סמליים. רבים מהניצולים ראו בהישרדותם ובהקמת משפחה מחדש - מעשה נקמה בגרמנים.

שרונה בלום כותבת בספרה: **A:13440**, עמ' 33:

"אתנקם בכם על כך! זו תהיה נקמה גדולה לאין שיעור. אשאר בחיים!"

אחר הוספתי בקול רם: שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד! היחיד והמייוחד. המזין את החיים ברחמיו וסומך את הנופלים, רופא חולים ומתיר אסורים, המקים אמונתו לישני עפר ומאחה אותם אליו..."

תחושת הנקמה באה גם לידי ביטוי באופן שונה ע"י שרידי השואה שהתגייסו לפלמ"ח ולצה"ל. הנה סיפורו של **בני וירצבורג**, שנולד בגרמניה, עבר את פרעות "ליל הבדולח" בגרמניה, שולח לאושוויץ, שהה במחנה מלך וצעד בצעדת המוות למחנה מאוטהאוזן. שרד את השואה. עלה לארץ ב-1945 והגיע לקיבוץ עין השלושה. הוא כתב את זיכרונותיו בספר: "מגיא ההריגה לשער הגיא". לאחר ששמע את דבריהם של בני מהרש"ק, ומפקדי פלמ"ח בחדר האוכל של הקיבוץ על מבצעי ההעפלה והמאבק למען הקמת המדינה והצורך בלוחמים נוספים **הוא כותב בספרו⁷:**

"אמנם כבר עברנו בחיינו את שבעת מדורי הגיהנום, והיינו רוצים בחיים שלווים בביתנו החדש, אך אותו לילה, בחדר האוכל, כשראינו לפנינו את כל אותם חברי המשק, שהכרנום מקודם כעובדים בענפי המשק השונים, כמגישי ארוחות, אבל על היותם מפקדים ואנשי מלחמה לא ידענו ולא כלום – **אותה שעה גמלה בלבנו ההחלטה להצטרף, להימנות על הלוחמים! ואפשר דווקא משום שלא ניתן לנו להילחם במרצחינו במחנות אושוויץ. מטהאוזן ומלך, דווקא משום שמולדתנו החדשה גם כן אין מניחים לנו – רצינו להיות**

⁷ וירצברג בני: **מגיא ההריגה לשער הגיא**, עמ' 186.

שותפים ללוחמים העבריים שעמדו כאן לפנינו, לוחמים בכל מאודנו, מהר ככל האפשר.

תוך כמה ימים עמדנו כמה חברים בחדר נסתר וחשוך למחצה, באחת מפינות הקיבוץ, ואחד החברים השביע אותנו שבועת אמונים ל"הגנה", למול אקדח ותנ"ך מונחים כרוכים על שולחן מכוסה שמיכת צמר צבאית. היה זה חבר הקיבוץ פלטיאל. כשעמד מאחרי השולחן עם התנ"ך והאקדח, בחדר המסתורי שבירכתי ה'גבעה', לא היה זה אותו פלטיאל, חבר משק, שנאם בערב בחדר האוכל. כאן עמדה לפנינו דמות של מפקד, בעל מבט נמרץ, תקיף ארשת, עז וחודר, כמי שאינו יודע פשרה. כאן הוא לא נאם, לא אמר מילה מיותרת. אחד אחד נכנסנו בעד הדלת אפופת המסתורין, התייצבנו אצל השולחן, וכשיד ימין מונחת על קת האקדח ועל התנ"ך ויד שמאל מורמת אל-על, חזרנו אחריו על המלים הספורות שנאמרו בקול עמוק ובוטח: "נשבע אני שבועת אמונים להגנה ולנשק ומוכן להקריב את חיי למען ארץ ישראל: הנני מוכן לפקודה".

בשניות הספורות שעמדתי דום לפני פלטיאל וידי על קת האקדח – שניות חרדה הרבה, כשעמדתי לפני מפקדים נאציים, שחיי היו הפקר בעיניהם. הם היו חמושים; ידי, אז, היו ריקות... לפיכך הרגשתי כי אין אני נשבע אמונים רק להגנה, אלא נשבע כמה שבועות אחרות: **שבועת נקמה לדם הורי הנרצחים וקרובי המורעלים; **שבועה לנקום כבוד עמי המושפל; שבועה לנקום דמם של יהודים**, שנפחו נשמותיהם במשרפות ושעלו בעשן, מתוך ארובות "העבודה משחררת" הנאצית...**

...ואז, זו הפעם הראשונה, הרגשתי כי לא שגיתי בזה שנאבקתי ונשארתי בחיים; כדאי וכדאי היה להישאר בחיים אפילו למול אבא המתבוסס בדמו, ובלבד להגיע ליום זה. ויצאתי, ואחרי נכנס חבר אחר. חשתי כאילו זה עתה רק הנני נער שהגיע למצוות – בוגר, בעל אחריות לאומית, אשר אשאנה עמי בגאון ובהתרוממות הרוח בכל אשר אלך.

* * * * *

הנקמה הגדולה ביותר, הייתה הקמתה של מדינת היהודים היא מדינת ישראל. עובדה זו, הוכיחה קבל עם ועולם, הגרמנים ועוזריהם לא הצליחו במשימתם – לא הצליחו להשמיד את העם היהודי.

משלחות בני הנוער, צה"ל [עדים במדים] ומבוגרים לפולין מבטאות גם את נקמת העם היהודי. המשלחות מגיעות לגיאיות ההריגה ולמחנות ההשמדה כשדגל ישראל מורם, וחברי המשלחות אומרים: אנחנו כאן, במקום שרציתם להשמיד את עמנו. אנו מודיעים לעם הגרמני ולעולם כולו, לא הצלחתם במשימתכם. למרות האסון הכבד שפקד אותנו. הוקמה מדינה יהודית עצמאית. יש לנו מדינה משלנו. יש לנו את היכולת להגן על עצמינו. דם יהודי לא יהיה הפקר.

* * * * *

**לוחמי גטו וילנה שחלקם הצטרפו לקבוצת הנקם.
(אבא קובנר עומד במרכז, ויטקה קמפנר ניצבת מימין, יצחק (פשה)
אבידב כורע ובידיו מקלע)**

יהודית גולן (רוזנוקס)

הכאב שבלב

חלפו עברו שנים עשרים,
אך ליבי הבן לא יוכל:
כיצד עמדו על דמנו עמים,
עת עמי בכל פה נאכל...

לא אוכל לשכוח, לעולם, לעולם,
מעשי הזוועה, רצח עם.
לא אדע שלוח, לא אדע מנוח,
לא אוכל, לא אוכל לשכוח.

לא יסורו לרגע מעיניי המראות,
אימי הלילות והימים:
אחיי המובלים אלי משרפות,
עולים לעקדה כשה תמים.

היש נקם ושילם לזה הדם ?
היש צרי לליבי הדווי ?
בתוכי הכאב עד עולם יאדם,
אתלבט בעולם בלהות כשבוי.

מקור "הכאב שבלב": מתוך ספר הזיכרון לקהילת דובוז'ין-גולוב, עמ' 129.
Dobrzyn (1969)

אברהם קרמר נקמת – מה

אחרי "טיול" של שעות בטנקים כבדים,
עייפנו מרדוף אחרי הגרמנים הבורחים.
ניתנה הפקודה: עצור! עמוד!
מלא החסר! התכונן להכות!

יערות מסביב. חרבו, נכרתו על-ידי הנסוגים
על כל שביל גדעים של עצים וגמדים.
אין קול ואין עונה. רק צפצוף ציפורים
ולעיתים קרובות שריקת כדורים.

טנקיסטים יושבים בצוותא וסועדים,
מתווכחים, מבררים, איזה יינקטו הצעדים...
חלפה המנוחה הקצרה בין רגע,
האות ניתן: למקומות! אף הגה!

הטנקים עומדים מוכנים במקומם.
הקצינים לבסוף מסרו פקודתם.
אך אות התחלה טרם בא.
הלב מתרגש, הלב נע...

סגורים ומסוגרים בטנק מבפנים
אני ושמואל יושבים פנים אל פנים
שקט ודממה שוררים מסביב,
אך בינינו ויכוח עד ריב.
בשביל מה ועל מה נקריבה חיינו
האם לא שמעת אתמול השמועות
שואלני שמואל בעיניים דומעות –
על רצח אחים יהודים "במולדתנו"?

האם לא שמעת אתמול כינויים
"אבראשא", "שרהצ'קי" מפי הרוסים?
ובהתחלת הקרב הבטוח הינך
שלא יהרגוך "החבר" מאחוריך?

גם לא שמעת מפי יהודים
על גויים איתם התהלכו עשרות שנים,
על אוהדינו, חברינו האוקראינים
איך בשעת הכושר שחטום בסכינים?

מדוע אינך עונה חברי הטוב?
הן מיד יתחיל להרעים התוף
בטרם יינתן אות זה להתקפה
רצוני לשמוע ממך תשובה.

אך טרם הספיק עוד שמואל לגמור
הורם הדגל – הדלק המוטור
רק עשרה רגעים נשארו מעתה
לרעימת התוף – התחלת ההתקפה.

רעש, דפיקות. התכוננות לכיוון.
ברדיו מוסרים: היכון! היכון!
עיניי נשואות יש למטרה
מתאמץ להפיח בשמואל הכרה.

הלב מתאבן, הגוף מתכווץ
בעוד רגעים צריך להתפרץ
אך יש לענות לשמואל דברים,
לעודדו ולחזקו לרגעים הנוראים.

מה שלומך? שואל באלחוט יהודי לודז'אי,

הנמצא מימיני. הוא קצין יהודי.

ליבי מנבא לי קשות ורעות,

אולי לא נזכה יותר להתראות...

תזכור חביבי את חירוף הנפשות

של יהודים לוחמים בשורות ראשונות.

מי ייתן וזכית לנקום ולחיות

ולספר לנשאים בארץ האבות...

למסור לאחים הרחוקים, הקרובים,

על קרבות רבים במקומות זרים,

על הדם הנשפך בשדות נוכרים

והכול, והכול, כדי לנקום באויבים.

לא על "קידוש השם" אנו רוצים ליפול

לא בעד עמים זרים ללחום ולפעול

לא להחניף ולהיחנף בעיני הגויים,

לא בעד זה... בעוד רגעים יוצאים...

רק בעד אחינו שנשרפו בכבשנים,

בעד הורינו שנקברו בחיים,

בעד עמנו השואף להיגאל,

בעד כבודנו, כבוד-ישראל.

...פתאום תיפופיי תופים וזיקוקין אדומים,

זה סימן הוא לצאת, להכות באויבים!

רק במילים ספורות מסרתי לשמואל

את דברי הלודז'אי, נאמן ישראל.

עם התחלת הקרב הלודז'אי נשרף

עת הושמד רכבו, הטנק שהותקף.

"גיבור הברית" קיבל הוא במותו.

נקמה ! נקמה ! הוא חיפש במלחמתו.

הקרב נגמר בניצחון השלם

אך מעיק על הלב... ושמואל אילם

יושב וחושב, כאילו שואל:

האם זו באמת נקמת ישראל?

מקור "נקמת – מה": מתוך ספר הזיכרון לקהילת שומסק, עמ' 125 ואילך.
Shimsk

אנדלין נחמיה ללגיונרים ביער

התרנגול קרא, אחים התלבשו,
ר' יעקל, ר' געצל, ר' שמערל, ר' מיכאל.
חכו אחים, עימדו, ציצית הסתבכה לי...

(כולם במקלה):

ריבוננו-של-עולם, הידד! ריבוננו-של-עולם, הידד!

א', ב', ג', ד', טבק הריח, דבש לקק,
בולבוסים אפויים, בצלים קצוצים
קח קערה ולקק הדייסה, בלע את הסמך,
בלע את הסמך, וקנח בדליל.
אל המבצר הזה, אנא בואו אחים!
ר' יעקל, ר' געצל, ר' שמערל, ר' מיכאל.

לא לחוס על הידיים, ולטפס על הקירות, גיבורי ישראל...
תחילה טפס אתה, דווקא אתה טפס תחילה,
אני מטפס, אך אנא תמוך בי...

ריבוננו-של-עולם, הידד! ריבוננו של עולם, הידד!

ובצאת הפגז, הפחד הוא עז,

אחים, איני מחזיק מעמד, הבה נסתלק...

ריבוננו של עולם, הידד! ריבוננו של עולם, הידד!

אל התותח הזה,
בואו נא אחים,
ר' יעקל, ר' געצל, ר' שמערל, ר' מיכאל.

ובצאת הפגז,
הפחד הוא עז,
אחים, איני מחזיק מעמד. הבה נסתלק...

ריבונו של עולם, הידד! ריבונו של עולם, הידד!

שעתו הגדולה של **אנדלין נחמיה** כפרטיץן הגיעה, כאשר נפתחו בפני לוחמי **גטו קובנה** אפשרויות יציאה אל יערות רודניקי **שבאזור וילנה**, מקום שם שכנו בסיסי בריגאדה הפרטיזנית הליטאית. נחמיה נתמנה להיות מורה דרך ליוצאים, ועד מהרה, הודות לתכונותיו, עלה אל ראש סולם בעלי התפקיד בבריגאדה. משיצא שמו לתהילה, החלה מפקדת הבריגאדה להטיל עליו משימו פרטיזניות ומודיעיניות מורכבות ומסוכנות.

את זיכרונותיו העלה על הכתב בספר: **"דרכי הלחימה הפרטיזנית"**, הוצאת מורשת-ספריית הפועלים, הקיבוץ הארצי, תשמ"ד-1983. בספרו מצאתי את השיר שהוקדש ללגיונרים ביער {עמ' 98-99}. הוא תירגם את השיר מידיש לעברית. **בספרו הוא כתב:** "בערבים בחושך ובטחב, בהתעטף עלינו נפשנו, הייתי פוצח בזמר שירו של "הטונקלר", שהוקדש ללגיונרים היהודים.

שלמה יהלומי (דיאמנט)

עלי סף בית השחת

עלי סף בית השחת עמדתי,
וארא תהום אבדון ונשייה: ואשתומם וחרדה חרדתי:
האובד פה בארץ שממה וצייה?

כפסע היה ביני ובין המוות,
כבר לרצוני האחרון נשאלתי...
ואתוודה דום עלי חטא וענת.
ובאגלי דמעה נפשי טבלתי.
מה נורא זה עמק הבכא!
אם מוות גזרת אלי, אל רם –
אך לא פה, לא פה בפינה נדחה –
החייני עדי אבוא לביתי ושם...

והנה קיבל אל חי את התפילה
ומלאך המוות בי לא פגע:
לכן אתן לו שבח ותהילה
ואודה לא על כל רגע ורגע.

ניסן תש"ב.
"קולכוז טרודוביק", מחוז דז'מבול
רוסיה הקומוניסטית.
כתבתי אחר שתודה לאל קמתי ממחלת טיפוס,
חרף החלטתו של הרופא, שאמר לי: תמות...

מקור "עלי סף בית השחת": מתוך ספר הזיכרון לקהילת סטריזוב, עמ' 180.
Strizov (1969)

שיר שהושר ע"י חברי המחתרת בגטו ווילנה לאחר שאבא קובנר הקריא את הכרוז שחיבר: "אל נלך כצאן לטבח"

בחודש דצמבר 1941 התקיימה ישיבה של הנהגת ה"קואורדינציה" של תנועות הנוער החלוציות **בוילנה**. הישיבה התקיימה במנזר האחיות הבנדיקטינות. המנזר בראשות **אנה בורקובסקה**⁸ נתן להם מקום מסתור. החברים בישיבה זו ביטאו את היסוסיהם ולבטיהם כאשר לנגד עיניהם נרצחים רבים מבני עמם.

בפעם ראשונה, בישיבה זו, **הועלה הרעיון שיש להתגונן בנשק!** את הרעיון העלה **אבא קובנר**⁹. בסיום הישיבה קיבלו את ההחלטות הבאות:

⁸ **אנה בורקובסקה** הייתה מזירה דומיניקנית ואם מנזר ליד ווילנה. בסוף 1941 הסתירה בורקובסקה במנזרה 17 חברים בתנועות החלוציות-ציוניות. היא ביקשה מהם להישאר במנזר, אך אלה, ביקשו לשוב לגטו כדי להילחם בגרמנים. בורקובסקה ביקשה גם להיכנס לגטו כדי להיות עם היהודים, אך נוכח התנגדותו של קובנר לכך, הסתפקה בהברחת כלי נשק למחתרת בגטו. בספטמבר 1943 אסרו הנאצים את בורקובסקה וסגרו את המנזר. בשנת 1984 **הוענק לבורקובסקה אות חסידת אומות העולם על ידי יד ושם**.

⁹ **אבא קובנר** היה בין מקימי המחתרת פ.פ.או - ארגון הפרטיזנים המאוחד שהוקמה בגטו ווילנה, בחודש ינואר 1942. לאחר הירצחו-מותו של יצחק ויטנברג מפקד המחתרת, התמנה קובנר במקומו. היה גם מראשי חבורת "הנקם", שניסתה לנקום בנאצים לאחר השואה. קובנר נולד בשנת 1918 בעיר הנמל סבסטופול שבחצי האי קרים באוקראינה. למד בגימנסיה העברית "תרבות" שבוילנה והיה ממנהיגי תנועת "השומר הצעיר". בתחילה הסתתר עם 16 חברי השומר הצעיר במנזר האחיות הדומיניקניות שבפרברי העיר. לשבע מהנזירות שהסתירו אותו ואת חבריו, בהן אנה בורקובסקה, הוענקו אותות חסידי אומות העולם. תוך זמן קצר שב לעיר והיה עד לאקציה הראשונה ב-2 בספטמבר ולאיסוף היהודים לעבודות כפייה. משאפסו הסיכויים להילחם במרד כללי, יצא אל היערות שבסביבת וילנה והצטרף עם חבריו לתנועת הפרטיזנים היהודיים. ב-23 בספטמבר 1943, יום חיסול הגטו, בראש קבוצת צעירים ליערות רודניקי שבקרבת ווילנה והצטרף לתנועת הפרטיזנים היהודיים.

- א. להוציא כרוז אל נוער הגטו.
ב. להחדיר אידיאה חדשה זו לגטאות אחרים ובמיוחד לוארשה.
ג. לשוות אופי אחיד לעבודת התנועה לאור רעיון המרי, לשכנע בצדקת עמדתנו.
ד. להקים תנועה בביאליסטוק.
ברחוב סטראשון 2 **בווילנה** מתכנסת חבורה של 150 צעירים ומקשיבה לדבריו של אבא קובנר. הוא מקריא את הכרוז שחיבר גם בעברית וגם באידיש.

במשפט אייכמן הציג קובנר את הכרוז וקרא אותו פעם נוספת בפני בית המשפט בירושלים.

תחילה, **לשתי שאלות שנשאל ע"י בית המשפט לגבי חיבור הכרוז:**
"ש. התארגנה מחתרת וקראה את הנוער היהודי בווילנה להצטרף לשורותיה. זהו הכרוז הראשון, כמדומני שהוא בכתב ידך.
ת. כן. זהו כתב ידי.

ש. זהו הכרוז הראשון שהוצא בווילנה? פה כתוב על העטיפה: - -
ת. **זהו כרוז המרד הראשון לא רק בווילנה.** תרשה לי לקרוא אותו. אני אנסה לקרוא אותו ישר בעברית. הוא כתוב אידיש, אם כי זכור לי שהמקור כתבתי בעברית, אחר כך בעצמי תרגמתי זאת לאידיש. הוא הופץ בהדפסה. [קורא את הכרוז]:

"אל נלך כצאן לטבח, נוער יהודי. אל תאמינו למוליכים אתכם שולל. מ-80,000 יהודי ירושלים דליטא נשארו רק 20,000. לנגד עינינו נקרעו מאתנו הורינו, אחינו ואחיותינו. היכן מאות הגברים שנחטפו לעבודה בידי החוטפים הליטאים? היכן הן הנשים העירומות האלה שהוצאו בליל - האימים של הפרובוקציה? היכן היהודים מיום הכיפורים? היכן אחינו מהגטו השני.

מי שהוצא דרך שערי הגטו לא יחזור עוד. כל הדרכים מובילות לפונאר ופונאר היא מוות. מיואשים קרעו מעיניכם את

**האשליה. ילדיכם. בעליכן - אינם עוד. פונאר איננה מחנה
עבודה. כולם נורו שם.**

**היטלר זמם להשמיד את כל יהודי אירופה. על יהודי ליטא יצא
להיות גורלם בתור הראשון. אל נלך כצאן לטבח.**

**אמת נכון: אנו חלשים וחסרי-מגן, אבל התשובה היחידה
לרוצחים היא-התגוננות. אכן, מוטב ליפול כלוחמים בני-חורין
מאשר להיות בחסדי מרצחים. להתגונן, להתגונן עד נשימתנו
האחרונה. השגיחו".**

1.1.42 גטו וילנה.

**רייזל קורצ'אק מספרת¹⁰: לאחר שקובנר הקריא את הכרוז שיופץ לבני הנוער
הייתה דממה מוחלטת ואחריו פרץ זרם של רגשות. כולם שרו את השיר הבא
בשפת היידיש. להלן תרגומו:**

לא עוד ירגיש אדם,
לא עוד יחשוב, כי אם שר הוא, שר בכל כוחו,
כאילו אמר להגיר לתוך המילים את דמו שלו
מאשר לגווע, מוטב.
למות מתוך גבורה, הלסכין לפשוט צוואר?
לא! לעולם לא!
אל נא יפרוש כל אחד לפינתו עם כאבו,
כל עוד ינצנץ ניצוץ אחד,
עוד מוכרח להגיח אור!

¹⁰ קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, הוצאת הקיבוץ הארצי/מרחביה ו"מורשת", תשכ"ה-
1965, עמ' 54.

שיר שאומץ ע"י יושבי גטו ווילנה

בחודש אוגוסט 1943 הצבא האדום התאושש והתקדם לכוון מערב וגם לכוון צפון. מצב חדש זה **יצר תקוות בקרב יהודי גטו ווילנה**. הנה הצבא האדום מתקרב לוילנה ובמהרה הם ישתחררו מעול הגרמנים.

תיאטרון הגטו מציג הצגות חדשות ומבקרים רבים נוהרים אליו. באחת ההצגות הושר שיר ע"י השחקן יאשה ברגגלוסקי. **שיר זה אומץ ע"י יושבי הגטו**, ילדים צעירים ומבוגרים. השיר חובר בשפת היידיש ואלה מילות השיר בתרגום לעברית¹¹:

מאות של דורות חיו,
בנו חייהם וקיוו,
עד אשר חרב כזאת מחתה את הכול מעל פני ארץ,
ואותנו הובילו כצאן,
לפי חת, שתיים שלוש.
נתנו שנובל כצאן,
ויש לצעד צליל אחר, כשאתה הולך לאן שמצווים,
בלי דעת מה.

אולם אחים, קצב אחר יגיע לאוזניכם עוד מעט,
והללו המתחבאים כעת מפחד יצעדו אתנו לא לבד,
כי אם לפי חת שתיים ושלוש.
יעזבו סמטאות הגטו,
זקן ונער
ולצעד יהיה צליל אחר,
כי תצעד ותדע לשם מה...

¹¹ קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, הוצאת הקיבוץ הארצי/מרחביה ו"מורשת", תשכ"ה-1965,

יעקב רזנבוים שבעה שירים

תשובה

מי אני שאלו.
טביעות אצבעותיי בפירמידות,
עקבותיי במדבר,
שורשיי עמוק בתוך הר הבית,
תולדותיי במגילות הגנוזות,
תורתי אור לגויים.
זה אני !
ואתם? "גזע מיוחד".

* * *

זעקת נפש עם
בדומייה
מול הראי בו משתקפות
שנים-עשר מיליון עיניים
שלושים מיליון ליטר דם,
ים של דם!
אנקת ייסורים ביציאת נשימתם
מול שתיקת האדם בתרבותו
רק נר זיכרון קטן מהבהב מולי
זה אשר נותר מהבערה.

* * *

אילו אפשר היה
להפוך את שפת הכתיבה
לשתיקה,
הייתי מנציח את עמי-דורי
אשר ראו, שמעו ושתקו,
בדף ריק בהיסטוריה של תקופתנו.
כל תוספת של מילה או כתם
תפחית מעוצמת השאט.

* * *

צפירה לשואה

צפירה פולחת האוויר
ואת ליבי,
נשמות בערבוביה
מרחפות עולות ויורדות.
ראשי כבד מנשוא,
לברכותיי הכורעות ברך,
מול גזר-הדין.
איזו מנגינה,
אנקת לב-עמי,
כששרביט הניצחון בידי השטן.

* * *

ידיים מושטות למעלה
בתחינה עזרה מהשם,
ראשים מורכנים לארץ,
מוכנים לקבל את הדין.
מחנה קדוש הוא,
כל החטאים של העבר
נמוגו כלא היו
כנגד תמונת הזוועה.

מי שופט נשים וילדים
חסרי-ישע?
איזו יד שטנית
מרסקת ראשי תינוקות.
ריבון העולמים:
את גזר דינך גזרת,
זעזוע אדמה אחד
היה מוציא לפועל את הדין.
לא נזקקת לתחבולות הנאצים,
לחיות צמאות הדם,
לעובדי אלילים ושורפי תורתך,
אשר הפכו בן-רגע
את ספר-התורה וקורא-התורה
לגוויל אש אחד.

* * *

אני בורח,
אבי זועק: לאן?!
ואני מתרחק,
וקול אבי מתרחק,
ואני רץ ובורח,
לאן, לאן, קול הד,
ובאמת לאן?
מי דוחף אותי בגבי
לרוץ קדימה מהר יותר
ולפני רצים אלפים
בכוון ההפוך, לאן?
וכל העולם
כתבשיל רותח לשטן.

כשהמוות מולי,
לראשונה חשתי בתאוה לחיים,
ללחום, להיאבק, להוכיח, לחיות,
ולספר לעולם המאובן.
לאחר ארבעים שנה עודני רץ
ופסלי האדם: "אוזניים להם ולא ישמעו".
וקול אבי חוזר: לאן?
על חטא נער ללא מחשבה
פודה זקן שטרות
ובפדיון השטר האחרון
אביו יקבלו בחיוך.

* * *

חלום 1979

הלילה, אחרי ארבעים שנה,
אך אעצום את עיניי
ואמשיך לרוץ.
ההשמדה מתחילה,
כל החיות ברחו מהיער
ואני רץ אליו
להסתתר.
גרמנים בדרכי,
אני פונה הצידה ורץ
להסתתר
אש ועשן וגרמנים
ואלי נלווים ילדים
לאותו כיוון
להסתתר.

גרמנים בדרכי,
אני פונה הצידה ורץ
להסתתר
אש ועשן וגרמנים
ואלי נלווים ילדים
לאותו כיוון
להסתתר.
אני מסתיר את עיניי
מהקהל השלו בפתחים
לא להבהיל אותם חלילה
כי יצביעו עלי
ואז היער יהפוך למזבח.
ריבון העולמים,
ארבעים שנה חלפו
ודור המדבר חייב למות
אז למה רץ אני הלילה?
* * *

מקור "שבעה שירים": מתוך ספר הזיכרון לקהילת סובאלק – (1989) Puns, 289-290.

תהלה לפשיץ

חזרתי, ידעתי לאן

חזרתי, ידעתי לאן
את הדרך הכרתי היטב.
שש שנים ארוכות לא הייתי כאן
בליבי התיישב הכאב.
הגעתי בבוקר, בבוקר השכם
לא ציפיתי לראות אף אחד,
ידעתי: מזמן אין אף אחד מהם.
פחדתי לשאול על כול פרט.
ברבע שעה מגיעים אל העיר
רציתי שהדרך תימשך לי שעות.
היה בוקר של סתיו, בוקר סגריר,
בוקר כזה מוכר לי מאד.
הגעתי – הכול כאילו עזבתי אתמול.
אותן מדרגות מובילות אל העיר
מימין המנזר, באמצע שביל צר,
ועצי הערמון משמאל.

ממגדל כנסייה מצטלצל פעמון –
כה מוכר לי משחר ילדות.
כתמיד, כן עכשיו בישר את היום
כתמיד בשעה זו, כה פשוט.
פה בתי שכניי, והבית שלי?
איננו! בלעתהו האדמה.
רציתי להעלות את בתי בזכרוני,
ובמקומו משתרעת גינה.
ניצבת הבאר ששחקתי על ידה –
בהיותי ילדה קטנה.
הבית! פה היהניצב, מולה!
וכאן, בצידה, הכניסה.
הבתים אינם! וכאילו לא חסרים!
כל הבתים אינם:
פה היה בית סבי ועוד בתי יהודים –
נעלמו נמחקו כאן כולם!
בדמיוני ראיתי הריסות עצובות!
לא יכולתי לדמות לי אחרת...
ומצאתי גן, ירק, ערוגות ערוגות!
מסודרות לנוי ולתפארת.

פרחים בוגדנים, שנאתי אתכם!
בראותי מכסים העובדות.
ארורים השותלים! ארורות הערוגות
שעלו לכסות הריסות.
וככה ניצבת מול הבאר...
העברו רגעים או שעות?
הרחוב התעורר, נפתחו דלתות
ומולי עומדות השכנות.
מבלי לחכות שאברכן לשלום
פולטות הברות אחדות:
הם אינם... הם אינם... ראיתך מחלון
ועיניהן יותר מספרות.
הם אינם, אף אחד, ועיניים מגלות:
ראינו הכול ושתקנו.
הם אינם, אף אחד, ועיניים אומרות:
גם אנחנו, גם אנחנו רצחנו.

יותר לא אמרו, יותר לא שאלתי.
ידעתי הכול מראש –
רציתי לראות את העיר בה גדלתי
ידעתי: את אחיי לא אפגוש.
ראיתי עיניים סוד מגלות:
אנחנו עזרנו לרצוח!
ראיתי עיניים נפחדות, נבהלות,
שרצו לכסות ולהשכיח.

מקור "חזרתי, ידעתי לאן":
מתוך ספר הזיכרון לקהילות דומברובה גוניצ'ה והסביבה, עמ 364.
Dabrowa Gornicza

**אישה כותבת מכתב לפני עלייתה לרכבת הגירוש
לודז' פולין**

וולדיסלב ברוניבסקי

ליהודי פולין

דממה הזעקה בפולין, בכל עיירה ועיר.
בגטו ורשה נפלו המגינים בקרב,
בדם טבלתי המילים, ליבי דמעות יגיר
ומבכה יגונם של יהודי פולין כי רב.

לא בני-אדם כי כלבי טרף, לא חיילים כי תלוינים
הסתערו עליכם – גברים, נשים וטף גם יחד
להחניק בתאי גז, להוביל לכבשנים
ללעוג לגוססים חסרי מגן, מוכי פחד.

אך אבן הרימותם, מעטים נגד הרבים
לְיִדּוּתָהּ בתותח את נַפְסְכֶם בא להרוס
ידעתם כיצד למות, ניניהם של מכבים,
ולפתוח בקרב אדיר, ללא תקווה, ללא מנוס.

ובזיכרונם של בני פולין, כבאבן, ייחרת-נא לנצח:
נהרס ביתנו המשותף, אחים אנו בגלל דמנו שניגר
אחדות גרדומים, דכאו, אושוויץ, מחנות הרצח
כל סורג בית-כלא, כל קבר ללא שם הנקבר.

אך מעל לוורשה ההרוסה, יזרח, יאיר הרקיע
יוכתר בניצחון עמל-דמים, יסתיים הקרב
דרור ולחם, לכל בן-תמותה: יעלה היום ויגיע
ויקום גזע אחד: בני-אדם ישרי-לבב.
תירגם: צבי ישיב

ווילדסלב ברוניבסקי, משורר פולני. נולד בפלוצק ובנעוריו הצטרף לשורות התנועה הפולנית הסוציאליסטית שנלחמה למען שחרור פולין משלטון הצארים. אחרי המלחמה התייash מפעילותה של המפלגה הסוציאליסטית בפולין העצמאית והצטרף לתנועה הקומוניסטית הפולנית שפעלה במחתרת. כישורו כמשורר התבלט כבר בשנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה, אולם הגיע לשיאו בשנות מלחמת העולם השנייה. עם חלוקתה של פולין בין שני כובשיה, עבר לצד הסובייטי, אולם נאסר שם כי העיז להשמיע התנגדות לחוזה מולטוב-ריבנטרופ. כששוחרר מהכלא, החליט לעזוב את רוסיה ביחד עם חייליו של אנדרס. הגיע לארץ-ישראל וישב בה עד לשחרורה של פולין. רבים מבין שיריו הוקדשו לנושא היהודי. הוא העלה את גבורתם של מורדי גטו וורשה, את סבלותיהם האיומים של ילדי ישראל, את גורלה הטראגי של יהדות פולין. זכה להערכה רבה בפולין ומחוצה לה הודות לתרומתו לשירת פולין המודרנית.

* * * * *

מקור "ליהודי פולין": ספר הזיכרון לקהילת פלוצק - Plock (1967), עמ' 550.

נוח שטרן זמר-אמונה יהודי

מה נדרש, לעבור נשמת יהודי?
רעב ומחסור? חיים עקודים?
(תוך תילי גטאות, בשארית בְּרִיּוֹת-גּוֹף
רִנָּה הִתְעַלּוֹת, שר הגוף העטוף).

מה נדרש, הגאון העברי לדכא –
חרפות, דרך-רוק אשר לא תינקה?
(גם עת שח ראש-גולים מריפיון וענות,
הן לֹהֵט מסביבם, בְּקֶרֶבָם, סנה-הפדות).

מה נדרש, יהודים לשתק, לדומם?
עלילות-מהומה, מות-המון מְשׁוּמֵם?
(גם באש-מדורות יהודי לא נרעד,
וְצֶפֶה לסיום וסיים ב"אחד").

מה נדרש, יהודים לנתק ממולדת?
מרחקים, וכליאת הגולה הנודדת?
(הן מירכתי-שאול, בכל דור ודור,
העברי החי לא חדל לחזור).

מה נדרש, יהודים לפורר, האבִיד?
יסוריי לא-אדם שיגווע מתמיד?
(בְּתִפְתּוֹת העולם אש-מורדים בערה,
פרטיזנים דלקו וסערה סחרה).

מה נדרש, מה נדרש יהודי להשתיק?
יהודי להצמית. יהודי להחניק?
גיהנום עמלק גרמני? תככים
של מושלים עונדי-פרקים, ונאנחים?

לא לא, לא יוצֶמֶת, לא יוכֶרֶת יהודי!
לא ישכח עֲצֻמוֹתוֹ, לא יִבְרַח יהודי!
- גם בבור-הגופות, בסינון אחרון
של אבק-ואוויר בעפר-קמרון.

תתעוות אדמה, ולבט החול,
וחרון ותקווה מרמזים משאול
ואומרים לאויב, המביט מתפלץ:
- זה איננו הקץ!

זכור – איננו הקץ!

(תש"ו)

מקור "זמר-אמונה יהודי": מתוך ספר הזיכרון לקהילת ינובה-Janova, עמ' 204 ואילך.

הינדה לוי-ליסנר

אני מאמין

אני מאמין

באמונה שלמה

כי בבוא יום-הדין

גם עליהם תעבור כוס האימה...

אני מאמין כי קרוב הוא היום,

חרש יבוא בצעדי דום,

וחלף כל הייסורים והכאב –

גיל-ברכות עלינו יהי רועף...

בחלוננו יעל שמש-אור

והחלש יאמר: אני גיבור!

הקטן יהי לאלף, ויקום העם

לאור-חיים וגיל נפעם.

לעמי נכונו חיי-נצח, חיי-עד –

אני מאמין !

כי כוח-סבלנו לנו עמד

לזכות בחיי חופש ודרור.

ומי האויב כי יהין

נגדנו לקום גם אם חכם הוא וגיבור!

רבות בידי אויבינו

הוכינו ועונינו.

עתה אנו עם מלוכד,

עתה עמי חזק וער,

את ביתו הוא יבצר,

ובארץ- אבותיו המובטחת

יכה שורש וירוה רוב נחת - - -

אנו פונים לכם עורף
אנשי-דמים, ארצות-דמים
אנו בני שנות-אלף
פונים לכם עורף, רוצחי-עמים.

אני מאמין...

כי זוהי גלות אחרונה לעמי
אין עוד דרך חזרה לשם!
מארה באדמת-אשכנז הרוויה דם
מגיפה באווירה המזוהם.
לא עוד יהיה לכם את מי לענות!
רגל יהודי לא תדרוך בארצכם הטמאה!
לא טל ולא מטר ירדו על אדמתכם
הצמאה!...

האחרון מבני-עמי הנענים
יעלה לארץ היעודה ברננים,
וחייו יהיו קודש לארץ-ישראל
חיי חופש ודרור בה יחל,

אני מאמין...

מקור "אני מאמין": מתוך הספר- הינדה לוי-ליסנר: "אני מאמין",
הוצאת אורה, תשכ"ו – 1966, עמ' 115-116 ואילך.

נטע אריה גפני (ווינשטוק)
ליום האזכרה תשכ"ט

זכור !

זכור אל תשכח ושמור
היום מחר, ולדור בדור!

ספר לבנך ולבן בנך
אשר עמלק עשה לך.

אשר עשה הרשע
לקהילות ביסטריץ נאסוד והסביבה.

אשר עשה
במחנות ההשמדה.

נספר ילדים
על קורבנות טהורים
זכים ותמימים.

ילדים!
ילדי שארית הפליטה
לנו חובה
חובה קדושה.

כולנו משמר כבוד לזכרם
מעתה ועד עולם.

ועוד מזכור ולא נשכח
הרשע לא הצליח
לא בחייל ולא בכוח.

את רוחם לא שבר
על אמונתם לא גבר.

דם ותמרות עשן
לא כבו אש גבורתם.

זאת אש הקודש אש תמיד
אש מסירות נפש וקדו שהשם
לא השמיד.

זאת השלהבת
יוקדת בוערת!

זאת מזכור!
היום מחר, דור לדור.

מקור "ליום האזכרה סיון תשכ"ט":
נטע אריה גפני (ווינשטוק): ספר הזיכרון לקהילת ביסטריץ – Bistrita,
עמ' 99-100.

משואה לתקומה

"דרור"

שירו של צבי גובר, חלל צה"ל ממלחמת תש"ח

צבי גובר הוא בן למשפחת השכול - משפחת גובר. אמו, רבקה גובר כונתה בשם "אם הבנים" לאחר ששיכלה את שני בניה במלחמת השחרור. אביו, מרדכי גובר היה איש ציבור ישראלי, ממייסדי כפר ביל"ו וכפר ורבורג וממייסדי מושבי העולים בחבל לכיש, ראש המועצה האזורית באר טוביה (1950-1954) וראש המועצה האזורית לכיש (1955-1968).

במלחמת השחרור **שימש הבן הבכור, אפרים**, כמפקד ב"הגנה", ונהרג בהתקפה על טירת שלום כשהוא בן עשרים. שלושה חודשים לאחר מכן נהרג **הבן השני, צבי**, בקרב על משלטי חוליקאת, כשהוא בן שבע עשרה; גופתו נמצאה כעבור כשנה יחד עם גופת חברו לנשק עמנואל טוכלר, והוא נקבר לצד אחיו בבית הקברות הצבאי בכפר ורבורג.

המושב "כפר אחים" - ישוב של עולים חדשים משארית הפליטה, נקרא על שם האחים אפרים וצבי.

לצבי גובר הייתה נשמה של משורר שכתב שירים וגם רשימות. עם צאתו לשרות צבאי בפלמ"ח **כתב את שירו האחרון "דרור" ב-28.7.1948**. בשירו הוא מביע את **"נס הדרור"** כתגובה לרצונם של הגרמנים להשמיד את העם היהודי. הוא פונה בשירו לשארית הפליטה שהגיעה לארץ-ישראל ומנסה להרים את ראשם בחזון תקומת העם בארצו.

צבי גובר

דרור

אחיי, קורבן עמים וכבש מזבחם,
מתבוססים בשכול ובדמכם החם –
הישירו גו מוצלף, הרימו ראש מורד.
שְׁמִי נחושה החרידו בתרועת "הידד!"
בני עם פזור ונד "חֲלָאֵת יושבי תבל"
טרף כל נֶבֶל, רדופי אדם ואל, -
האמינו במחר, כי לנו יום-אור!
ברעם סוֹהֵר הניפו נס-הדרור!
אך אל שלוות-איוולת ובטחת-כזב,
הלילה עוד ארוך, עוד אכזרי הקרב!...

מבטן אדמה שבעת בשר עוללים,
לְשֵׁד תינוקות יונקת ודשן חללים:
מאפר כבשנים – שם במכאוב אין-קץ,
לְשֵׁמוּ – שאול יתחלחל ואבן תתפלץ,
היו רבבותינו לעפר ואפר.
מ"בורות חיים", ממחשכי הקבר,
שם עוד ישמע חרור מחנק איום,
הד זעקות-אימים עולה ממעי התהום,
מפי "סבון אדם" עשוי בשר ילדי-אם
לרחוץ כתמי הדם מיד מרצחיהם:
מְכַלְיוֹת קברים, מירכתי כל בור,
שלדים דולקים בסיד ירננו שם דרור!

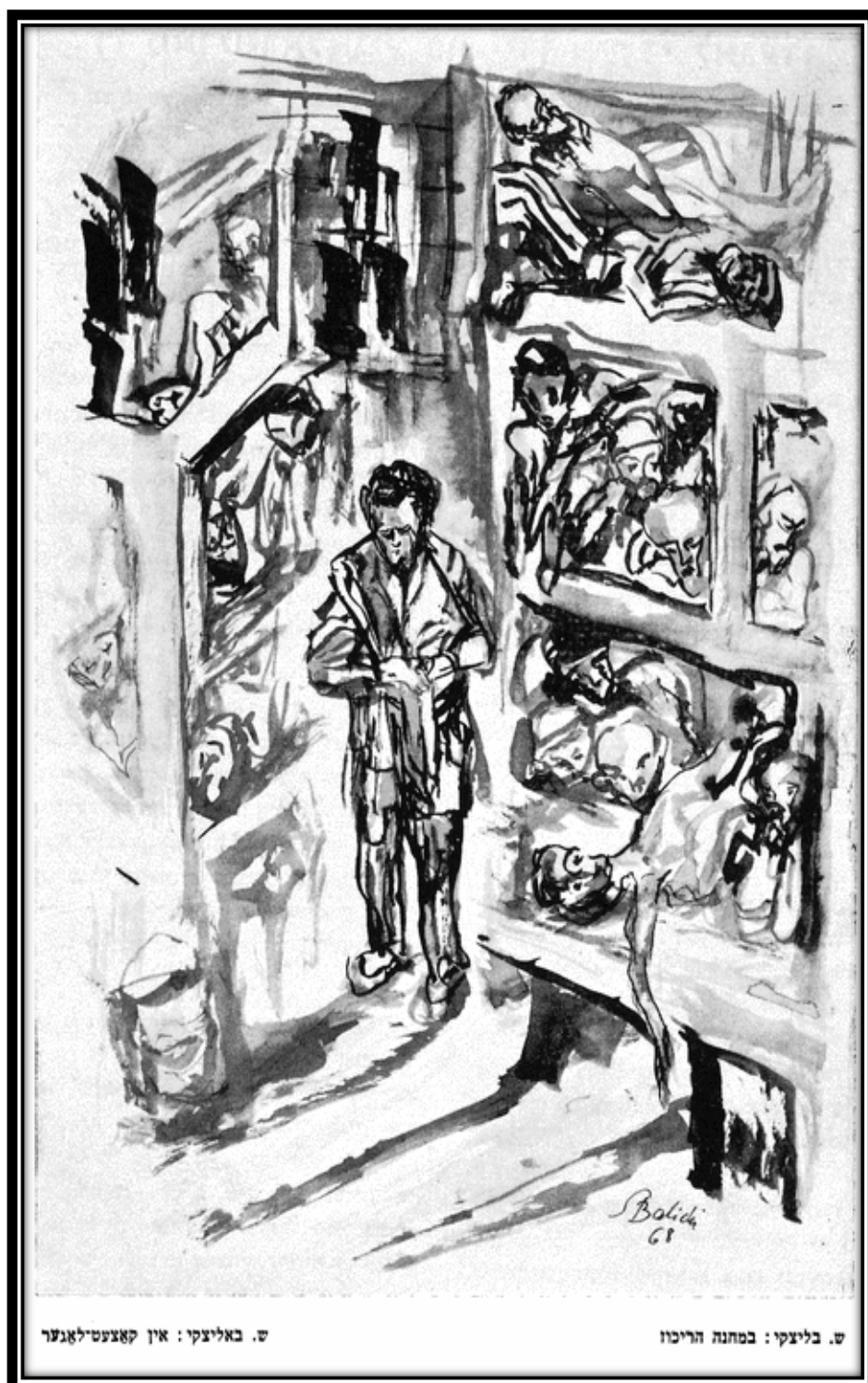
אף לנו מכורה ישנה במלוא עולם,
 מפלט לגו רצוץ, מקלט ובית חם,
 קטנה –אך לנו היא! מחוץ לה אין מקום
 ללאום שסוי, נרדף מתחת שמי-מרום!
 הלילו סופות-פרא וסערות-מגור,
 לא נרתע אחור, המנון בפינו: דרור!
 מי תִּירָאוּ במוות? בן שְׁחוּט אם ואב?
 בת לאם טבוחה? אבי עולל נשרף.
 אחים! אמצו הברך, היכוננו נא לקרב!
 כל מתת – תמעט! כל קורבן לא-רב!
 לא נחת גם לרוויה מְשָׁלֵם בדם,
 מה נירא בנפול? נופלינו – מלוא עולם!...

הוי, בני-דרור, הישרו גו, הרעימו שיר-מזמור!
 אשרי דורכם, אשר זכה מבין שישים הדור!
 בני חורין על אדמתך ארץ-מכורה,
 איתנים כצור-עוזו, בני חופש כסערה!
 לליבך אמצוני, אימא! טוב הוא, חם, גדוש-הוד
 לך נשבעים אנו: לנצח לא נבגוד!
 האזינו: הר אל הר – גיא אל גיא יאמר,
 אשד אלי אשד – ים לים יסער,
 תהום אל תהום תזעק, צוק אל צוק ירעם:
 בני חורין אתם פה, בני חורין פה, עֵם!...

מקור "דרור": מתוך ספר הזיכרון לקהילת רוז'ינוי – Rozhinoy, עמ' 195.

במוזנות הריכוז וההשמדה

חביבה גסנר

בירקנאו

כתבה חביבה גסנר אסירה מספר 16193 ב-תש"ד-תש"ה
הסבר השמות בשיר "בירקנאו" כפי שמסבירה המחברת חביבה גסנר:

- (1) **בירקנאו** = מחנה השמדה, מקום שם עבדו עד שהפכו לשלדים ("מוזולמנים") אח"כ נשלחו לבית חרושת או לתאי הגזים.
- (2) **ברז'יניקה** = המחנה שאליו הובאו בגדים ושملות שנשארו בקרונות כדי לחלקם. שם עבדו בנות שמיינו את חפצים, ברז'יניקה הייתה ליד הקרמטוריום, מוקפת בגדר תיל ושמיות שהפרידו בין גברים לנשים. ראינו במחנה זה את כל הזוועות, למן הטרנספורטים ועד ההכנסה לתאי הגזים.
- (3) **זונדר קומנדו** = הבחורים שהורידו את הנוסעים מן הקרונות והובילום לתוך הקרמטוריום. כל 3 חודשים נרצחו בנים יהודים אלה והוחלפו באחרים על מנת שלא תישאר עדות חיה על פשעיהם. אם לא צייתו לפקודות הגרמנים, שציוו לשרוף את שארי בשרם – ננשכו על-ידי כלבים.

הראיתם בבירקנאו את הבית

הקטן, הרגוע?

בית המוות – כולו בלבן צבוע.

מי שנכנס – אב, אח, הורה, ילד, דוד,

בחיים איש לא יצא ממנו עוד.

שיח ורד הבר צמח לידו שם,

השיח הזה הושקה רק בדם.

רבבות נבלעו אל בין חומותיו

ואיש לא יצא חי דרך שעריו.

כמה נקרעו בין שיני הכלבים ?

וכמה נטבחו בכדורי רובים ?

היו שניסו להימלט,
לצאת, לחמוק מן המלכודת.
הראית, אדם, את הפעוט,
שהבין, הרגיש את הבאות?
התחנן בפני הגרמני:
"רציתי לחיות, אדוני!"
"אעבוד, אשקיע את כל אוני!"
במקום תשובה – זכה בכדור ראש
"את המוות עליך לפגוש!"
אמר הגרמני, ולא יבוש.

התזכור את האישה הפרועה
שאת פעוטה נטלה על זרועה?
בשני אחזה בעדנה ביד
והוליכה לבית מוות מיד.

לא הייתה לה כוונה רעה
כאשר הקטנה ממנה נקרעה
הרי מאחורי גבן
שיסע בהן כלב אימתן.
"הזדרזי, קטנטונת, מהרי, בתי
רק כך תוכלי להישאר אתי",
אומרת האם לילדה הקטנה.

אחר, על מפתן הגזים מעדה.
אם יהודיה טובה, דואגת לילדה.
מבלי דעת, שזו שעת הפרידה...
ואתם, בחורים טובים, נערים יהודים
שטרחתם שם כגרועים בעבדים,
חוב גדול חבים לכם החיים
כי הייתם עבדים לגרמנים,
הובלתם בולי עץ אדירים,
עבדתם בפרך, כמו חמורים.
ולו רק זו הייתה עבודתכם,
גם על כך מגיעה תודה לכולכם,
נורא ואיום היה גורלכם,
כשבבירקנאו הגרמנים עינוכם.
שוב הגיע "טרנספורט", עוד משלוח,
חריצות הגרמנים לא ידעה מנוח.
והנה, שוב הגיעו המונים,
ביניהם צעירים, ילדים וזקנים.
נשים צעירות, בידיהן תינוקות,
אב קשיש, אם – ועיניהם דומעות,
זה עתה הופרדו מילדיהם,
שלעולם לא ירא עוד את הוריהם.
אלה נקרעו, נלקחו לעבודה,
שאיש בטיבה מעולם לא הודה...
וההורים לאן ? איש לא ידע.

ובכן, בנים, העבודה אינה קייט,
תפקידכם להובילם אל אותו בית
נסה להתנגד, נסה לסרב,
אז תבין שהנה קיצר קרב.

היית רוצה למות, לגמור מהר,
אך ידעת שבמקומך יעונה אחר.
בל יבוא אח, או ידיד בלב,
רק תיפנה אליו – יסתער הכלב,
אין זו רק נקמת הפושעים,
יעלו עליך כלבי דם, כשלושים!
לא תדע איזה יותר מסוכן:
החיה הנאצית, או הכלבים כאן?
יום יום זו הייתה עבודתכם,
בנים יהודים, איך היכריחוכם?!
חויבתם לגמור הכול, עד הסוף:
את אימא, את אבא,
את הילד יחד לשרוף!

בפאתי היער, באחד המחנות,
הנחזקו יהודים, בנים גם בנות
ילדים, זקנים, נלקחו למוות,
אנשים חזקים ללא עת.

כי רק להרוג היה להם חשק,
נשדדו הקורבנות עוד שם, בגטו
לא היו הגבלות, לא היה וטו.
למחנה הגיעו בבגד על גופם,
כשכל רכושם עוד שם הוחרם,
אך איש לא ביכה עוד על כספו,
היהודי דאג רק לשלום משפחתו.

אך הגרמני לא רצה בכך,
פיזר את המשפחות לכל רוח.
הוא לא המתין רגעים רבים
החל ממין את כל היהודים.
הפריד ילד מאם, אימא מפעוטה,
אישה מבעלה בצורה מבעיתה,
לא יכלו אף פרידה לעצמם להרשות,
כי על גבם כבר נחת השוט.
והם רק הלכו אנה ואנה,
אלה שמאלה – ואלה ימינה.

היו כאלה שהבחינו מיד,
שהנה הולך אבא, אימא – ותינוק ביד,
אבל אי אפשר לעשות דבר,
גורל ההורים נחרץ זה מכבר.

ואלה ממהרים, כל כך מזורזים,
לבטח הגיעו כבר לתאי הגזים.
צעירה מסכנה, מה עשתה, חכמה?
רצה לגדר ומיד התפחמה.

והנה קרה עוד מקרה,
שאלפי שנים לא קרה לפני זה,
הצורר שרצח את הבנים של חנה
לא רצה להרוג גם את האימא.
אך האישה בכאב לא עמדה
מגג גבוה, אלי מוות הטילה עצמה.

ואז נשמע קול משמיים:
"האם ובנה למקומות ראשונים!"
הפעם לא אירע נס, לא נשמע הקול
עוד קורבן נשרף, שוב נשמע שכול...

הליה האפל ירד כבר
חושך ושקט במחנה, בכל אתר,
אסירים עייפים שרועים על הדרגשים
שומרים עליהם בני עד הפושעים
אך בכל בלוק **בברז'ינקה** יודעים,
דולק האור והאסירים עובדים.
משמרת לילה עובדת כרגיל
אין שם שמחה, רעש, גיל.

לפתע רעש, לא רחוק, אי שם.
 הנה שוב, רכבת באה משם.
 שוב טרנספורט, הורים, בנים, בנות
 שוב אלפי יהודים, אלפי קורבנות!
 להפסיק לעבוד, אורות לכבות!
 כולם להיכנס, מהר – או השוט!
 והנה בא ההמון המוזר,
 כולם בני עמנו, איש אינו זר.
 אולי תנוע כעת האדמה, יסער העולם
 בטרם יבלע הקורבנות את כולם! ...

 אין כאן ניסים, האדמה אינה רותחת,
 אך דלת תא הגזים נפתחת.
 בכי קולני, צווה איומה,
 ובידי כלבים נטרפת כל המהומה.
 הגרמני צורח, צועק ושואג.
 עמי היקר, אין לך מושיע, אין דואג!
 מה יכלו לעשות כאן תחת המגף?
 להיכנס לתאים, לעבור על הסף.
 חושך, לילה, שקט ללא מילה,
 רק **בברז'ינקה** נשמעת יללה:
 מורטים שערות, הלב בחוזקה פועם,
 שם במשרפה המוות משתולל, רועם.
 את שהיית שם, ראית הלהבות,
 שכילתה הכול חיים, מיליוני משפחות?!

לאחר שחביבה גסנר סיימה לכתוב את השיר, כתבה לקוראים את הדברים הבאים:

...קורא נאמן, אם נולדת ב"ה אחרי שנות הצער והזעם, בוודאי חידשו לך משהו חרוזי הצנועים. היאומן כי יסופר, שהגרמנים כפו על בחורים יהודים לעזור להם בביצוע "הפתרון הסופי"? אין זו אלא דוגמא אחת מני רבות למשימות הבלתי אפשריות שהוטלו עלינו. בכל זאת לא שב אפי מלהצליף את מנגלה רב טבחים, ועוד ידי נטויה להנציח את אשר עשה לנו עמלק בדרך צאתנו ממצרים של אירופה, ויזנב שמאלה כל הנחשלים אחרינו, בהיותנו עייפים ויגעים ולא יראי אלוקים! זכרונותי הקודרים ירתקו, כי הצער והכאב היו שארים גבורה רוחנית. מסקנתך תהיה, איפוא, כי דרך האמונה וההתחזקות בקיום המצוות, הן הן מתת האמיתית לעילוי נשמתם של כל החסידים הישרים והתמימים שמסרו את נפשם על קידוש השם.

"וניקיתי דמם לא ניקיתי, וה' שוכן בציון" (ויאל ד', כ"א) – מפרש הרד"ק: "מכספם וזהבם שלקחו – אנקה האומות, כי גם ישראל יקחו מהם בעתיד, ויהיו להם לשלל. אבל מדמם ששפכו – לא אנקה אותם, אלא נפש תחת נפש – השופכים או בניהם אחריהם, כי בכל כסף וזהב שבעולם שיתנו כופר נפשותם – לא יהיו נקיים מדמם ששפכו... כי לעולמי עד תהיה שכינתו בציון, אחר שתשוב שם בימות המשיח". – במלים אחרות: את הרכוש שגזלו מאתנו – יחזיר לנו הקב"ה מהפושעים המנואצים, שאחדים מאתנו אין מצפונם נוקפם עם קבלת הכסף הטמא מכיסם. אך מן הדם היהודי הנקי ששפכו – לא ינקה ה' את צאצאיהם. מובן שה"פיוצויים" אינם יכולים להקים לתחיה את ששת המליונים ולבטח את נכדינו ונינינו מפני שואה חדשה; רק מלחמת חורמה בכל שרידי שליחיו של השטן המסתובבים ומסתתרים בכל קצות כוכב הלכת שלנו, תועיל להאצת בוא היום הגדול, כאשר יעמיד ה' למשפט את כל שונאי ישראל, יופיע בהדר גאון עוזו על כל יושבי תבל ארצו, ועמי ישכון לבטח בציון, ובירושלים עיר מקדשו, אמן סלה.

מקור "בירקנאו": מתוך ספר הזיכרון לקהילת טורנא והסביבה עמ' לד ואילך.
Turna nad Bodvou

הינדה לוי-ליסנר הקטן יהיה לאלף

הו, סתיו של פולין !
בפעם האחרונה רואה אני אותך
בעיניי הכאובות...
הן כבר ראו את הגטו ואת אושוויץ,
סלקציות בלי מספר, הדרך אל תאי הגז,
משלוחים רדופים של זקן וטף.
צעדו דמויות-צללים בראשים מורדים,
והבהיקו רק קישורי תחרים וצמות
קלועות של עלמות...
אימהות הטילו עצמן עם ידיהן על
גדרות התיל המחושמל...
במתח של אימה רצו ולא ידעו לאן...
ברחובות אושוויץ, בשדרה השישים
וארבע.
בלוקים שלוש ושניים ערוכים בטור,
אלף נשים בכל בלוק...
בשלוש בלילה מפקד:
מי לייצור תחמושת נשלח,
ומי לארובה - - -
כל רגע מת הלב, חדל מדפוק
הנה באים לקחת אותך, תינוק !...

ועת עמדנו למקד
הרעב הכוסס נשכח
מלב דווי פרח...
בין כן ולא, בין לא וכן,
ישבנו על הטיט הצונן
מחצות-לילה עד צהרי היום,
וסאת-העונש לא מלאה עד תום...
כי אם נשמע מאי-אן קול בכי קל
צווינו לכרוע ברכיים
ידיים אל על
שעה ושעתיים
ושתי אבנים בידיים...

היו לילות שהעירו אותנו פעמים מספר,
בבהלה קפצנו ממשכבנו הצר,
אל אופל הליל נדחקנו יחדיו...
לא לעבודה נבחרנו להישלח,
כי אם אל מחנה-בירקנאו הנתעב,
וכך
קרעו מעלינו את בגדינו,
והצליפו על בשרנו
מסע אחרון, מצעד אחרון
אל מחנה-בירקנאו לכיליון - - -

סתיו של פולין, סתיו של אושוויץ !
מביטה אני אליך ועיניי אש.
אני בת לעם עני ומרוד,
בלי בית, בלי דיין,
חיי הפקר כחול, כעלה ברוח נידף –
הו סתיו !
אני רואה אותך פעם אחרונה בצער
וכאב
הו, בני-עמי, עלינו לנוס ולהיסתר
בלילות אפלים לשמור את פתיל-חיינו
הדל...
אם בא הצורר לתפוס אותנו בבלוק האחד
מסתתרות אנו בבלוק השני מיד !
ומן השני אל השלישי, שלא ניתפס חלילה
וכך חוזר חלילה - - -

בפחד מוות ואימת הכיליון
תלויות אנו על גשר האבדון,
נרדפות ומוכות עד- מות בידי צר
כי חיינו משחק בידיו כחתול עם עכבר.

פעם, בבואנו אל המרחץ,
הפשיטונו עירום ושערינו קוצץ,
חלצו נעלינו והשקונו מי-רוש
להצבות הבטן ולסחרר הראש...

מקור "הקטן יהיה לאלף": מתוך הספר - הינדה לוי-ליסנר: "אני מאמין",
הוצאת אורה, תשכ"ו – 1966, עמ' 111 ואילך.

משה שמואל
לעמיתי היהודי-האשכנזי
שיחת פליט מכבשני אושוויץ

משה שמואל, איש סלוניקי, עציר אושוויץ, הנושא על זרועו את המספר 114577 נקרא בפי חבריו "איל נזנו" (הסבא) הן מפאת היותו מבוגר מרוב הניצולים והן בגלל מסירותו לאחיו בעת שהייתו במחנות המוות השונים. עם שחרורו על ידי האמריקאים עסק בריכוז הניצולים בעיר פלדפינג (באזור הכיבוש האמריקני בגרמניה) ובארגונים בפדרציה של יהודים ספרדים ילידי יוון הוא שימש להם כרב ושליח ציבור, יצר קשרים ראשונים עם היהדות ביוון וארץ-ישראל ועם הרב הראשי רבי בן-ציון חי עוזיאל ז"ל ועוד.

כיהן כנשיא הכבוד של ארגון ניצולי מחנות ההשמדה - יוצאי יוון בישראל.

בצחוק ובדמע

- חביבי! אילו היית מבין בקצת את השפה שלנו, "לאדינו" הייתי פונה אליך ואומר: "מי קארו" (יקירי שלי) כי אצלי כולם שווים. כולנו אחינו בני ישראל. אנשים אחים אנחנו! אף אם תהרוג אותי, לא אבין למה ומדוע הקטרוגים האלה בין ה"אשכנזים" והספרדים באמונה שלי.

- גם אני פעם חשבתי, כי יש הבדלים בין היהודים ויש דרגות בייחוס. אני, למשל, מיוחס כביר הנני. מצאצאי גולי ספרד, אני משרידי הקהילה הקדושה באראגון. כולם פה... ברחוב מרכז מסחרי, קוראים לי בשם "אלברט". וכולם טועים. אנשים חושבים שאני אופה-עוגות. ומה אנכי באמת? חזן מסלוניקי אני. ושמי משה בן אברהם למשפחת שמואל. לא אשקר לך, הרי באושוויץ מחקו את שמי ונתנו לי מספר. הי לך המספר הצהוב בצורת משולש. זה כל רכושי שהצלתי לפליטה. הבה ובדוק את המספר המדויק: 1.1.4.5.7.7 באושוויץ זה היה כבר מן המספרים המאוחרים.

כי אנחנו הסלוניקים הגענו לשם בשנת 1943, לאחר שהכבשנים פעלו זמן רב.

- הרבה דברים, חביבי, למדתי שם, באושוויץ. ודבר זה לא אשכח לעולמים: כי כל ישראל חברים, כולם נדחקו בתור אל המשרפות. כולם, כולם. כל מי שבשם ישראל יכונה. מסלוניקי ומרודוס, מצרפת ומסקנדינביה, מגרמניה ומרומניה, רוסים, פולנים וצ'כים. פרופסורים וסבלים רבנים וחזנים, ישישים ותינוקות כל אלה שהיו מבני אברהם יצחק ויעקב.

- ועתה באים החכמים הגדולים של "המרכז המסחרי" בתל-אביב ומכניסים פילוגים ומחלוקות בין היהודים. זה קורא ל"שיכנאזיס" בכינוי הבזוי: וואן-וואן, וזה קורץ בעינו ומפליט בכעס: "שווארצע"! והרי אני הסלוניקאי, מבין הרבה שפות. הכל למדתי באושוויץ "פראשען פאנע" (בבקשה אדוני - בפולנית) "דאנקי שיין"! (תודה יפה! - בגרמנית) "בודיט חאראשו!" (יהיה טוב - ברוסית) "טעשיק" (בבקשה - בהונגרית). "פרוסיט" (בצ'כית) "פרדון מוסייה"! (סליחה אדוני - בצרפתית) ומה תרצה עוד? שאדבר אתך איטליאנו או אנגליזי? גם אידיש אני יודע. "האק נישט קיין משייניק!" וכעת כבר מוכן אתה להאמין לי שאני מקשיב לכל מיני זלזולים וליצנות של יהודי אחד על השני. ולבי מפלץ בקרבי. כי שם, באושוויץ, למדתי לדעת את האמת.

- חביבי, ברצונך לשמוע ממני משהו על אושוויץ? הייתי מוכן לספר לך בנשימה אחת, והסיפור יימשך מעתה ועד עולם, אולם, כלום תרצה להאמין בכל זה? ואם אפילו אשבע לך בנקיטת חפץ? ואם אפילו אוכיח לך באותות ובמופתים שהחזן מסלוניקי, מצאצאי קהלת אראגון, אינו משקר במאומה? איך תוכל להאמין בכל זה?

- ואתן לך דוגמא אחרת. לא מאושוויץ רק מפילדאפונג? זה היה מחנה פליטים בגרמניה הארורה, שלאחר מפלת היטלר. ואם אספר לך משהו ממחנה פילדאפונג זה מה שקרה שם בשמחת תורה של שנת תש"ו, האם תרצה להאמין בכך? שמע מה שעניי ראו בפילדאפונג. נתקבצו במחנה זה כמה סלוניקאים מבין ניצולי אושוויץ. אני הייתי החזן וערכנו "הקפות" בשמחת-

תורה, כדת וכדין. על אפם ועל חמתם של כל הנאצים הארורים, אלה שלפני היטלר ואלה שאחרי היטלר. היה שמח!

- אל תחשוב שרק החסידים יודעים לעשות "שמח". אנו הסלוניקאים עושים זאת בדרך משלנו. העיקר, שהיה שמח. רק איש אחד נמצא בינינו בפילדאפונג והוא היה עצוב. התדע מי זה היה? חייט אחד משלכם, יהודי בגיל בינוני מגיטו לודג'. הוא היה אדם, עוד מלפני המלחמה. והוא ראה שאנחנו הסלוניקאים עושים "שמח" בשמחת תורה, שרים ורוקדים, קופצים ועולזים, והוא – אדם.

- התרצה, חביבי, להאמין במה שראיתי במו עיני והקשבתי ממש באוזניים? באמונה שלי! החייט הזה מלודז', משראה שאנחנו הסלוניקאים הופכים את העולם מתוך שמחה וששון ושרים "שישו בשמחו בשמחת תורה!" בו ברגע אף הוא פותח את פיו והצטרף אלינו בזעקה חדה שפרצה מגרונו: "שי-שו ושמ-חו בשמחת תו-תו-רה!"... החייט האדם שר ורקד איתנו. ומשנסתיים הריקוד שוב הפך להיות אדם ולא הצליח עוד להוציא הגה מפיו.

- אני נשבע לך, חביבי, שכל זה אמת. ואם אספר לך משהו מהקורות אותנו באושוויץ. הכל אמת ויציב. טוב, אני מסכים לספר לך, במה אתחיל? ובמה אסיים? הכי טוב שלא אגולל לפניך שום סיפורים ארוכים, רק אוכיח לך באיזו מידה כולנו היינו "אחים לצרה" באושוויץ. כולנו יחד, אחים בצרה ואחים לעזרה, כמה שנאמר: אחיעזר ואחיסמך.

- לא אסתיר בפניך את האמת, חביבי, לא בנקל הכרנו איש את אחיו באושוויץ, אנו, הסלוניקאים הוכינו במכת-הלם, כשאך דרכה רגלנו על אדמת אושוויץ. עשרה ימים ארכה לנו הדרך, ברכבות הגירוש מיוון לפולין. משהגענו לנקודת-המטרה באושוויץ, משמע למחנה עבודה והעינויים בבירקנאו. מי קפץ שם לקראתנו? ה"קאפוס" וה"זונדרס". אלה הראשונים העבידו אותנו בעבודת פרך והתאכזרו עלינו בעינויים ונגישות, ואלה האחרונים הובילו רבים מבינינו בקו הישיר, לתאי-הגזים ובתי-המשפחות. אלה, כן אלה, היו "יהודים" שדיברו בכל מיני לשונות, פולנית, גרמנית, סלובקים ואפילו אידיש. מתחילה חשבנו כי שאול התחתית נפתחת לכולנו,

אוי ואבוי, הרי מוטב ליפול מידי בני-נאצה, אלה הנאצים, ולא מידי משרתיהם היהודים.

- תאמין לי חביבי או לא תאמין, אבל אני אספר לך את האמת כהוויתה. קבוצה גדולה של הסלוניקאים, אנשים בריאים וחסונים כמוני ועוד יותר ממני, אוכלוסיה בבלוק 21, במקום זה רוכזו פועלים יהודים חזקים מבני כל העדות ויוצאי כל הארצות. אולם לא הייתה הבנה רבה בינינו. כל אחד דיבר בלשונו ויש שלא הבינו אחד את שפת רעהו, ומה היה הדבר שיכול היה לאחדם? מנת הלחם הזעומה הפרידה בין האנשים הרעבים. ובעד טיפה נוספת של המרק המימי מסוגל היה אחד לדרוס את השני. ובכן מה קרה?

- פלא גדול קרה. נס ממש, היה זה בליל שבת. חצות הלילה. בצריף הגדול היה חושך ואפלה. רובם ככולם שכבו כהרוגים על משכבי העץ. רק סלוניקאי אחד, דוד פיצ'ון, לו התחשק פתאום לשיר את הפזמון הספרדי לכבוד שבת קודש: "ויקדשהו" – ברגע זה קפץ ממשכבו יהודי צדיק אחד, מפולין, יהודי מגיטו וורשה. שמו היה רבינוביץ. את שם הצדיק הזה זוכר אני היטב, אם כי הצדיק הזה נרצח לאחר מכן, אנו התיידדנו זמן הרבה. יהודי זה החל לנשק את הסלוניקאי שהעז לשיר את המזמור של שבת "ויקדשהו". והוא, הצדיק הזה, בשם רבינוביץ, הזעיק עוד יהודים, שישמעו ושיקשיבו לשירת הסלוניקאי. ומאז נקשרה באושוויץ ברית אחווה בין סלוניקאים ופולנים.

- ועוד הפעם אומר לך, אינני בטוח שתאמין לי בכל ולא אכחיש, שקשה להאמין בכל זה. גם אני לא הייתי מאמין, אלמלא ראיתי כל זאת במו עיני והשתתפתי בעצמי בכל זה. היהודי הצדיק "רבינוביץ" מוורשה נתן לנו, הסלוניקאים, קשר מחתרתי אל אנשי הזונדר-קומנדו, שומרי-הסף של בתי הכבשנים, אכן מי יכול להאמין לכך? אנשי ה"זונדר"? גם בשעה זו, בשעה שאני מוציא מדל-שפתי את השם של ה"זונדר" צמרמורת תעבור בכל גופי וסחרחורת תאחז בראשי. כל אחד מתושבי מחנה אושוויץ היה בטוח כמוני, כי אנשי ה"זונדר" גרועים הם פי כמה מהמרצחים הנאצים עצמם. שפלים שבשפלים, נבזים שבנבזים כי הם שישקיעו עד קרקעית התהום, רק הצדיק

הזה רבינוביץ מוורשה, לא התיימש אף מהם. ומה שהוא מצא והשיג אצל ה"זונדרס", זה לא יאומן כי יסופר.

- התדע מי השמיע את קול השופר באושוויץ? ברמה ולא חת? התדע מי ערך בראש-השנה תפילה בציבור לעיני השטן המשחית עצמו? היו אלה אנשי ה"זונדרס"! ומי סיכן את חייו לעזור לאחים יהודים, להצילם ממיתת-רעב? אלה אנשי ה"זונדרס" והמתווך והמקשר אתם – היה זה הצדיק בשם רבינוביץ.

- הרשעים הארורים, התליינים של הס.ס. ועזריהם, היו בטוחים שהיהודים הלקוחים למוות השכיחו מלבם כליל את דפי הלוח היהודי. כי מה ההבדל בין שבת וחול, בין חול ומועד? אולם בני ישראל, עם קשה עורף הוא, את הלוח לא שכחנו. אפילו אנו הסלוניקאים, שדעתנו נתבלבלה עלינו לגמרי, לא שכחנו את חשבון הלוח לילה אחד קם רבי רפאל חביב בנו של הדיין המפורסם ר' יעקב חביב מיקירי קהילת סלוניקי, והוא שהרעיד את כל ישני הבלוק מספר 21 בקולו שזעזע את הלבבות והרקיע את השחקים "בזכרי על משכבי".

בזכרי על משכבי

בזכרי על משכבי זדון לבי ואשמיו,
אקומה ואבואה אל בית אלוהי והדומיו,
ואומר בנושאי עין בתחנוני אליו שמיו;
נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו.

לך אילי צור חילי מנוסתי בצרתי,
בך שברי ותקוותי אילותי בגלותי,
לך כל משאלות לבי ונגדך כל תאוותי
פדה עבד לך צועק מיד רודיו וקמיו.
נפלא נא בידי ה' כי רבים רחמיו.

ענני ה' ענני בקראי מן המצר
ויודע בעמים כי ידך לא תקצר.

ואל תבזה ענות עני צועק מתגרת צר
אשר פשעיו לך מודה ומתוודה על עלומיו.
נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו.

- זה פזמון של סליחות על-פי נוסח ספרד. מששמע הצדיק רבינוביץ את הניגון הזה המרטיט. לב ונפש, פרץ בבכי עז, וכמעט כל יושבי המחנה, יחד עם ה"קאפוס" נתנו קום בבכי.

- כן חביבי כולנו זכרנו באושוויץ כי יום הדין מתקרב ובא. אבל מי ימצא פה שופר ומי יקריב את עצמו לתקוע פה בשופר? דבר זה הוכיחו רק אנשי ה"זונדר קומנדו". להם הוקצה מחנה מבודד משלהם. גדרות-תיל, אשר זרם החשמל הוכנס בהם, הפריד בינם לבין כל יתר צריפי המחנה. שם בפנים, אצל ה"זונדרס" המצב היה אחר. כולם ידעו, כי איש מאנשי ה"זונדר" לא יישאר בחיים יותר משלשה חודשים. זה היה הגבול האחרון. והתליינים לא הקפידו כלפיהם, בין כה וכה סופם נידון עד האחרון שבהם. כל מה שטרחו מפקדי-המחנה הנאציים, הם טרחו רק להפריד לחלוטין בין ה"זונדר" לבין יתר האסירים היהודים.

- מה אני אמרת? אמנם רוב המרצחים חשבו שהם הצליחו לבודד כליל מחנה ה"זונדר". אולם הצדיק של הבלוק שלנו, רבינוביץ, התחבב עליהם. הוא כבר מצא חוט של קשר מעבר לגדרות-התיל. והוא סידר עם ה"זונדר" הסכם חשאי, שהם יבריחו מזון ואוכל, לחם ועצמות שמנות, בשביל היהודים הגוועים במחנה מרעב ואפיסת-אונים. גם בשבילי הביא הצדיק הזה מנת-לחם במחנה מאת ה"זונדר". לאחר מכן ניסיתי בעצמי להתגנב אל גדרות התיל. היה אתנו עוד סלוניקאי צעיר, בשם נסים, שהיה נועז ונטול פחד. אותו שלח הצדיק רבינוביץ אל ה"זונדר" עם שק מיוחד, ודרך הגדר המחושמלת העבירו אנשי ה"זונדר" מלאי של מזון בשביל כולנו.

- אילו התליינים היו יודעים על כך? הרשעים הארורים, בוודאי לא היו מאמינים שאנשי ה"זונדר" מסוגלים לדבר כזה. הרשעים חשבו כי כל יהודי באושוויץ מוכן ומזומן לדרוס את חברו. ואשר לאנשי ה"זונדר" סופק בשר ושמנים, ולחם לרוב וסוכר וריבה. ואלה אנשי ה"זונדר" מה עשו? הם הכינו כלי מיוחד

של פח, ובכלי זה ליקטו עצמות שמנות, שנשארו ממטבחי קציני ה-ס.ס. אשר שמרו במשמרת מיוחדת על ה"זונדר". כלי זה עם עצמות ממטבח ה-ס.ס. הוברחו אלינו, וזכות-בכורה להשגת מנה כזאת היתה לחולים ששכבו ב"לאזארעט" (בית חולים ארעי של המחנה), מנת-אוכל כזו הצילה את החולה, שלא ישולח עם עגלה ישר למשרפה.

- זה קרה בכל ימות השנה. ומה עשו אנשי "הזונדר-קומנדו" בראש השנה? בצריך שלנו הקשבנו היטב לקול השופר שבקע מרחוק, מהמחנה המבודד של ה"זונדר". הם תקעו כפי שצריך ולא פחדו כלל מפני התליינים. הם גם התפללו בציבור, ולא נרתעו כלל. אך קול התקיעות שלהם הגיע יותר רחוק.

- ואנו הסלוניקאים? אל תחשוב, חביבי, כי לא העזנו לעשות מה שהיה עלינו לעשות. באחד מימי ספטמבר שנת 1943 יצאה פקודה חדשה באושוויץ, לארגן פלוגות-ניקוי מיוחדות בשביל גטו וארשה. בחרו קציני ה-ס.ס. אסירים בריאים, לשלחם לגטו ווארשה. לאחר שהמרד חוסל שם לגמרי והיה צורך לפזר את תל-החרבות לקחו לפלוגות הללו רק יהודים מיוון, צרפת, בלגיה וכדומה. הם לא רצו לקחת שם אסיר יהודי היודע פולנית או כל שפה סלבית אחרת, שמא יצליח לקשור קשר עם הפולנים בווארשה.

- גם בגורלי נפל להצטרף לפלוגת ניקוי כזו. ברחוב גנשה, שבגטו ההרוס, סודרה הפלוגה שלנו. הקצין שלנו נתן לנו שם "קארטופל-קומנדו", (פלוגת תפוחי-אדמה), משום שבכמה מגרשים ריקים בגיטו גילו תפוחי אדמה, שהוכנו כנראה על ידי תושבי הגיטו. הפלוגה שלנו קיבלה פקודה לאסוף תפוחי-אדמה אלה. וכך עשינו. אבל לא על כך כדאי לספר. יש לזכור שבאותם הימים, חל יום-הכיפורים. ואנו לא שכחנו את היום הקדוש.

- שמע, חביבי! לא לשווא הייתי חזן בקהילת אראגון שבסלוניקי. הנאצים אילצו אותנו לחפור באדמה ולאסוף תפוחי-אדמה. אבל על יום הצום לא וויתרנו. היו בפלוגות שלנו יהודים שונים. מכל העדות, מצרפת ובלגיה, היו אשכנזים וספרדים. ואני ערכתי את התפילות ביום הקדוש. לקיום הצום לא היה כל קושי. התרגלנו לרעוב. ולא היה חידוש בשבילנו לצום עוד יום אחד. רק להתפלל לא היה קל. באחת החצרות של רחוב גנשה ההרוסה סידרו

את התפילה החטופה. כל מה שזכרתי בעל-פה מתפילות יום-הכיפור, השמעתי בקול עז ונרגש.

- התבין אותי, חביבי? אצלנו בקהילת יוצאי אראגון בסלוניקי בקובל היה לסיים את תפילת "נעילה" בתחינה מיוחדת. נדמה לי ש"תחינה" זו נמצאה אך ורק בנוסח התפילות של אראגון. זו "תחינה" קצרה ולצערי אינני זוכר אותה כראוי. כי זה שנים רבות חיפשתי להשיג מחזור בנוסח אראגון ולא מצאתי אבל את תוכן ה"תחינה" זוכר אני והוא בערך כך: ריבוננו של עולם! בשעה זו של תפילת-נעילה לאחר שעבר עלינו יום ולילה בצום ובעינויים ובוידוים, אנו מבקשים שכר-עבודה בשביל היום הזה. ושכר-זה, ריבוננו-של-עולם, שאנו מבקשים ממך, יהא, שתחתום למעננו שנת ברכה והצלחה.

- לא אספר לך הרבה. רק אגיד לך בקצרה. לא יכולתי להמשיך בתפילה לזמן רב, דעתי נשתבשה עלי, ומעול-השעבוד מקוצר-הנשימה של עבודת-הפרך, לא יכלו המתפללים איתי להקשיב היטב לתפילות שלי. לכן הרימותי את עיני השמימה והתחננתי בתפילה קצרה: "ריבוננו-של-עולם", לאחר שעבר עלינו כל מה שעבר באושוויץ ולאחר שראינו כל מה שראינו בגיטו ווארשה השרוף וההרוס, אנו פונים אליך ברגע האחרון בבקשה אחרונה זו: שומר ישראל, שמור שארית אחרונה זו של עם ישראל, ואל יאבדנו אחרוני הפליטים מבני ישראל, המוסרים את נפשם למען קדושת השם ועל הריסות גיטו וארה עומדים ומכריזים בקול גדול: ה' הוא האלוקים!"...

* * * * *

מקור "לעמיתי היהודי-האשכנזי - שיחת פליט מכבשני אושוויץ": מתוך ספר הזיכרון "שאלוניקי - עיר ואם בישראל" [salonuki (1967)], עמ' 313 ואילך.

בעריש וויינשטיין

מיידנק, אלוקים !

מיידנק, אלוקים, לא שירה היא,

מוקד היא – מזבח היהודי

שהגעילו חי:

גרמי-גוויות שלא נשרפו די –

אותיות אילמות של קדושינו.

אהה! כי ב"שמע ישראל"

בשפתיו הלך ונעקד סבנו,

ועצובה ממגילת איכה

היא מנגינת קידוש השם

של שירתנו זו.

אוי לנו על היהודי הקדוש ההוא!

מיידנק, אלוקים, היא האפר האפור

הקדוש של זקנות צנועות

שמיללו חרש: "אלוקי-אברהם",

של שואבי-מימינו הפשוטים

וצנועי המעש,

של תינוקות ה"אלף-בית" שלנו

ושל ילודי "שיר המעלות", עוללינו.

מיידנק, היא ירושת-דורות,
לוחות דור-המדבר של משה רבנו.
את כל זאת ממש חיללו,
את כל אלה ממש כילו.

זרקו כקורות-עץ מידיהם
לתוך תנוריהם, לתוך כבשניהם.
אכן, אלוקים, טרבלינקה, לובלין ומיידנק –
לא "בעיר-ההרגה" של ביאליק הן!
אוי לנו ולשירתנו זו
ואבוי לנו על היהודי הקדוש ההוא!

אין, אלוקים, מיתות כה רבות ואיומות
בתפילת "ונתנה תוקף", -
מאלה שנשא הסב הזקן הצנוע,
בלכתו עטור טלית ותפילין
לכבשני-האש של מיידנק ולובלין,
לקברי טרבלינקה-אושוינטשים
דרך אלפי מיתות, דרך אלפי ערים
בעוללינו ובטפנו על קידוש השם.

שם תלו אותי ואותך
על מוטות-עץ ברגלינו למעלה,
ונתנענע אנה ואנה
על חבל פשוט זה,
באמצע עיר זו או זו,
אוי לנו על היהודי הקדוש ההוא!

מיידנק –

הפשיטו ערום את היהודי
מזקנו ופאותיו,
מן השש והמשי,
וישרפוהו חי
תחת שמי אדוניי.

מיידנק –

הסירו את צניף-מצחה
של סבתי הזקנה, היקרה,
עקרו מידיה הגרומות
את נרות-הברכה
ושחטוה, וישרפוה.

מיידנק –

הפשיטו מאימותינו הישרות, הצנועות
את שלשלת היוחסין שלהן
וציתון, וישרפון.

מיידנק –

הפשיטו ערומות את בנותינו,
את כלותינו הכשרות מחופותיהן
הוציאו, ויתעללו בהן, וישרפון.

מיידנק –

חלצו את הנעל של בן-ישראל
היקר,
ויעלוהו על מוקד חי,
כצאן, כבקר.

מיידנק –

ארורה היא שירה איומה זו
המתארת גורלו של היהודי הקדוש ההוא!
וארורות הן ידיי
שלא נשרפו יחד
עם היהודי הקדוש החי !

תירגם לעברית: צבי שטוק

מקור "מיידנק, אלוקים": מתוך ספר הזיכרון לקהילת רישא, עמ' 311.
Raysha

**מחנה ההשמדה טרבלינקה
צייר: שמואל וילנברג, מעובדי המחנה וממשתתפי המרד בו.**

**יהודייה פולנייה יחפה ופרועה בגטו שיידלוביץ
מטפלת בתינוקה, ככל הנראה באחד הגירושין
למחנה ההשמדה טרבלינקה, ספטמבר 1942.**

סיפור גלגולו של הלחן שחובר למילים של "אני מאמין" בתקופת השואה ע"י חסיד מודזיץ, ר' עזריאל-דוד פסטג.

ההמנון הדתי המפורסם: "אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח ואף על פי שיתמהמה עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא" קיבל מנגינה קנונית שחוברה ע"י ר' עזריאל-דוד פסטג בעת הובלתו ברכבת המוות למחנה ההשמדה טרבלינקה.

זה סיפור גלגולו של הלחן שחובר ע"י ר' עזריאל-דוד פסטג.

ר' עזריאל-דוד עצמו נספה בשואה, אך הלחן שחיבר בהיותו על רכבת המוות לטרבלינקה, הגיע בדרך לא דרך אל הרבי ממודזיץ והוא שהפיץ את ניגונו של ר' עזריאל-דוד פסטג בעולם כולו. "עם הניגון הזה צעדו יהודים אל משרפות הגזים" אמר, "ועם הניגון הזה יצעדו יהודים לקבל את פני משיח צדקנו".

שמי אירופה התקדרו בעננים שחורים, ענני הכיבוש הנאצי. ר' עזריאל-דוד פסטג, היה על הרכבת לטרבלינקה. קולו הערב של ר' עזריאל-דוד פסטג היה שם דבר בוורשה כולה. רבים נהרו אל בית הכנסת שבו נהגו ר' עזריאל-דוד ואחיו, אף הם משוררים בחדס, להתפלל בימים הנוראים. ר' עזריאל-דוד היה עובר לפני התיבה והם ליוו אותו כמקהלה. הוא ניחן בקול רם, צלול ומרגש, שסחף את כל שומעיו.

חיו החומריים היו צנועים למדי. את עיקר סיפוקו ואושרו שאב ממקור אחר - מעולם הנגינה. ניגוניו המרגשים עשו את דרכם היישר לאוטווצק, אל בית מדרשו של רבו, רבי שאול ידידיה אלעזר ממודזיץ, אמן ניגון בזכות עצמו, שחיבב מאוד את ניגוניו. החסידים בסביבתו של הרבי כבר ידעו כי יום שבו הגיע לחצר ניגון חדש של ר' עזריאל-דוד, הוא יום חג לרבי.

כעת נדחס ר' עזריאל-דוד, עם אלפים מאחיו היהודים, באחת מרכבות המוות, בדרך מוורשה אל מחנה ההשמדה טרבלינקה. האוויר בקרון הבקר העמוס היה מחניק. אנשים, נשים וטף, ששיוועו למעט אוויר ומים, נדחסו באכזריות על ידי החיות הנאציות. קודם לכן הופרדו זוגות זה מזה, ילדים נקרעו מידי אימותיהם וזקנים כושלים נורו למוות לעיני יקיריהם. הרכבת יצאה לדרכה. ר' עזריאל-דוד היה מכונס בתוך עצמו. שקשוק הגלגלים המונוטוני, עם מעט האוויר שחדר

פנימה מבעד לחלון הקטן, השקיטו במקצת את האווירה. האנשים עמדו דבוקים זה לזה, נאנחים ונאנקים בשקט.

מול עיניו של ר' עזריאל-דוד קמו לפתע מילות העיקר הי"ב: "אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח ואף על פי שיתמהמה, עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא". הוא עצם את עיניו והתעמק במילים ובתוכן. דווקא עכשיו, אמר בלב, כשהכול נראה אבוד, נבחנת אמונתו של יהודי.

ופתאום החלו שפתיו לפזם נעימה שקטה וחרישית. הנעימה השתפכה לה, ואט אט חברה אל המילים עד שהתאחדה עמן. דבקותו של ר' עזריאל-דוד גברה והלכה מרגע לרגע. עיניו עצומות וגופו דחוס, אבל רוחו מתנתקת מנסיבות הזמן והמקום ונוסקת אל על.

הוא לא חש כלל בשקט המוחלט שהשתרר בקרן ובמאות האוזניים הכרויות בתדהמה למשמע הצלילים המופלאים, שכאילו נלקחו מעולם אחר לגמרי. הוא גם לא שמע את הקולות המצטרפים בהמשך לשירתו, בתחילה בשקט, ומרגע לרגע בקול גובר והולך.

הנעימה המרגשת, עם המילים הקדושות, חברו לאמונה הטהורה שבלבבות ופרצו מתוכם בשירה גדולה ואדירה. קרון שלם, דחוס באנשים מושפלים, מורעבים ומדוכאים, העושים דרכם לטרבלינקה, שר בעוז: "אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח ואף על פי שיתמהמה..."
שעה ארוכה נמשכה השירה המופלאה הזאת.

לפתע, כמתעורר מחלום רחוק, פקח ר' עזריאל-דוד את עיניו והביט נכחו. עיניו היו אדומות מבכי ולחיי רטובות מדמעות. הוא היה נסער מאוד. "אחים יקרים!", פנה אל הסובבים אותו, "הניגון הזה הוא ניגונה של הנשמה היהודית. זהו ניגון האמונה הטהורה, שגם אלפי שנות גלות ורדיפות לא יכלו לה." קולו נחנק לרגע. "רוצה אני להציע לכל מאן דבעי עסקה בלתי שגרתית: מי שיקפוץ מהרכבת, יציל את עצמו ויצליח להביא את הניגון הזה אל מורי ורבי האדמו"ר ממודיץ, מעניק אני לו מחצית מחלקי בעולם הבא..."

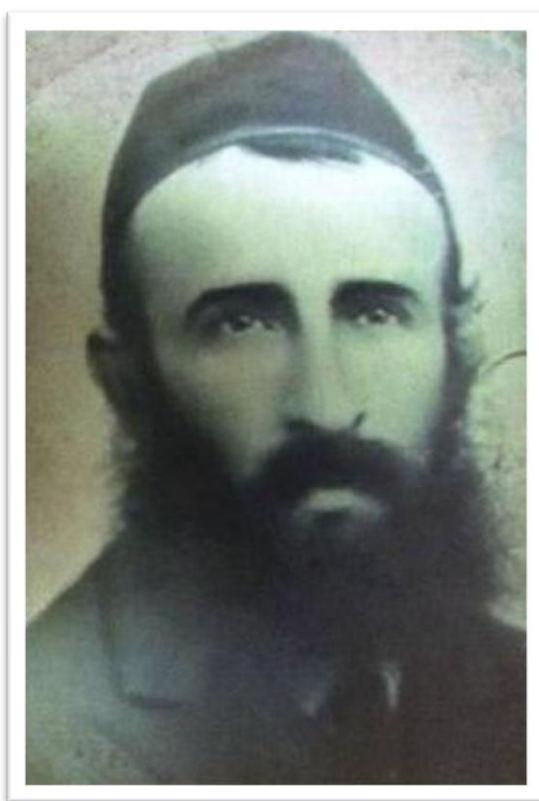
ר' עזריאל-דוד התרומם על קצות בהונותיו וסקר את ראשי האנשים. כעבור רגע הורמו שתי ידיים. אלה היו שני בחורים צעירים שכוחם עוד עמד להם. "מקבל עלי", אמר האחד. "מוכן לעסקה", החרה-החזיק האחר. כעבור שעה קלה הצליחו השניים בעזרתם של האחרים, לפרק את הקרשים שסגרו על החלון הקטן שבמרומי הקרון. הם נפרדו מאחיהם וקפצו בזה אחר זה מתוך הרכבת השועטת.

כעבור זמן התייצב על סף דלתו של הרבי ממודזיץ בארצות הברית אחד מהשניים. התברר, כי חברו התרסק אל מותו בקפיצה מהרכבת, ואולם הוא ניצל והצליח להימלט מהתופת. הוא נכנס אל חדרו של הרבי, גולל באוזניו את הסיפור המלא ושר לפניו את ניגונו של ר' עזריאל-דוד. כל אותה שעה ישב מולו הרבי ומירר בבכי.

הרבי ממודזיץ הוא שהפיץ את ניגונו של ר' עזריאל-דוד פסטג בכל העולם כולו. "עם הניגון הזה צעדו יהודים אל משרפות הגזים", אמר, "ועם הניגון הזה יצעדו יהודים לקבל את פני משיח צדקנו".

[הסיפור פורסם ב"שיחת השבוע מס. 654 של צעירי אגודת חב"ד, וכן באתר האינטרנט של חסידות מודז'יץ: WWW.MODZITS.ORG]

* * * * *

המלחין החסידי – דוד פסטג

כאשר **הרב אהרון הלוי** את ניגונו של ר' עזריאל-דוד פסטג לשיר
"אני מאמין באמונה שלימה" הוא חיבר את השיר
"אני מאמין – טרבלינקה".
המבצע המפורסם של השיר הוא **הזמר יהודה דים**.

הרב אהרון הלוי **אני מאמין טרבלינקה**

הסתכל מסביב
איך הכול כה ירוק
והיער שותק בבושה.
פה פזורות אבנים
כמו נרות נשמה
זו טרבלינקה, עולה לחישה.

כמו שדה שנחרש
אחרי הקציר,
כאילו לא צמח מעולם
ומתוך הדממה
פה שרות אבנים
מה קרה בדרך לכאן.

פזמון: אני מאמין, אני מאמין, אני מאמין...

בקרן של בקר
בין אלפי אנשים
ושמים שחורים מעליו
הוא התחיל לזמזם
ובלחש ניגן
ובשקט הביטו עליו.

חולגות הדמעות
ובוכים מלאכים
ופורחות אותיות באויר
כש"אני מאמין" מגרונות יבשים
בוקע כמו רעם אדיר.

פזמון: אני מאמין, אני מאמין, אני מאמין...

וילד קטן
שואל את אביו,
אם יכול להיות שלפני
שנגיע לשם
באמת הוא יבוא,
או אולי זה יקרה אחרי.

והאבא בוכה:
בן, זה לא משנה
והנה העצים והאש
ואם לא נפגש
אז תמשיך לבקש
יהודי עד הסוף מתעקש.

פזמון: אני מאמין, אני מאמין, אני מאמין...

ושותקים פה כולם
ושתק העולם
וצמרות העצים דוממות
אל תגעו במשיחי
זועקות אבנים
מאירות עד היום
כמו נרות

ואתה עוד תראה
כשיבוא ויבנה
ויקומו זורעים בדמעה
ויחיו האבנים
וישירו איתו
גם מילים וגם מנגינה.

פזמון: אני מאמין, אני מאמין, אני מאמין, באמונה
שלמה,

בביאת המשיח, בביאת המשיח אני מאמין,
בביאת המשיח, בביאת המשיח אני מאמין ...

דולי פרידלר (קוץ) שחרור המחנה ברגן-בלזן

דולי פרידלר, ניצולת שואה מהעיר לודז'. שירה התפרסם
באלבום הכולל רישומים של בעלה ברק פרידלר.
השיר מתאר את שחרור מחנה ברגן בלזן
ב- 15 באפריל 1945.

זֶה הָיָה בַּחֲמֵשָׁה עָשָׂר בְּאַפְרִיל,
אֶת הַיּוֹם הַהוּא לֹא אֶשְׁכַּח לְעוֹלָם,
הֵייתִי חוֹלָה בְּטִיפּוֹס חֲמוֹר וְחִלְשָׁה
וְאֶפִּילוֹ לֹא חֲשַׁבְתִּי עַל אֲכֹל.

זֶה הָיָה בַּמַּחֲנֶה בֶּרְגֵן-בִּלְזֵן,
שֶׁהַגֶּרְמָנִים עָזְבוּ יוֹם לִפְנֵי בַּחֲפֹזֹן,
הֵם לֹא הִגְשִׁימוּ לְהַשְׁמִיד אֶת כָּל הָאֲסִירִים
וְלִכְן הִשְׁאִירוּ מֵאַחֹר רַבִּים בַּחַיִּים.

אַחֲרֵי לֵילָה מְלֹא בְּאִימַת-מוֹת וַיִּסּוּרוּם,
מִפְּצָצוֹת, יְרִיּוֹת, כְּמוֹ גַּם מִשְׂרָפוֹת,
הַתְּבַהֵר לָנוּ בִּקְרֵי שְׁקֵט
עֲבוּרָנוּ, הַגִּיבּוּרִים שֶׁשָּׂרְדוּ.

אֲךָ הֵיינוּ יוֹתֵר מִיְּדֵי מְדַכְדָּכִים, כְּדֵי לִשְׁמַח,
אֲךָ הֵיינוּ יוֹתֵר מִיְּדֵי חֲלָשִׁים, כְּדֵי לְהַגִּיב,
כַּעַת חֲכִינוּ בְּאֲדִישׁוֹת לָנֶס,
שְׁכָל רָגַע אֲמוֹר הָיָה לְהִתְרַחֵשׁ כָּאֵן.
וְכִבֵּר שֶׁמַּעֲנוּ אִיךָ גִּיפִים מְגִיעִים

וּבִתּוֹךְ הַגִּיפִים יָשְׁבוּ חִילִּים בְּרִיטִים,
הֵם הָיוּ הָרֵאשׁוֹנִים מִשְׁלֶשֶׁת בְּעֵלּוֹת הַבְּרִית,
שֶׁהִגִּיעוּ לַמַּחֲנֶה הַהַשְׁמָדָה.

הֵם יָצְאוּ לֹאט מֵהַגִּיפִים,
כְּמָה מֵהָאֲסִירִים הִבִּיאוּ לָהֶם פְּרָחִים,
הֵם לֹא יָכְלוּ לְהַבִּין,
לָמָּה הֵם בּוֹכִים וְלֹא צוֹחֲקִים.
הֵם נִמְצְאוּ בְּתוֹךְ יַעַר,
שֶׁעַל אֲדָמָתוֹ שָׁכְבוּ גּוֹפּוֹת מֵתִים,
הֵם רָאוּ יָדִים, רַגְלִים, רִאשִׁים,
הַמֵּרָאָה הָיָה קֶשֶׁה מִנְשׂוֹא.

והסרחון היה בלתי נסבל,
הם הרגישו כאלו הם עומדים להחנק,
הם צלמו מהר את הסצנה הזו,

אז הם נתנו את הפקדה, לחפור בורות,
וחילים גרמנים אלצו לעשות את העבודה,
הם היו צריכים לקבר את המתים בקברי-המונים.
להשמיד את כלנו, לא הצליח להם,

אנו החולים, צפינו בסצנה מבעד לחלון.
היינו מרתקים למטה כבר שבועות ארוכים,
רובינו היינו עדין צעירים מאד,
אך שרדנו יותר מידי שעות טרגיות.

כמעט לא יכלנו לתפס את מצבנו הנוכחי,
היינו סוף סוף חפשיים ויכלנו להתחיל לחיות,
אך עכשו הגיעה ההבנה, שכבר אין לנו אף אחד,
שלגמרי חסרת טעם, היתה השאיפה לשרד את המלחמה.

כל המשפחות שלנו נכחדו,
אף אחד לא דאג לשלומנו,
נשארנו לגמרי לבד, מלאים בתמונות נוראיות,
מעשי הזועות שהתרחשו בדרך היסורים שלנו!

ה- "Via Dolorosa" "שלנו נמשכה כמעט שש שנים
ורק מעטים הצליחו להימלט מהמוות,
עכשו היינו חופשיים אך עם נשמה פצועה,
קשה יהיה להתחיל מחדש.

המקור: פרידלר דולי: מחול בצל האימה [מאנגלית: רינה נזר], משואה, תשמ"א 1981.
נמצא גם באתר האינטרנט של מט"ח: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=20757>

חווה ברונשטיין
פסח תש"ה ברייניקנדרוף

חמץ לא היה לנו במחנה ההשמדה,
הרעב כילה אחרון הפרורים
שלטה בנו איזה מין כמיהה
להרגיש, לו אך במעט, טעם בני חורין.

כיבדנו החדר, אף חמץ בדקנו,
סביב לוח עץ אל "סדר" הסבנו.
ללא יין ומצות אף ללא הגדות
את פתנו טבלנו בים של דמעות.

שרנו מתוך הזיכרון את כל שירי ההגדה,
בלענו את לחמנו ללא שהיה ולעיסה,
חזקה רוחנו מכל הגדרות המחושמלות –
קוינו, שנצא בעזרת ה' מעבדות לחרות.
עתה ידעתי:

רוחנו האיתנה בעמק הבכא,
לא שלנו הייתה, כי אם של ישראל-סבא,
ופתנו החרבה, הטבולה בדמעות,
הייתה ותהיה הכשרה שבמצות, שאכלתי מימי.

מקור "פסח תש"ה ברייניקנדרוף", קובץ "זכור" ח', תשמ"ז-1987, עמ' 172.

משה אבישי
כתונת פסים

...ומעתה
מעיל פסים יהא לבושר
ומעתה
מכנסי פסים - כסותך
ומעתה
פס קרחה לראשך.

פסים פסים בבשרי
פסים פסים על גופי
פסים פסים לבושי
על ראשי – טוטפתי
כתונת פסים –
ממוספרת זהותי.

כתום – צהוב על תכול
כמו טלית –
רק בלי פתיל כחול
כפוף הגוף – אשווע
רחקו שמים – מי שומע.

מקור "כתונת פסים": מתוך קובץ "זכור" ג', תשמ"ג, עמ' 68.

אנדרה שורץ-בארט

קדיש

יתגדל. אושוויץ. ויתקדש. מיידאנק.

שמיה רבא. טרבלינקה. אמן. בוכנוואלד.

יתגדל. מאוטהאוזן. ויתקדש. בלזן.

שמיה רבא. סוביבור. אמן. חלמנו.

יתגדל. פונאריו. ויתקדש. טרזיינשטאדט.

שמיה רבא. ווארשה. אמן. ווילנה.

יתגדל סקארז'יסקו.

ויתקדש. ברגן-בלזן. שמיה רבא.

יאנוב. אמן.

דורה. יתגדל. נויאנגאמה.

ויתקדש. פוסטקוב.

שמיה רבא. אמן.